T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜSTAKĪM MUSTAFA NİYÂZÎ'NİN MÛCİBÜ'L- ÎKĀN VE SÜLÛKÜ'L-KAVÎM ADLI ESERLERİ (İNCELEME VE METİN)

Enes KAYA

Danışman
Doç. Dr. Süleyman GÖKBULUT

İZMİR-2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezli Yüksek Lisans Dönem Projesi olarak sunduğum "Müstakīm Mustafa Niyâzî ve Mûcibü'l-Îkān Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Enes KAYA

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Mûcibü'l- Îkān ve Sülûkü'l-Kavîm Adlı Eserleri (İnceleme ve Metin)

Enes KAYA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Temel İslâm Bilimleri Programı

Bu tez, XII/XVIII. asırda yaşamış Müstakīm Mustafa Niyâzî (ö. 1185/1771)'nin tasavvuf alanında kaleme aldığı *Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserlerinin tahkīk ve değerlendirmesini içermektedir. Müellif, Osmanlı döneminin önemli âlim ve mutasavvıflarındandır. Konya'da doğmuş, eğitimine burada başlamış, daha sonra İstanbul'a giderek hayatının sonuna kadar ilim ve irşâdla uğraşmıştır.

Çalışmamızda, Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin tasavvufla ilgili bir arada olduğu için seçtiğimiz "*Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm*" isimli iki risâlesi tasavvufî açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Nakşibendiyye tarîkatının Kâsâniyye koluna mensup olan müellifin kendine özgü görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezimiz, girişten sonra üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında müellif hakkında yapılan çalışmalar, tezin konusu, amacı ve yöntemi yer almaktadır.

Birinci bölümde, müellifin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve müntesibi olduğu tarîkat hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, *Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserlerin ulaşabildiğimiz yazma nüshaları tanıtılmış, akabinde eserlerin içeriği değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, eserin tahkīke uygun olan üç nüshası karşılaştırarak sadeleştirilmiş transkripsiyonla bilgisayar ortamında yeniden yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarîkat, Seyr ü Sülûk, Müstakīm Mustafa Niyâzî, *Mûcibü'l-Îkān*, *Sülûkü'l-Kavîm.*

ABSTRACT

Master's Thesis

Mustakīm Mustafa Niyāzī's Mūcibu'l-Īkān and Sulūku'l-Kavīm Named Works (Review and Text)

Enes KAYA

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences of Programm

This thesis contains investigation and evaluation the book of Mustakīm Mustafa Niyāzī lived of XVIIIth century called "*Mūcibu'l-Īkān li-Ehli'l-Furkān* and *Sulūku'l-Kavīm ve es-Sırātu'l-Mustakīm*" that he wrote about sufism. The author, lived during the Ottoman Empire, ise one of the important sufis and scolars. Mustakīm Mustafa Niyāzī, born in Konya and completed his primary education there. Then went to İstanbul and occupied himself education and showed its people the true path until his lifelong.

Our study aims to analyze in terms of mysticism the books called "*Mūcibu'l-Īkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sulūku'l-Kavīm ve Al-Sırātu'l-Mustakīm*" Mustakīm Mustafa Niyāzī's two books on Sufism that we have chosen because they are together. We tried to emerge the author a member of naqshband's kasanī sect his all own ideas.

Our thesis consists of entry section, three parts and conlusion. Studies about Mustakīm Mustafa Niyāzī, thesis subject, pourpose and method are in existence in entry section.

İn the first part, been given the information about period in which the author lived, his life, academic side, boks and sect of which he is a member.

In the second parthas, been made an introduction and evalution the copies of manuscripts that we could get and belonged to "*Mūcibu'l-Īkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sulūku'l-Kavīm ve Al-Sırātu'l-Mustakīm*" and then it has been analyzed content of books.

In the third part, written in simplified transcription copies of the books, adeguating to investigation by comparing.

Keywords: Sufism, Order, Phases of Training, Mustakīm Mustafa Niyāzī, *Mūcibu'l-Īkān*, *Sulūku'l-Kavīm*.

Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Mûcibü'l- Îkān ve Sülûkü'l-Kavîm Adlı Eserleri (İnceleme ve Metin)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
MÜSTAKĪM MUSTAFA NİYÂZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. MÜSTAKĪM MUSTAFA NİYAZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM 6
1.2. XII/XVIII. ASIRDAKİ TASAVVUFÎ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ 8
1.3. MÜELLİFİN HAYATI, TARÎKATI VE ESERLERİ 11
1.3.1. Hayatı ve Kişiliği 11
1.3.2. Tarîkatı 12
1.3.2.1. Nakşibendiyye'nin Kâsâniyye Kolu 14
1.3.2.2. Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Tarîkat Silsilesi 14
1.3.3. Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Eserleri 16

İKİNCİ BÖLÜM
MÛCİBÜ'L-ÎKĀN Lİ-EHLİ'L-FURKĀN VE SÜLÛKÜ'L-KAVÎM VE'S-SIRÂTÜ'L-MÜSTAKĪM ADLI ESERLERİN TAHLİLİ

2.1. ESERLERİN YAZMA NÜSHALARININ TANITIMI 17
2.2. MÜELLİFİN KULLANDIĞI KAYNAKLAR 20
2.3. SÜLÛKÜ'L-KAVÎM'DE İSMİ GEÇEN PEYGAMBERLER 21
2.4. MÛCİBÜ'L-ÎKĀN'NIN MUHTEVA ANALİZİ 28
2.5. SÜLÛKÜ'L-KAVÎM'İN MUHTEVA TAHLİLİ 31
2.5.1. Beş Hazret (Hazarât-ı Hamse) 32
2.5.1.1. Gayb-ı Mutlak 34
2.5.1.2. Şuhûd-ı Mutlak 34
2.5.1.3. Gayb-ı Nisbî 35
2.5.2. Selîm Kalb 36
2.5.3. Kâmil Şeyh Ve Sâdık Mürîdin Özellikleri 38
2.5.4. Nakşibendiyye'de Cezbe 43
2.5.5. Nakşibendiyye Tarîkatının On Bir Esası 44
2.5.5.1. Hûş Der-Dem 45
2.5.5.2. Nazar Ber-Kadem 46
2.5.5.3. Sefer Der-Vatan 47
2.5.5.4. Halvet Der-Encümen 48
2.5.5.5. Vukūf-i Adedî 49
2.5.5.6. Vukūf-i Zamanî 50
2.5.5.7. Vukūf-i Kalbî 50
2.5.5.8. Yâd-kerd 51
2.5.5.9. Bâz-geşt 52
2.5.5.10. Nigâh-dâşt 52
2.5.5.11. Yâd-dâşt 53
2.5.6. Bâtın İlmi İle Sülûk Arasındaki İlişki 54
2.5.7. Muhabbet ve Aşk 56
2.5.7.1. Dert İlmi 58
2.5.7.2. Aşk İlmi 58

2.5.8. Hakka'l-Yakīn İle Fenâ-Bekā Arasındaki İlişki 59
2.5.9. Ledün İlmi 60
2.5.10. Nakşibendiyye'de Tarikata Giriş Âdâbı 62
2.5.11. Nakşibendiyye'de Müride Verilen Telkinler 63
2.5.11.1. Habs-ı Nefes 64
2.5.11.2. Râbıta 65
2.5.11.3. Teveccüh 68
2.5.11.4. Murâkabe 68
2.5.12. Nakşibendiyye Âdâbı 69
2.5.12.1.1. Hatm-i Salavât 71
2.5.12.1.2. Hatm-i Hâcegân 72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÛCİBÜ'L-ÎKĀN Lİ-EHLİ'L-FURKĀN VE SÜLÛKÜ'L-KAVÎM VE'S-SIRÂTÜ'L-MÜSTAKĪM ADLI ESERLERİN SADELEŞTİRİLMİŞ TRANSKRİPSİYONU

3.1. MÛCİBÜ'L-ÎKĀN Lİ-EHLİ'L-FURKĀN ADLI ESERİN METNİ 74
3.2. SÜLÛKÜ'L-KAVÎM VE'S-SIRÂTÜ'L-MÜSTAKĪM ADLI ESERİN METNİ 80

SONUÇ 128
KAYNAKÇA 131

KISALTMALAR

b. Bin (oğlu/oğul)
bkz. Bakınız
DİA. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H. Hicrî
haz. Hazırlayan
Hz. Hazret-i
Ktp. Kütüphane/Kütüphanesi
nr. Numara
Ö. Ölümü
Ö. ? Ölüm Tarihi Bilinmiyor
r.a. Radıyallâhu anh
s. Sayfa No
s.a.v. Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
ss. Sayfadan Sayfaya
trs. Tarihsiz
vb. Ve benzeri
vr. Varak
vs. Vesâire
Yz. Yazma Eser
y.y. Yayın yeri yok

GİRİŞ

Burada Müstakīm Mustafa Niyâzî (ö. 1185/1771) hakkında bilgi veren klasik kaynakları kronolojik sıraya göre tanıtacağız ve onunla ilgili bilgileri kısaca aktaracağız. Bu eserler döneme ait önemli şahsiyetleri tanıtması bakımından çok kıymetlidir. Ardından müellifin eserleri hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Daha sonra tezin amaç, yöntem ve kapsamından bahsedeceğiz.

a. MÜSTAKĪM MUSTAFA NİYÂZÎ VE ESERLERİ HAKKINDA BİLGİ VEREN ÇALIŞMALAR

aa. Kaynak Eserler

1) Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1338/1920): ***Îzâhu'l-Meknûn Fi'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zunûn*.** Müellif Irak'ın önde gelen Babanî ailesine mensuptur. Bağdat'ta dünyaya gelmiştır. "Irak'ta yerel halkı askerliğe teşvik etmek maksadıyla açılan Zâbit Mektebi'nden mezun olduktan sonra görev yapmak için 1875 yılında İstanbul'a gitmiştir. Jandarma Dairesi ikinci şube müdürlüğünden 1920'de emekli olduktan sonra vefat etmiştir. *Keşfü'z-zunûn*'a zeyil olarak Arapça kaleme aldığı bu eserinde Kâtib Çelebi'nin göremediği yahut bahsetmediği veya ondan sonra yazılan çeşitli ilim dallarından dört bin kadar Arapça, Farsça ve Türkçe kitap hakkında kısa bibliyografik bilgiler vermektedir."[1]

Eser Müstakīm Mustafa Niyâzî hakkında şöyle söylemektedir: Mustafa Müstakīm ibni el-Hâc Muhammed er-Rûmî en-Nakşibendî tasavvuf hakkında *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm*'i yazmıştır. Hicri 1185 yılında vefat etmiştir.[2]

2) Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1344/1925): ***Osmanlı Müellifleri***. Müellif, 1861 tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Mehmet Tahir Paşa gibi asker olarak yetişsin diye Bursa Askeri İdasisin'de okutulmuştur. Bunun yanında medrese derslerine de ihmâl etmeyerek Niğdeli Hoca Ali'den klasik din eğitimi almıştır.

[1] Hulusi Kılıç, "Îzâhu'l-Meknûn", **DİA**, İstanbul, 1991, c. 4, ss. 447-448.
[2] Bağdatlı İsmail Paşa, **Îzâhu'l-Meknûn Fi'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zunûn**, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, c. 2, s. 26.

Edebiyat ve Tarih alanında etkilendiği babasının şiirlerden oluşan bir divancesi vardır. Askeri eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli görevlerde bulunan Bursalı Mehmet Tahir, İzmir Tümen merkezinde tahkīk memuriyetiyle Ege bölgesinde gezip çeşitli kütüphaneleri görme fırsatı, "*Osmanlı Müellifleri*" kitabını kaleme almada önemli bir köşe taşıdır. Buna ek olarak mebusluk yaptığı dönemde İstanbul'da önemli kitap koleksiyonerleriyle ünsiyet kurarak ihtiyaç duyduğu kaynaklara kovuşmuş oldu. Mebusluktan ayrıldıktan sonra 1913 yılında Divan-ı Harb üyesiyken Vakıflar Bakanlığı'nın gözetiminde oluşturulan bir heyete başkanlık edip, İstanbul'daki vakıf kütüphanelerini kontrol ederek önemli yazma eserleri bulup ayırma görevi, kendisinin on binlerce yazma eseri incelemesine vesile olmuştur.

Osmanlı Müellifleri'nde, Osmanlı'nın kuruluşundan yazarın yaşadığı döneme kadarki 1691 müellifin hal tercümesi yer almaktadır.[3]

Eserde Müstakīm Mustafa Niyâzî hakkında şu bilgiler verilmiştir: Nakşibendiyye tarîkinin âlim şeyhlerinden bir kişi olup Konya'nın Ereğli'sindendir. Hicri 1163 de yazdığı "*Sohbetü'l-Gāye*" ve "*Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm*" adlarındaki, tasavvufa dair risâleleri genel kütüphanede vardır. Hicri 1173 tarinde telif ettiği *Mûcibü'l-Îkān* eseri Yahya Efendi kütüphanesi'nde bulunur.[4]

3) Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987): ***Mu'cemü'l-Müellifîn***. Suriye'nin Şam şehrinde dünyaya gelen Ömer Rızâ yüksek öğrenimini yine Şam'da tamamladı. Ticaretle meşgul olan bir ailenin çocuğu olduğu için sıks sık farklı ülkelere seyahat imkânı buldu. Yaptığı bu gezileri ilmi açıdan fırsat bilip, incelemerde bulunmuştur. Şam'daki Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de çalıştığı yıllarda çok sayıda Doğudan ve Batıdanı âlim ve edebiyatçı ile sohbet edebildi. Kehhâle'nin "*Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*" en önemli eseridir. Ömer Rıza kendi yaşadığı zamâna kadar yazılan Arapça eserleri, müellifleri alfabetik olarak sıralamıştır. Kişilerin kısa hayat hikâyelerinden sonra eserleri zikredilir.[5]

Mu'cemü'l-Müellifîn'de Müstakīm Mustafa Niyâzî hakkında, "Mustafa b. Muhammed er-Rumî, Nakşibendî, Müstakīm lakaplı, sûfîdir. Eseri *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* tasavvuf hakkındadır."[6] şeklinde bir bilgi yer almaktadır.

---

[3] Ömer Faruk Akgün, "Bursalı Mehmet Tahir", **DİA**, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 452-461.
[4] Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, h. 1333, c. 1, s. 167.
[5] M. Abdüllatîf Sâlih El-Ferfûr, "Kehhâle, Ömer Rızâ", **DİA**, Ankara, 2002, c. 25, ss. 189-190.
[6] Kehhâle, Ömer Rızâ, "**Mu'cemü'l-Müellifîn**", Müessesetü'r-Risâlete, Beyrut, 1993, c. 3, ss. 880-881.

bb. Günümüzde Yapılan Çalışmalar

Tezler

1) "***Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Tasavvuf Anlayışı***". Meral Ulaş tarafından Tasavvuf Anabilim Dalı'nda kaleme alınan bu Yüksek Lisans tezi, 2003 yılında yazılmıştır. Yazar bu tezinde Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin yaşadığı dönem ve hayat hikâyesiyle ilgili kısa bilgiler vererek *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserden çıkarımlarla tasavvufî görüşlerini sıralamaktadır. Bu tezin giriş bölümü onsekiz sayfa ve şu başlıklardan oluşmaktadır: XII/XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel durumu, XII/XVIII. yüzyılda gerçekleşen siyasi olaylar, coğrafi konum, ekonomi, ordu, siyaset, eğitim, bilim ve sanat, ilmî ve sosyal müesseseler, Osmanlı Devleti'nde tasavvuf başlıklarından oluşmaktadır. I. Bölümde on sayfa Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler anlatılmaktadır. Fakat müellifin hayat hikâyesiyle ilgili kaynaklardan, *Osmanlı Müellifleri*'nde yer alan "Hicri 1163'te yazdığı *Sohbetü'l-Gāye*" ibaresindeki 1163 tarihini sehven vefat tarihi olarak zikredilmiştir.[7] II. Bölümde yaklaşık kırk beş sayfa *Sülûkü'l-Kavîm*'den yaptığı çıkarımlarla tasavvufî görüşlerini dört ana başlık (Hazarât-ı Hams, Fenâfillâh- Bekābillâh, İlm-i Ledün-İlm-i Bâtın, Nakşibendilik) altında toplayarak ele almıştır. Ardından sonuç bölümünde Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin tasavvuf anlayışı hakkında genel bir değerlendirmeyle tez tamamlanmıştır. Bu tez İçindekiler, Kısaltmalar, Önsöz, Giriş, III bölüm, Sonuç ve kaynakça ile seksen iki sayfadan müteşekkildir.

Bu tez *Sülûkü'l-Kavîm*'in tamamı değil Meral Ulaş'ın önemli gördüğü konular derlenerek oluşturulmuştur. Eserin tamamına ulaşmak isteyenler için biraz daha özet niteliğinde olsa da Müstakīm Mustafa Niyâzî hakkında yapılan ilk çalışma olduğu için önem arz etmektedir.

[7] Meral Ulaş, "**Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Tasavvufi Anlayışı**", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Hülya KÜÇÜK), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Konya, 2003, ss. 22-25.

b. TEZİN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ

aa. Tezin Konusu ve Önemi

Bu çalışmamız, XII/XVIII. asırda yaşamış mutasavvıf Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin *Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān ve Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* isimli eserlerinin tahkīk ve değerlendirilmesini konu edinmektedir. Bu araştırmamızda söz konusu eserin tahkīk ve değerlendirilmesinin yanı sıra, müellifin hayatı, eserleri, ilmî kişiliği, tasavvufî yönü ve tarîkat silsilesi ele alınmıştır.

Günümüze kadar çalışılmayan Müstakīm Mustafa Niyâzî hakkında yapılan tek çalışma Meral Ulaş'ın Yüksek Lisans çalışmasıdır. Bu Yüksek Lisans çalışması, Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin kısa hayat hikâyesi ve Hazarât-ı Hams, Fenâfillâh- Bekābillâh, İlm-i Ledün-Bâtın, Nakşibendilik konuları hakkında özet bilgilerden oluşmaktadır.

Nakşibendiyye tarîkatının içinde cehrî zikir ve semâya müsaade eden Kâsâniyye koludur. Bu kolu anlayabilmek, ülkemizdeki varyantını ana hatlarıyla bilmek için Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî hazretlerin hayatı ve eserleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir.

Nakşibendiyye tarîkatının ülkemizdeki takipçileri de göz önüne alındığında büyük bir öneme sahip olan bu tarîkatın tüm ekolleriyle bilinip, bütün eserleri incelenip iyice anlaşılması günümüz tarîkatlarini anlamak isteyenler için elzemdir.

Bu bağlamda çalışmamız, söz konusu tasavvufî eserlerin tanıtılıp kültür dünyasıyla buluşturulması ve Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin tasavvufî yönünün ortaya konması bakımından önem arz etmektedir.

bb. Tezin Amacı

Çalışmamızın amacı, Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin hem hayatını hem de tasavvufî açıdan bir arada olduğu için seçtiğimiz iki eseri, *Mûcibü'l- Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserleri tahkīk ve tahlil ederek akademik çalışmalara küçük bir katkı sağlamaktır.

Aynı zamanda bir diğer amacımız Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin tasavvuf anlayışını somut verilerle ortaya çıkarmaktır. Nakşibendiyye tarîkatının Kâsâniyye kolu hakkında kaynaklarda az miktardaki bilgilere ek olarak bu kolu daha iyi tanıyıp, Tasavvufi eğitim uygulamalarını birinci kaynaktan öğrenmektir. Aynı zamanda meraklı okuyucusuna eserlerin ulaşımını ve anlaşılmasını kolaylaştırmış olacağız.

cc. Tezin Yöntemi

Tezimizi hazırlarken ilk olarak *Mûcibü'l- Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserlerin çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshalarını araştırıp on nüsha tesbit ettik. Bu nüshalardan altı tanesine ulaşabildik. Tahkīk işlemlerinde mevcutlar arasından en eski tarihli ve okunabilir durumda olması hasebiyle Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu, Koleksiyon numarası Mustafa con A 98/I olan nüshayı esas aldık. Diğer nüshaları da dikkate alarak tahkīk ve tahlîl işlemlerini gerçekleştirdik.

Tezimizin içeriği üç bölümden oluşacaktır. Birinci Bölümde Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin yaşadığı dönem, tarîkatı, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci Bölümde *Mûcibü'l- Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* isimli eserlerin tahlîli yer alacaktır. Üçüncü Bölümde eserlerin tahkīk ve latinize edilmiş haline yer verilerek çalışma, sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
MÜSTAKĪM MUSTAFA NİYÂZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

İnsanı tam mânâsıyla anlamak için yaşadığı dönemin ahvâli hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Fikirler ortamından bağımsız düşünülemez. Kişinin düşünce dünyasında yaşadığı coğrafyanın, iklimin, ekonominin, siyasetin ve sosyal yaşamın etkileri kaçınılmazdır. Bu sebepten biz de müellifin fikirlerini daha iyi anlayabilmek adına onun yaşadığı XII/XVIII. yüzyıla kabaca göz atalım.

1.1. MÜSTAKĪM MUSTAFA NİYAZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Osmanlı Devleti coğrafi olarak ilk defa 1100/1699 tarihinde Karlofça Antlaşması'yla toprak kaybetmiş ve gerileme dönemine girmiş olsa da yüz ölçümü olarak çok büyük bir alana sahiptir. "Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya (Eflak-Boğdan), Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir isimleri altında bilinen yerler ve Akdeniz'in doğusundaki Girit ve Kıbrıs adaları ile Ege Denizinin bütün adaları imparatorluğun sınırları içerisindedir. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi, Kızıldeniz birer Türk denizidir."[8]

Bu büyük yüzölçümüne sahip olan Osmanlı İmparotorluğu'nu kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma dönemleri olarak tarihsel sıralama yaptımızda müellifin yaşadığı dönem, gerileme dönemine tekabül etmektedir. Büyüyen devletin yeniçağa ayak uyduramamasının getirdiği zorluklar dönemin siyasetini de olumsuz anlamda etkilemiştir. Yaşanan askeri başarısızlıklar, ekonomik sıkıntılar, iktidarın merkezi yaptırım gücünü azaltmış; canı sıkılan askere siyasete müdahale edip padişahları görevden alma cüreti dahi vermiştir. Devletin parlak dönemlerinin bittiği bu yüzyılda iktidara gelen padişahlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

- II. Mustafa (1695-1703)
- III. Ahmet (1703-1730)

[8] Metin Kunt, **Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)**, İstanbul, 1997, ss. 47-48.

- I.Mahmut (1730-1754)
- III. Osman (1754-1757)
- III. Mustafa (1757-1774)
- I.Abdülhamit (1774-1789)
- III. Selim (1789-1807)

Bu dönemin ilk padişahı II. Mustafa, Edirne'ye çekilip yerine Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi vekâleten bırakmıştı. Feyzullah Efendi'nin bu gücü kendi ve ailesinin lehine kullanması askerlerin ve ulemânın tepkisine yol açmıştı. Böylece isyana kalkan yeniçeriler Edirne Olayı (1703) ile II. Mustafa'yı tahtan indirilerek yerine kardeşi III. Ahmet'i tahta geçirmiştir. III. Ahmed'in ordu, ulemâ ve yönetimdeki muhalifleri susturması neredeyse on yılını almıştır.[9]

Bu yüzyılın en önemli dönemi Pasarofça Antlaşması'yla başlayan yaklaşık yirmi yıl süren Lale Devri'dir. Bu dönemde devlet yönetiminde ve kültür-sanat alanında Avrupa modelinde yenilikler oluşmaya başlamıştır. III. Ahmet'in saltanatı İran cephelerinde savaş başlaması ve bu savaşın meydana getirdiği sıkıntılar sonunda çıkan Patrona Halil İsyanı ile son bulmuştur, III. Ahmet de tahtını yeğeni I. Mahmud'a bırakmak zorunda kalmıştır. 1768'de Ruslarla yapılan savaşa kadarki otuz yıllık zamanda uzun bir barış dönemi yaşanmıştır.[10]

Yaşanan bu siyasi gelişmelere ek olarak yorulan Osmanlı ekonomisi İngiltere'de ortaya çıkan sanayileşme hareketinden yeteri kadar faydalanamamıştır. Batılı tüccarların makinelerle daha az maliyetle üretim yapmasıyla iç piyasadaki dengeler alt üst olmuş yerli esnafın bu tüccarlar karşısında giderek daha az kazanmasına neden olmuştur. Ucuza piyasaya mal süren batılı tüccarlar Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileyerek ileride büyük bir krize neden olacaklardır.

Osmanlı Devleti, siyaset ve ekonomide sıkıntılar yaşasa da bu çağda eğitim ve kültür alanında bazı yenileşme hareketleri görülmektedir. Geleneksel eğitim modeli bu yüzyılda yetersiz hale gelmiş, mahalli mektepler de ilkokul düzeyinde eğitim verilirken medreseler dini eğitime ağırlık vermiş ve bilimsel alanda eğitim ve öğretim yok denecek kadar azaltılmıştı. Çağın gereksinimlerini karşılayabilmek için Avrupai tarzda okullar açılmış, alanında uzman eğitimciler ve bilim adamları

[9] Kunt, **Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)**, s. 49.
[10] Kunt, **Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)**, s. 71.

Osmanlı devletine getirilmiştir.[11] Bu durumu düzeltebilmek adına I. Mahmut Hendesehâne'yi (Kara Mühendishânesi) kurmuş, orduyu alay ve tabur sistemine göre yeniden düzenlemiştir.

I. Mahmut aynı zamanda matbaanın kurulumuna destek vererek kitâb basımını teşvik etmiş, birçok kütüphane açarak halkın bilgiye ulaşımını kolaylaştırmıştır. Matbaayla birlikte kâğıt ihtiyacı artmış ve Yalova kâğıt fabrikası kurulmuştur.[12]

1.2. XII/XVIII. ASIRDAKİ TASAVVUFÎ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

XII/XVIII. yy. tasavvufî açıdan zengin şahsiyetleri ve eseleri barındırmaktadır. "Bu asra genel olarak baktığımızda Anadolu'da Halvetîlik, Nakşibendilik, Mevlevîlik, Kâdirîlik, Celvetîlik, Bektaşîlik, Bayrâmîlik, Sâdîlik, Rifâîlik ve Bedevîlik'in temsilcilerine rastlanmaktadır."[13]

Bu dönemin önemli bazı mutasavvıfları şunlardır:

Halvetîliğin kol kurucularından olan Ahmed Raûfî, 1063/1657 tarihinde Üsküdar'da doğmuş, medrese eğitimini tamamladıktan sonra semtinde bulunan Kapı Ağası Medresesinin müderrisliğine tayin edilmiştir. Selâmî Ali Efendi Tekkesi'nin şeyhi Ali Alâeddin Köstendilî'ye (ö. 1143/1730) intisab ederek kendisinden hilafet almıştır. Raûfî mahlasıyla şiirler yazarak münzevi bir hayat tercih etmiştir. Eserleri: *Kurreti'l-Uyûn, Dîvân, Mecâlis*'dir.[14]

Nureddin Cerrâhî'nin (ö. 1133/1721) gerçek adı Muhammed b. Abdullah'tır. 1089/1678 tarihinde Cerrâhpaşa Camii karşısındaki Yağcızâde konağında dünyaya gelmiştir. İlmi tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a kadı olarak tayini çıkmış, yolculuğa çıkmadan önce vedalaşmak için gittiği Üsküdar'da oturan dayısı onu Şeyh Köstendilli Ali Efendi'yle tanıştırmıştır. Sohbetinden çok etkilenen Nureddin Cerrâhî, Mısır'a gitmekten vazgeçerek Köstendilli Ali Efendi'ye intisab etmiş, yaklaşık 7 yıl sülûk ederek halifelik almıştır. İrşad hizmetine Karagümrük'teki Cânfedâ Hatun Camii'nde başlamış, vaaz ve nasihatleri İstanbul'a yayılmıştır.

[11] Ersin Kâhya, **Osmanlıdaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış**, 1999, c. 8, s. 27.
[12] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1978, c. 4, s. 328.
[13] Ramazan Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 405-406.
[14] Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, ss. 97-98.

Zaman zaman sohbetlerine iştirak eden Sultan III. Ahmed bir konağı satın alarak tekke yapması için Şeyh Nureddin'e bağışlamıştır. Eserleri: *Mürşid-i Dervişân*, *Vird-i Kebîr* ve *Vird-i Sağîr*'dir.[15]

İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1137/1725)'dir. Gerek tefsir alanında gerekse fıkıh ve kelâm alanlarında, farklı ilimlerle ilgili çok eseri mevcuttur. Bursevi'nin en meşhur eseri *Rûhu'l-Beyân* olmuştur.[16]

İsmail Fakîrullah (ö. 1147/1735): Fakîrullah lakabıyla meşhur olan İsmail b. Kasım b. Abdulcemal, Receb 1067/1657 tarihinde Siirt'in Tillo kasabasında dünyaya gelmiştir. Âlim bir ailenin çocuğu olan Fakîrullah, ilk eğitimini babasından alarak tedrisini yirmi dört yaşında tamamlamıştır. Babasının vefatıyla onun yerine imâmet ve müderrislik görevlerini üstlenmiştir. En önemli talebesi Erzurumlu İbrahim Hakkı, onu âlim ve âbid bir zât olarak anlatmıştır. Beş vakit namazını cemaatle kıldığını, nâfile namazları aksatmadığını, çoğu zaman vecd içinde olduğunu, gözlerini yumup sessiz kaldığını aktarmıştır. Eserleri: *Me'alimü't-Tenzîl* ve *Mesâbih-i Şerîf*'tir.[17]

Hasan Sezâî (ö. 1151/1738), Halvetî-Gülşenî tarîkatının kendi adıyla anılacak kolun kurucusudur. 1080/1669 yılında Mora yarımadasının Gördüs (Korinthos) kasabasında dünyaya gelmiştir. Babasını adı Ali, dedesinin adı Kurtbeyzade Hasan'dır. Sezâî, 1098/1687 yılında Venediklilerin Morayı işgali üzerine kasabasından ayrılarak deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş oradan Edirne'ye geçmiştir. Mora'dan İstanbul'a doğru gemiyle gelirken görüştüğü bir Halvetî şeyhinden etkilenmesi sonucu tasavvufa ilgi duymaya başlamıştır. Edirne'ye geldiğinde Âşık Musa Dergâhı'nda Şeyh Muhammed Sırrî'ye intisap ederek seyr ü sülûküne başlamıştır. Ancak şeyhinin yaklaşık iki yıl sonra vefat etmesi nedeniyle La'lî Mehmed Fenâî Efendi'ye intisâp etmiş ve seyr ü sülûkünü onun yanında tamamlayarak hilâfet almıştır. Gülşenî Velî Dede Dergâhı'na yerleşerek irşada başlamıştır. Ömrünün sonuna kadar irşad faliyetini sürdüren Sezâî, 17 Ramazan 1151/1738 yılında Edirne'de vefat etmiş ve tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Hasan Sezâî'ye nisbetle "Sezâiyye" diye anılan, Gülşeniyye'nin bu kolu daha çok Edirne ve çevresine yayılmıştır. Sezâî'nin şeyhi La'lî'nin Şâbâniyye, Uşşâkıyye, Gülşeniyye,

[15] Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, ss. 79-81.
[16] Şemsettin Sami, **Kāmûsü'l-A'lâm**, c. 2, İstanbul, s. 950; Kâhhale, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, c. 2, s. 266.
[17] Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, ss. 406-408.

Sünbüliyye, Nakşibendiyye tarikatlarından icâzetli olmasından dolayı Sezâiyye'nin bu beş tarikatı da içerdiği söylenmiştir. Tasavvufî yanı kadar edebî yönü de kuvvetli olan Sezâî, aynı zaman da üslûbu ve ifadesi güçlü bir şâirdir. Eserleri: *Divan* (beş kaside, iki terkibibend, on iki murabba, iki muhammes, iki tahmîs, iki müseddes, 396 gazel, altı rubâî, otuz üç nazım, on kıta, üç tarih, altı müfred, otuz bir matla' ve yedi ilâhi), *Mektûbât-ı Sezâî* ve *Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî*'dir.[18]

Mehmed Cemâleddin Efendi (ö. 1164/1750): Uşşâkîliğin Cemâliyye şubesinin pîridir. Edirne'de doğmuş, şiirlerinde Cemâlî mahlasını kullanmıştır. Zâhirî ilimleri tahsil ettikten sonra Edirne'de Uşşâkî şeyhlerinden Mehmed Hamdî Efendi'ye intisab ederek seyr ü sülûka başlamıştır. Ardından şeyhinin vefatıyla Hasan Sezâî'ye intisab etmiş, onun da vefatıyla Edirne'de dört yıl irşat faliyetine devam etmiştir. Manevi bir işaretle tekrar İstanbula gelerek Hırâmî Ahmed Paşa Tekkesi'nde postnişin olarak görev yapmıştır. Burada dokuz yıl görev yaptıktan sonra 1164/1750 yılında vefat ederek tekkesinin haziresine defnedilmiştir. Eserleri: *Dîvân, Silsile-i Uşşâkîyye* ve *Risâle fî Etvârı's-Sülûk*'dur.

İbrahim Hakkı Erzurumî (ö. 1194/1780): 2 Muharem 1115/1703 Hasankale'de dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Osman Efendi'nin Hasankale'den Erzurum'a göç etmesinden dolayı Erzurumî olarak bilinir. İsmâil Fakîrullah hazretlerinden Tefsîr, Hadîs, Fıkıh gibi zâhiri ilimleri tahsil etmiş aynı zamanda astronomi ve matematik gibi fen ilimlerini de Molla Muhammed Sohrânî'den; Farsça'yı ise Erzurum Müftüsü Hâzık Muhammed Efendi'den (ö. 1176/1763) öğrenmiştir. Bir dönem İstanbul'a giderek I. Mahmud'la görüşüp sarayın kütüphanesinden istifade etmiştir.[19]. Eserleri: *Mârifetnâme* (en önemli çalışması), *Divan* ve *Mecmû'atü'l-İrfâniyye*'dir.

Müstakīmzâde Süleyman Sâdettin (ö. 1202/1787), hem Nakşî hem Melâmî'dir. Hat sanatıyla da ilgilenmiş olan Müstakīmzâde'nin elliden fazla eseri vardır. Bunlardan en önemlileri *Mecelletü'n Nisâb ve Menâkıb-ı Melâmiyye-i Şuttâriyye-i Bayramiyye*'dir.[20]

Bu dönem de yaşamış diğer mutasavvıflar şöyledir: Mehmet Nazmi (ö. 1112/1701), Himmetzâde Abdi (ö. 1122/1710), Abdülhay Celvetî (ö. 1126/1714),

[18] Himmet Konur, "Sezâî-yi Gülşenî", **DİA**, İstanbul, 2009, c. 37, ss. 79-81.
[19] Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, ss. 410-418.
[20] Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 313.

Şeyh Kenzi Hasan Efendi (ö. 1126/1714), Şeyh Muhammed Nasûhî (ö. 1130/1716), Abdülaziz ed-Debbağ (ö. 1132/1720), Ünsî Hasan Efendi (ö. 1136/1724), Abdülganî Nablusî (ö. 1143/1731), İsmail Belîğ (ö. 1142/1732), İmâdüddin er-Riyâzî (ö. 1145/1732), Enis Recep Dede (ö. 1147/1734), Sâkıb Dede (ö. 1148/1735), Yakub Afvî (ö. 1149/1736), Ahmed Gazzî (ö. 1150/1737), Eşrefzâde İzzeddin Efendi (ö. 1153/1740), Fenâî Ali Efendi (ö. 1158/1745), Mehmet Emin Tokadî (ö. 1158/1745), La'lizâde Abdülbâki Efendi (ö. 1159/1746), Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1164/1751), Neccarzâde Şeyh Rıza (ö. 1175/1760), Ebü Said Hamidî (ö. 1176/1762), Şah Veliyyullah Dihlevi (ö. 1176/1762), Ali b. Hicaz el-Beyyümî (ö. 1197/1769), İbrahim Nazirâ Efendi (ö. 1188/1780), Abdullah Salâhi Uşşâkî (ö. 1197/1782), Hâşim Baba (ö. 1197/1783), Ahmed Derdir (ö. 1201/1786), Ticani Seyyid Ahmed Efendi (ö. 1207/1792), Esrar Dede (ö. 1212/1797) ve Şeyh Gâlib (ö. 1214/1799).[21]

1.3. MÜELLİFİN HAYATI, TARÎKATI VE ESERLERİ

1.3.1. Hayatı ve Kişiliği

Hakkında kaynaklarda sınırlı bilgiler yer alan Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin doğum yılı, eğitimi, halifeleri gibi hususlarda neredeyse hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Müellif, Nakşibendiyye tarîkatının Kâsâniyye koluna mensup olup bu anlayışın Anadolu'da yayılmasını sağlayan önemli isimlerdendir.

Tam adı Mustafa b. el-Hâc Muhammed er-Rûmi en-Nakşibendî olup Müstakīm lakabıyla meşhur olmuş ve 1185/1771 tarihinde vefat etmiştir.[22]

Nakşibendiyye tarîkatının âlim şeyhlerinden olan Müstakīm Mustafa Konya'ya bağlı Ereğli beldesindendir. Hicri 1163/1749 tarihinde kaleme aldığı *Sohbetü'l-Gāye* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* isimli tasavvufa dair eserleri çeşitli kütüphanelerde vardır. Hicri 1173/1759 tarihinde yazılan *Mûcibü'l-Îkān* isimli eseri de Yahya Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[23]

[21] Şemsettin Sami, **Kāmûsü'l-A'lâm**, c. IV, İstanbul, trs. , s. 2620.
[22] Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, Beyrut, 1993, c. III, s. 880; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhü'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'ala Keşfi'z-Zunûn**, Beyrut, t.s, c. II, s. 26.
[23] Bursalı Mehmet Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 167.

Müstakīm Mustafa Niyâzî, Sülûkü'l-Kavîm risâlesinde mürşîdinin "Hazret-i Îşân"[24](ö. ?) diye tanınan Muhammed Niyâz el-Buharî en-Nakşibendî el-Hanefî olduğunu belirtmiştir.[25]

Müellifin eserleri incelendiğinde eğitim seviyesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle hayatının bir kısmında medresede zâhirî ilimleri tahsil etmiştir. Bunun yanında tasavvufî eğitimini de ihmâl etmeyerek ilmin zâhirî ve bâtinî yönüne vâkıf olmuştur.

Tasavvufi kişiliğine gelince, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini benimsemiş olduğu müellifin eserlerindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. *Mûcibü'l-Îkān* adlı eserinde vahdet-i vücûd görüşünü ele almış, kelimelerini özenle seçerek şerî'atın zâhirine aykırı düşecek ifadelerden kaçınmıştır. Eserinde İbnü'l-Arabî'den "Seyyidü's-Sufiyye" ve "Şeyhü'l-Ekber" diye övücü tabirlerle bahsederken onun birçok sözünü kendi görüşlerine delil olarak zikretmiştir. İbnü'l Arabî'ye verdiği bu önem ve vahdet-i vücûdcu görüşlerinden dolayı Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin nazarî tasavvuf anlayışına da sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.2. Tarîkatı

Nakşibendilik Muhammed Bahâüddîn Nakşibend Buharî (ö. 791/1389) tarafından kurulmuştur. "Buharalı olduğu için Buhârî, babasıyla birlikte nakışçılık yaptığı için Nakşibend lakablarıyla da anılır."[26] Hâce Bahâüddîn hicri 718 miladi 1318 tarihinde Buhâra yakınında bulunan Kasr-ı Ârifân'da doğmuştur. Dedesi onu kucağına alıp şeyhi Hace Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740/1339)'ye götürmüştür. Bebeği gören "Semmâsî O bizim oğlumuzdur, onu kabul ettik" demiştir. Emir Külâl'e "Size daha önce birkaç defa bu topraklardan bir yiğit kokusu geliyor demiştim. Buraya gelirken de bu koku artmış, o yiğit doğmuş olsa gerek diye söylemiştim. İşte o yiğit bu çocuktur. Asrın mürşidi olacağını umuyorum" [27] diyerek onun manevi terbiyesini Emir Külâl'e havale etmiştir.

[24] Kafkas bölgesinde şeyh manasında kullanılmaktadır.
[25] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm**, s. 35.a.
[26] Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 95.
[27] Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 95-99.

Bahâüddîn Nakşibend'in üveysi yoldan mürşidi ise Abdülhâlik Gücdüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220)'dir. Abdülhâlik Gücdevâni yıllar önce ölmesine rağmen aralarında meşrep benzerliği sebebiyle üveysi bir yakınlık olmuştur. İkisi de hafî zikri cehrî zikre tercih etmişlerdir.[28]

Şah-ı Nakşibend, şeyhi Emir Külâl'in aksine cehrî zikirden tamamen kaçınıp hafî zikirde ısrar etmiştir. Bazı günler Emir Külâl'in meclisinde cehrî zikire başlanınca meclisi terk etmesi diğer mürîdlerin tepkisine yol açsa da bu durumu şeyhi hoşgörüyle karşılamıştır. Hayatında iki defa hacca giden Muhammed Bahâüddîn Nakşibend yolculuğu sırasında birçok şehre uğramış ve irşat faliyetlerini sürdürmüştür. İlk haccından döndüğünde Emir Külâl vefat etmiş (771/1370) ve mürîdlerine Bahâüddîn'e intisap etmelerini tavsiye etmiştir. İkinci haccından sonra Buhara'ya dönen Bahâüddîn hastalanmış ve öleceğini düşünerek köyünden biraz daha sakin olan kervansaraya seçkin bazı mürîdleriyle yerleşmiş, vefatının ardından yerine halife olarak Muhammed Parsâ (ö. 822/1419)'yı işaret etmiştir. Hak ve hakîkat yolunda geçen bir ömrün sonunda tarih 3 Rebî'u'l-evvel 791/1389 Pazartesi gecesi vefat ederek Kasr-ı ârifân'daki evinin bahçesine defnedilmiştir.[29]

Bahâeddin Nakşibend'in tasavvufî eğitiminde önem verdiği dört husus vardır. Bu hususlar: Sohbet, Râbıta, Zikir ve Hizmettir.

Bahâeddin Nakşibend'in üç halifesi Muhammed Pârsâ (ö. 822/1419), Alâeddin Attâr (ö. 802/1400) ve Yakub-i Çerhî (ö. 851/1447) tarîkatın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Tasavvufla ilgilendiği kadar zâhirî ilimleri de tahsil etmiş olan Muhammed Pârsâ (ö. 822/1419), Nakşibendiyye tarîkatını, âlimler arasında kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Bahâüddin Nakşibend'in tarîkatının farklı coğrafyalara genişlemesinde Alâeddin Attâr (ö. 802/1400)'ın payı büyüktür.[30]

Bahâeddin Nakşibend'in önem arzeden üçüncü halifesi Ya'kub-i Çerhî'nin yetiştirdiği Ubeydullah el-Ahrâr, zamanında tarîkatın şöhreti İstanbul ve Anadolu'ya kadar gelmiştir. Nakşîliği Anadoluya getiren Simavlı Molla Abdullah İlahî (ö. 896/1491)'dir.[31]

---

[28] Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 257.
[29] Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 105-110.
[30] Hamid Algar, "Nakşibendîlik", **DİA**, İstanbul, 2006, c. 32, ss. 342-343.
[31] Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 261.

1.3.2.1. Nakşibendiyye'nin Kâsâniyye Kolu

Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191)'nin, Semerkand ve Buhâra çevrelerinde fikirlerinin yayılmasıyla başlayan Nakşîliğin Kâsâniyye kolu daha sonra halifeleri sayesinde Orta Asya'dan İstanbul'a kadar yayılmıştır.

Kâsânî'nin sülûk anlayışı klasik Nakşî geleneğiyle örtüşmekle beraber bazı konularda farklılık arzetmektedir. Mürîdlerini eğitirken istidatlarına göre hafî ya da cehrî veyahut farklı zikir esmâları tavsiye etmesiyle klasik Nakşî geleneğinden ayrılır. Duruma göre bazı mürîdlerine semâ ve riyazet yöntemlerini de önermiştir. Sabah ve ikindi namazlarından sonra belli zikirlerin cehrî olarak okunması ve nâfile namazları aksatmayacak şekilde çeşitli virdlerin tavsiye edilmesi bu kolun klasik Nakşî geleneğinden ayrılan yönleridir.[32]

Ahmed b. Celâleddîn el-Kâsânî ardında birçok halife bırakmıştır. Bu halifeler arasında oğlu Hâce Kelân Muhammed Emin babasının vefatından sonra irşad hizmetini devralmıştır. Hâce Kelân ömrünün sonuna kadar bu hizmeti sürdürmüş ve yerine oğlu Hace Hâşim Dehbîdî'yi postnişin olarak seçmiştir. Babasının vefatından sonra irşada başlayan Hace Hâşim'in yetiştirdiği Halifesi Muhammed Hatip Sevincî irşad süresi boyunca yetiştirdiği halifesi Muhammed Niyâz Buhârî şeyhinden icâzetle irşada başlamıştır. Muhammed Niyâz Buhârî, XII/XVIII. asırda İstanbul'a gelerek bir süre burada irşad ile meşgul olmuş ve İstanbul'da dört halife bırakmıştır. Kâsâniyye ekolünün Anadolu'ya yayılmasını sağlayan bu halifeler: Üsküdar Alaca Minare Tekkesi şeyhi Hacı Hüseyin Dede (ö. 1173/1759), Kanlıca Atâullah Efendi Tekkesi şeyhi Mehmed Atâullah Efendi (ö. 1203/1789), Mehmed Nureddin Kâğıdî (ö. 1188/1774) ve müellifimiz Müstakīm Mustafa Niyâzî (ö. 1185/1771)'dir.[33]

1.3.2.2. Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Tarîkat Silsilesi

Nakşibendiyye'nin Kâsâniyye kolunun Âfâkıyye alt koluna mensup olan Müstakīm Mustafa Niyâzî, Nakşibendiyye tarîkatını kendisine intikāl ettiren silsileyi silsile-i zeheb (altın zincir) şeklinde isimlendirmektedir. Kitabında bu silsileyi şöyle sıralamaktadır:

[32] Necdet Tosun, "Ahmed el-Kâsânî", **DİA**, İstanbul, 2001, c. 24, s. 532.
[33] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 178-184.

- Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî (ö. 1185/1771)
- Şeyh Muhammed Niyâz el-Buhârî (ö. ?)
- Mîr Muhammed Hatib Sîvincî (ö. 1063/1653)
- Hoca Hâşim Dehbîdî (ö. 1046/1636)
- Hoca Kelân Muhammed Emin Dehbîdî (ö. 1006/1597)
- Şeyh Ahmed el-Kâsânî (ö. 949/1542)
- Mevlânâ Şeyh Muhammed Kādî (ö. 921/1515)
- Hoca Ubeydullah el-Ahrâri Taşkendî (ö. 895/1490)
- Mevlânâ Yakub-i Çerhi (ö. 851/1447)
- Hoca Bahâüddîn Nakşibend (ö. 791/1389)
- Mevlânâ Seyyid Emîr-i Külâl Buhârî (ö. 772/1370)
- Hoca Muhammet Baba Semmâsî (ö. 736/1335)
- Hoca Alî Râmîtenî (ö. 721/1321)
- Hoca Mahmûd İncir Fağnevî (ö. 715/1315)
- Hoca Ârif-i Rivgerî (ö. 634/1236)
- Hoca Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 575/1179)
- Hoca Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140)
- Şeyh Ebu Alî el-Fârmedî (ö. 477/1084)
- Şeyh Ebul-Kâsım Cürcanî (ö. 888/1483)
- Şeyh Ebul-Hüseyin el-Harakânî (ö. 425/1033)
- Ebû Yezîd Bistamî (ö. 234/848)
- İmâm Ca'fer-i Sâdık (ö. 148/765)
- Kâsım (Hz. Ebubekirin oğlu Muhammed'in, oğludur.) (ö. 107/725)
- Selmân-ı Fârisî (ö. 34/656)
- Ebî-Bekir es-Sıddîk (Abdullah bin Kuhâfe) (ö. 12/634)
- Hz. Muhammed (ö. 10/632)[34]

[34] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 35a-35b.

1.3.3. Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin Eserleri

1. ***Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān*:** Eser yazma olup hakkında daha sonra bilgi verilecektir.
2. ***Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm*:** Eser yazma olup hakkında daha sonra bilgi verilecektir.
3. ***Sohbetü'l-Gāye li-Uli'n-Nihâye*:** Eser yazma olup istinsah tarihi belli değildir. 41 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr. 2865'te kayıtlıdır. Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin bu eseri insanın hakikati hakkında kaleme almıştır. Müellife göre insan, cismanî ve ruhanî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İnsanın cismanî kısmını "hariçte mevcud olanı efrâd-ı müşahhas" olarak tanımlar. Yani Ahmed, Mehmed gibileri cismanî insandır. Müstakim Mustafa Niyâzi, cismanî insana hayvan-ı nâtık demektedir.[35]

   Ruhanî insan ise "hayy ve dâim olan", "hakikat-ı Muhammediyye'ye muttasıl olan" insan olarak tanımlamaktadır. Müellifin eserinde yer alan ana konu "Seb'u'l-Mesânî"dir. Bu kavramdan mülhemle kâinatta olan bütün varlıkları yedi ve katlarından oluştuğunu savunmaktadır. Kânattaki varlıkların temeli, insanda bulunan latifelerin birer örneğidir. Cismanî ve ruhanî insanda toplam on dört adet latife vardır. Bunlar : Kalp-kalpte olan hakâik, Sır-sırda olan esrâr, Ruh-ruhta olan ervah, Hafâ-hafâ da olan enâniyyet, Ahfâ-ahfâ da olan tecelliyât, Nefs-i Nâtıka-nefs-i nâtıka da olan nüfus-i nâtıkât, Latîfe-i kâlî-huzûrât[36]

Resâil-i Selâse Fi't-Tasavvuf: Bu isimle kütüphane kayıtlarına geçen yazmanın, yaptığımız incelemeler sonucu ayrı bir eser olmadığı ortaya çıkmıştır. "***Tasavvuf Hakkında Üç Risâle***" manasına gelen bu eser, yukarıda zikrettiğimiz üç kitabın bir araya getirilmiş halidir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 4675'te kayıtlıdır.

[35] Niyâzî, **Sohbetü'l-Gāye**, vr. 4a.
[36] Niyâzî, **Sohbetü'l-Gāye**, vr. 7b-8a.

İKİNCİ BÖLÜM
MÛCİBÜ'L-ÎKĀN Lİ-EHLİ'L-FURKĀN VE SÜLÛKÜ'L-KAVÎM VE'S-SIRÂTÜ'L-MÜSTAKĪM ADLI ESERLERİN TAHLİLİ

Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān ve ***Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm*** Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin tasavvufî görüşlerini genişçe ele aldığı eserler olması hasebiyle önem arz etmektedir. Onun düşüncelerini daha iyi anlayabilmek adına, öncelikle eserlerin yazma nüshalarını tanıtacağız, ardından söz konusu iki risâleden hareketle müellifin tasavvufî görüşlerini tahlil edeceğiz.

2.1. ESERLERİN YAZMA NÜSHALARININ TANITIMI

***Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān*:** Yazma eserleri barındıran kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar sonucunda bu eserin, altı tane yazmasına ulaşılmıştır.

Ana nüsha olarak belirlediğimiz eser, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Katoloğu Mustafa con A98/I koleksiyonu nr. 819.1 ile kayıtlıdır. Eser 4 varak olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 23 satırdan oluşmaktadır. Genellikle siyah mürekkep kullanılsa da başlıklar ve Arapça cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cildi için kahverengi ebrulu kâğıt kaplı cilt kullanılmıştır. Müellif tarafından 1178/1764 tarihinde telif edilen risâle, sabık silahşörân-ı hâssa ve hasekiyân-ı hâssa olan Hidayet Ağa tarafından 1235/1819 tarihinde istinsah edilmiştir.

Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu Demirbaş numarası 03 Gedik 18286/5 ve Dvd numarası 1163 ile kayıtlıdır. Eser 116 varaktan oluşan içerisinde müellifin diğer kitaplarının da bulunduğu 87-89. varakları arasında 3 varaktan oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesiyle Nesih yazı türüyle yazılmıştır. Sayfalar 21 satırdan müteşekkildir.

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3379/2 demirbaş numarası, 181 Dvd numarasıyla kayıtlıdır. Eser 3 varak olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır. Bulunduğu kitabın 2. ve 4. varakları arasında yer almaktadır. Kartal filigranlı kâğıt üzerine siyah mürekkeple (başlıklar kırmızı) yazılmıştır.

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîri koleksiyonu 34 Ae şeriyye 786/2 yer numarasıyla kayıtlıdır. Yazmanın durumu gayet iyi olmakla yazıları gayet okunaklı ve düzgündür. Eser bulunduğu kitabın 23-26. varaklar arasında 4 varaktır. Her varak 17 satırdan oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesi Nesih yazı türüyle kaleme alınmıştır. Krem kâğıt üzerindeki yazıların etrafı sarı renk yaldızla çerçevelenmiştir. İlk sayfanın baş kısmı tezhiplenmiştir.

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitâblığı Osman Egin Türkçe Yazmaları yer numarası 320'dir. Eser 3 varak yazma olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 27 satırdan oluşmaktadır. Genellikle siyah mürekkep kullanılsa da başlıklar ve Arapça cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazının etrafı kırmızı renkte çerçevelenmiştir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde demirbaş numarası: NECT06467/01 yer numarası: XX (1897748.1)'dir. Eser 4 varak yazma olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. Genellikle siyah mürekkep kullanılmıştır.

***Sülûkü'l-Kavîm Ve's-Sırâtü'l-Müstakīm*:** Yazma eserleri barındıran kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar sonucunda bu eserin, on tane yazmasına ulaşılmıştır.

Ana nüsha olarak belirlediğimiz eser, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Katoloğu Mustafa con A98/II koleksiyonu nr. 819.1 ile kayıtlıdır. Eser 34 varak olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 23 satırdan oluşmaktadır. Genellikle siyah mürekkep kullanılsa da başlıklar ve Arapça cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cildi için kahverengi ebrulu kâğıt kaplı cilt kullanılmıştır. Müellif tarafından 1163/1749 tarihinde telif edilen eser, sabık silahşörân-ı hâssa ve hasekiyân-ı hâssa olan Hidayet Ağa tarafından 1235/1819 tarihinde istinsah edilmiştir.

Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu Demirbaş numarası 03 Gedik 18286/4 ve Dvd numarası 1163 ile kayıtlıdır. Eser 116 varaktan oluşan içerisinde müellifin diğer kitaplarının da bulunduğu 63-86. varakları arasında yaklaşık 25 varaktan oluşmaktadır. Dili Osmanlı Türkçesi, yazı türü Nesih, her sayfa 21 satırdan müteşekkildir.

Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 06 Hk 2281 Demirbaş numarası, 1332 Dvd numarasıyla kayıtlıdır. Eser 31 varak olup Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Nestalik yazı türüyle sayfalar 17 satırdan meydana gelmektedir. Suyolu filigranlı krem kâğıt üzerine, siyah mürekkeple (başlılar kırmızı) çerçevesiz şekilde yazılmıştır.

Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 06 Hk 3758/4 demirbaş numaralı, 1410 Dvd numarasıyla kayıtlıdır. Eser 30 varak olup bulunduğu kitabın 51-79. varakları arasında yer almaktadır. Osmanlı Türkçesi Nestalik yazı türüyle sayfalar 17 satırdan meydana gelmektedir. Kartal filigranlı kalın cedid kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır.

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9153/1 Demirbaş numarası, 1793 Dvd numarasıyla kayıtlıdır. Eser 42 varak olup bulunduğu kitabın 1-42. varakları arasında yer almaktadır. Osmanlı Türkçesiyle Nesih yazı türüyle, sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır. Suyolu filigranlı kâğıt üzerine siyah mürekkeple (başlıklar kırmızı) yazılmıştır.

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3379/2 demirbaş numarası, 181 Dvd numarasıyla kayıtlıdır. Eser 30 varak olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır. Bulunduğu kitabın 6-35. varakları arasında yer almaktadır. Kartal filigranlı kâğıt üzerine siyah mürekkeple (başlıklar kırmızı) yazılmıştır.

Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi koleksiyonu, 22 Sel 4759 Demir numarasıyla kayıtlıdır. Eser yazma olup Osmanlı Türkçesiyle 24 varaktan müteşekkildir. Sayfa kenarları sarı yaldızlı çerçevelidir. Krem renkteki kâğıda siyah mürekkeple kaleme alınmıştır.

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîri koleksiyonu 34 Ae şeriyye 786/3 yer numarasıyla kayıtlıdır. Yazmanın durumu gayet iyi olmakla yazıları gayet okunaklı ve düzgündür. Eser bulunduğu kitabın 27-60. varaklar arasında 33 varaktır. Her varak 17 satırdan oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesi Nesih yazı türüyle kaleme alınmıştır. Krem kâğıt üzerindeki yazıların etrafı sarı renk yaldızla çerçevelenmiştir. İlk sayfanın baş kısmı tezhiplenmiştir.

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitâblığı Osman Egin Türkçe Yazmaları yer numarası: 320. Eser 28 varak yazma olup Osmanlı Türkçesiyle

kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 27 satırdan oluşmaktadır. Genellikle siyah mürekkep kullanılsa da başlıklar ve Arapça cümleler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazını etrafı kırmızı renkte çerçevelenmiştir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde demirbaş numarası: NECT06467/01 yer numarası: XX (1897748.1)'dir. Eser 4 varak yazma olup Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nesih yazı türüyle her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. Genellikle siyah mürekkep kullanılmıştır.

2.2. MÜELLİFİN KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin gençlik yıllarında iyi bir medrese eğitimi görmüş olduğu aşikârdır. Bu eğitim neticesinde gelişen tarîkat anlayışı çerçevesinde şerîata ters düşmeden hareket etmeyi kendisine şiâr edinmiştir. Mürîdlerine de daima şerîatın zâhirine aykırı davranmamayı öğütlemiştir.

Niyâzî adı geçen iki eserinde ara ara olmak üzere toplam elli iki âyet ve yirmi dört hadîs-i şerîfe yer vermiştir. Âyetlerin geçtiği sûrenin ismi ve âyet numaraları, hadîslerin ise kaynağı ve senedi belirtilmeden kullanılmıştır.

Niyâzî'nin bu eserlerinde kendisi açıkca belirtmese de Şeyh-i Ekber diye övdüğü Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütûhât-ı Mekkiyye* isimli eserinden yararlanmıştır. Gerek vahdet-i vücûd düşüncesini savunurken gerekse de tasavvufî konularda delil olarak İbnü'l-Arabî'nin sözlerini okuyucusuna sunmuştur.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bu eserinin tam adı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*'dir. Fetih kelimesinin çoğulu olan Fütûhât kelimesi sözlükte "açmak ve zafer" gibi mânâlara gelir. Tasavvufta ise Allâh'ın maddî ve mânevî lutuflarını kuluna açması mânâsını taşır. Eserini 598/1201 yılında Mekke'de başlayan fetihler neticesinde kaleme almaya başlayan İbnü'l-Arabî, otuz bir yıl sonunda 629/1231 tarihinde gene Mekke'de tamamlamıştır. Bu eser sifr adı verilen otuz yedi kitaptan oluşur. Esere genel olarak bakıldığında altı bölüm ve beş yüz altmış bâb vardır. Bu rakam aynı zamanda müellifin doğum tarihi olması bakımından dikkat çekicidir. Muhtevâ olarak sûfîlerin varlık, bilgi ve metafizik anlayışları ele alındığı kadar, velâyet, nübüvvet, risâlet, tefsir, te'vil,

melekiyyât, mebde ve meâd gibi hem zâhirî hem de bâtınî konular bu eserde yer almıştır.[37]

2.3. SÜLÛKÜ'L-KAVÎM'DE İSMİ GEÇEN PEYGAMBERLER

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre ilm-i bâtın, ilm-i zâhire muvafıktır, aralarında herhangi bir çelişki yoktur. Şerî'atın zâhirine muhalif olan her ne olursa olsun reddedilmesini mürîdlerine tavsiye etmiştir. Müellif peygamberlere, ilm-i ledünnün Cebrâil vasıtasıyla değil de herbirine ayrı bir yol ile işaret olunduğunu zikretmiştir. Biz de bu başlık altında eserde bahsedilen on üç peygamberin ilm-i ledünne nasıl vâkıf olduklarını ele alacağız.

Müellife göre Hz. Âdem, yasak ağaçtan yemesi sonucunda ilm-i ledünne vâkıf olmuştur.

Kur'ân'a göre, Hz. Âdem ve Havvâ yaratıldıktan sonra cennet olarak adlandırılan yerde yaşamaya başlamışlardı. Allâh onlara istedikleri nimetten faydalanmalarını ancak yasak ağaca yaklaşmamalarını emretmişti. Onlara şu uyarıda bulundu: "Ey Âdem, eşinle cennete yerleş, orada çekinmeden istediğiniz her yerde cennet nimetlerinden yiyin, sadece şu ağaca yaklaşmayın, sonra ikiniz de zalimlerden olursunuz."[38] Kur'ân-ı Kerîm'de bu ağacın ne tür bir ağaç olduğu konusunda açık bilgi verilmemiştir. Sadece şeytanın "Rabbiniz başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz yahut ebedî kalıcılardan olursunuz diye şu ağacı size yasakladı."[39] ve "Ey Âdem, Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?"[40] diyerek onları kandırdığı belirtilmektedir. "Bu konuda sahih hadislerde de başka bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklarda yer alan ve bu ağacın hayrı ve şerri bilme ağacı veya üzüm asması, buğday, incir ağacı vb. bitki türlerinden biri olduğunu belirten rivâyetler ise İslâm dışı kaynaklara dayanmaktadır."[41]

Müellife göre Hz. Nûh, tufanda gemiye binerek su üstünde ilerlemesinden sonra ilm-i ledünne vâkıf olmuştur.

---

[37]Mahmut Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", **DİA**, İstanbul, 1996, c. 13, ss. 252-258.
[38] Bakara sûresi, 2/35.
[39] Âraf sûresi, 7/20.
[40] Tâha sûresi, 20/120.
[41] Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", **DİA**, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 358-363; Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, çev. Zakir Kâdiri Ugan-Ahmet Temir, Bilge Yayınları, İstanbul, 2019, c. I, ss. 80-90.

Hz. Nûh, Kur'ân-ı Kerîm'de genişçe anlatılmıştır. Kur'ân'da yirmi sekiz sûrede hakkında bilgi verilmiş ve onun adını taşıyan yetmiş birinci sûre peygamber olarak görevlendirildikten sonraki mücadelesinden bahseder. Hz. Nûh, putperestliğe başlayan kavmini uyarıp onları tevhid inancına davet etmişti. Kur'ân-ı Kerîm'de Nûh'un Allâh tarafından seçildiği,[42] 950 yıl kavminin arasında kaldığı[43] ve kavmini Allâh'a kulluğa davet ettiği[44] belirtilmektedir. Nûh kavmini Allâh'tan başkasına ibadet etmemeleri hususunda uyarmış, aksi takdirde başlarına gelecek azabı kendilerine haber vermiştir.[45] Kavmi Nûh'a inanmak yerine onu yalancılık ve delilikle suçlayarak başlarına gelecek azabı bir an önce getirmesini istemişlerdir. Yapmış olduğu tüm cabalara rağmen kavmini tevhîd inancına döndüremeyen "Hz. Nûh kendisine iman etmeyenlerin helakı için Allâh'a duâ etmiştir.[46] Allâh, Nûh'un duâsını kabul etmiş ve inkârcı kavminin tûfanla helâk edileceğini, kendisinin ve inananların kurtulacağını bildirerek bir gemi yapmasını istemiştir.[47] Nuh (a.s.) Rabbinin isteği üzerine başladığı gemiyi tamalayarak her hayvandan birer çift alarak gemiye yerleştirmiş ve kendisine inanan insanları gemiye davet etmiştir. Tufan başlayınca gemidekiler kurtulurken Hz. Nûh'un eşi ve oğlu kafirlerle birlikte tufanda helak olmuştur.[48] Tûfan bitip sular çekilince gemide bulunan insanlar ve hayvanlar karaya çıkarak yaşamaya başlamışlardır.[49]

Müellife göre Hz. Eyyûb, hastalığı sırasında ilm-i ledünne vâkıf olmuştur.

Hz. Eyyûb, heybetli, uzun boylu ve büyük bir servete sahipti. O takvâ sahibi, fakirlere yardım eden, yetimleri ve dulları gözeten, misafire ikram eden, yolcunun elinden tutan ve Allâh'ın ona verdiği nimetlere şükreden iyi bir insandı. Kur'ân-ı Kerîm'de Eyyûb'a vahyedildiği bildirilmekte[50] ayrıca onun hastalığıyla ilgili olarak ayrıntıya girmeden konunun taşıdığı dini ve ahlaki mesaj vurgulanmaktadır. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir hadise göre Eyyûb hastalığını on sekiz yıl çekmiştir.[51] "Eyyûb rabbine, "Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin"

[42] Âl-i İmrân sûresi, 3/33.
[43] Ankebûd sûresi, 29/14.
[44] Yûnus sûresi, 10/71.
[45] Nûh sûresi, 71/1-4.
[46] Şuarâ sûresi, 26/118-119-Nûh 71/1-28.
[47] Hûd sûresi, 11/36-39.
[48] Hûd sûresi, 11/40-47.
[49] Ömer faruk Harman, "Nûh", **DİA**, İstanbul, 2007, c. 33, ss. 224-227.
[50] Nîsa sûresi, 4/163.
[51] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 223.

diye niyâz etmiş, bunun üzerine Allâh da onun duâsını kabul ederek başına gelen felâketi kaldırmış, kendi tarafından bir rahmet ve ibadet edenler için bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini vermiştir."[52] Başka sûrede ise Hz. Eyyûb hakkında "Gerçekten biz onu sabreden bir kul bulmuştuk. O ne güzel kuldu. Daima Allâh'a yönelirdi"[53] buyurulmaktadır. Malıyla ve canıyla imtihan olmuş ancak bunlara sabrederek kaybettiği herşeyin misli tekrar verilmiş ve Rabbinin övgüsüne mazhar olmuştur.[54]

Müellife göre Hz. Yûnus, balığın karnındayken ilm-i ledünne vâkıf olmuştur.

Yûnus (a.s.) Musul yakınlarındaki Ninevâ (Ninova) halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre kavmi kendisine inanmayınca onlara öfkelenip oradan uzaklaşmak için bir gemiye binmiştir. Bindiği gemi ilerledikten sonra büyük bir fırtına kopmuş gemidekiler dinmeyen fırtınanın içlerindeki bir kişi yüzünden olabileceğini düşünerek kura çekmeye karar vermişlerdi. Çekilen kurada Yûnus (a.s.) çıkınca onu gemiden atmışlar ve fırtına dinmişti. Allâh'ın emriyle bir balık onu yutmuş Yûnus (a.s.) üç gün üç gece balığın karnında kalmıştır.[55] Sâffât sûresinde ilgili âyette şöyle buyurulur: "Eğer Allâh'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı."[56] Balığın karnındayken Allâh'a yalvararak tevbe ettiği ise Enbiyâ sûresinde şöyle anlatılır: "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret. Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, -Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım- diyerek yalvardı."[57] "Bunun üzerine duâsını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız."[58] "Allâh duâlarını kabul edip Yûnus'u affedince bitkin bir halde balığın karnından çıkarılmış, kendisine gölge yapması için yanı başında kabak cinsinden geniş yapraklı bir bitki yaratılmıştı."[59] Yûnus (a.s.) kendine gelince kavmine tekrar tebliğ için gönderilmişti. Nîneva halkı başlarına gelecek azaptan

[52] Enbiyâ sûresi, 21/83-84.
[53] Sâd sûresi, 38/41-44.
[54] Ömer faruk Harman, "Eyyûb", **DİA**, İstanbul, 1995, c. 12, s. 17; Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c. I, ss. 275-277.
[55] Ömer faruk Harman, "Yûnus", **DİA**, İstanbul, 2013, c. 43, ss. 597-599.
[56] Sâffât sûresi, 37/144.
[57] Enbiyâ sûresi, 21/87.
[58] Enbiyâ sûresi, 21/88.
[59] Sâffât sûresi, 37/145-146.

korkup Allâh'a tevbe ederek, iman etmişlerdi. Böylece başlarına geleceği bildirilen azaptan kurtulmuş, bir süre daha nimetlerden faydalanarak yaşamışlardır.[60]

Müellife göre Hz. Musa, Cenâb-ı Hak ile mülâkatı sırasında ilm-i ledünne vâkıf olmuştur.

Hz. Musa Mısır'dan kavmi ile beraber çıktıktan yaklaşık üç ay sonra Sînâ dağına varırlar. Allâh, Musa (a.s.)'a bu dağa çıkmasını ve ilahi mülakattan önce kırk gün oruç tutarak kendini temizlemesini emretmiştir. Beklenen günün gelmesi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."[61] Rabbiyle görüştükten sonra ilâhi emirlerin yazı olduğu tabletlerle birlikte tekrar kavminin yanına dönmüştür.[62]

Müellife göre Hz. İsa'ya, yahudilerin kendisini öldürmek için saldırdığı zaman ilm-i ledün verilmiştir.

Hz. İsâ, isrâiloğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Ancak yahudiler inkâr ederek onu bir türlü kabullenmemişlerdi. "Yahudiler, Îsâ'nın tebliğ ettiği mesajdan hoşlanmamışlar ve onu öldürmek için tuzak kurmuşlardır."[63] Dönemin Roma valisine şikâyet edip, saklandığı yeri ifşa ettiler. Tutuklanan Hz. İsâ suçlu bulunmuş ve çarmıha germeye karar verilmişti. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay şöyle anlatılır: "Allâh elçisi Meryem oğlu Îsâ'yı öldürdük demeleri yüzünden onları lânetledik. Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar, fakat öldürdükleri onlara Îsâ gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedir; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir sağlam bilgileri yoktur. Kesin olarak onu öldürmediler, bilâkis Allâh onu kendi nezdine kaldırmıştır. Allâh izzet ve hikmet sahibidir."[64] Hiristiyanların çarmıhta öldü ve sonra tekrar dirildi anlatımını İslami kaynaklar yalanlayarak düzeltmiştir. Bu konuda özetle şunlar söylenebilir:

[60] Yûnus sûresi, 10/98; Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c. I, ss. 550-556.
[61] Arâf sûresi, 7/143.
[62] Ömer faruk Harman, "Mûsâ", **DİA**, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 2007-2013.
[63] Âl-i İmrân sûresi, 3/54.
[64] Nisâ sûresi, 4/157-158.

Allâh Hz. İsâ'yı öldürtmeyerek kendi katına yükseltmiştir. Romalı askerler de İsâ zannettikleri ona benzeyen birini çarmıha gererek öldürmüştür.[65]

Müellife göre Hz. Yusuf, kuyunun içindeyken ilm-i ledünne vâkıf olmuştur.

Hz. Yusuf kardeşi Bünyamin'le birlikte küçük yaşta öksüz kalmıştı. Annesinin yokluğunu hissetmemesi için babası üzerine daha fazla titremeye başlamıştır. Hz. Yakûb'un bu özel ilgisi diğer çocuklarının tepkisine yol açmış ve Hz. Yûsuf'u ortadan kaldırma kararı almışlardı. Bir gün hayvanları otlatmak için kıra giderken yanlarında Yusuf'u da götürmek istediler. Babasının gönlü razı olmasa da verdikleri sözü gözönüne alıp, daha fazla tepki çekmemek için buna izin verdi. Kıra gelince toplanan on kardeş Yusuf'u yakalayıp bir kuyuya attılar. Ona ne olacağına sonra karar vereceklerdi. Kuyuda birkaç gün kalan Yusuf (a.s.) Rabbiyle başbaşa kalarak ona sığınmıştı. Daha sonra Mısır'a giden bir kervanın oradan geçerken kuyudan su içmek istemişlerdi. Kovaları kuyuya sarkıttıklarında Yusuf tutunarak yukarı çıkmıştı. Bunun üstüne kardeşleri o bizim asi kölemiz diyerek kervan sahibine sattılar. Böylece Yusuf (a.s.)'ın Mısır yolculuğu başlamış oldu.

Hz. Yakub'a ise, oğlu Yusuf (a.s.)'dan ayrı kaldığı zaman ilm-i ledün verilmiştir.

Yusuf (a.s.)'u kuyuya atan kardeşleri, akşam olunca kırdan Yusuf olmadan eve döndüler. Babalarına: "Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyâmızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş. Ama doğru söylemiş olsak da sen bize inanmazsın"[66] dediler. Bu anlatılanlara inanmayan Hz. Yakûb "Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Yakûb (a.s.), "Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir."[67] demiştir. Kardeşleri Yusuf (a.s.) olmayınca babalarının bütün ilgilerinin kendilerine döneceğini düşünürken, Hz. Yakûb bu ayrılık karşısında büyük bir yıkıma uğramış, inzivaya çekilerek üzüntüsünden akıttığı yaşlar gözlerine ak düşürmüştür. Büyük bir imtihandan geçerek, Rabbine sığınan Yakûb peygamber, ilm-i ledünne sahip olmuştur.

Hz. İsmail ve Hz. İshak'a, kurban olunmakla emrolundukları zaman ilm-i ledün verilmiştir.

---

[65] Ömer faruk Harman, "İsâ", **DİA**, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 473-475.
[66] Yusûf sûresi, 12/17.
[67] Yusûf sûresi, 12/18.

Hz. İbrahim'in uzunca bir süre çocuğu olmamıştı. Hz. İbrahim Rabbine eğer bir erkek evladı olursa onu kurban edeceğine dair söz vermişti. İkinci bir hanımla evlenerek evlat sahibi olmayı umut etti. Allâh önce İsmail (a.s.)'i sonra da İshâk (a.s.)'ı bahşetti. Verdiği sözü unutan Hz. İbrahim'in kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: "Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, yavrucuğum, dedi, "Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?" Dedi ki: "Babacığım, Sana buyurulanı yap; inşaAllâh beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın."[68] Verdiği sözü gerçekleştirmede kararlı olan İbrahim, evladını tam kurban etmek üzereyken Rabbiz şöyle nidâ etmiştir: "Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun." buyurarak İbrahim'e kesmesi için bir kurbanlık indirmiştir.

Hz. Davut ve Hz. Süleyman, ibtila-i menkûha ve davet-i Belkîs zamanında ilm-i ledün verilmiştir.

Davud (a.s.) mü'min olan Tâlut ile kâfir olan Câlut arasında meydana gelen savaşta kahramanlıklar göstermiş, Calût'u öldürerek büyük bir üne kavuşmuştu. Kur'ân-ı Kerîm'de bu alay şöyle anlatılır: "Sonunda Allâh'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlut'u öldürdü ve Allâh ona hükümranlık ve hikmet verdi."[69] Savaştan önce Tâlut, Câlut'u öldürenle kızını evlendireceğini ve büyük bir makamla mükafatlandıracağı sözü vermişti. Sözünü tutarak Davud (a.s.) ile kızı evlendirmiş ve ona makam mevki vermiştir. Gün geçtikçe Hz. Davud'a duyulan sevgi ve saygı artmaya başlamış, bu durumdan Tâlut rahatsız olarak Davud (a.s.)'a kin ve nefret etmeye başlamıştır. Tâlut'un şerrinden gizlenerek öldürülmekten korunmuştur. Tâlut öldükten sonra yerine israîloğulları onu hükümdar yapmıştır.[70]

Neml sûresinde geçtiğine göre Süleymân (a.s.) hüdhüd adında bir kuşu vardı. Birgün ortadan kayboldu. Akşama doğru geldi ve Süleymân (a.s.)'a güneşe tapan bir kavim gördüğünü, onların hükümdarlarının bir kadın Belkıs, olduğunu söyledi. Belkıs ülkesinin ileri gelenleriyle istişare etti. Süleymân (a.s.)'ın ordusuyla ülkesi topraklarına girip halkını hakir etmesinden korktu ve Ona gelen hediyeler göndermeye karar verdi. Ancak Süleymân (a.s.) gelen hediyelerden hoşnut olmadı ve dedi ki: "(Elçilerin sözcüsü) Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle

[68] Sâffât sûresi, 37/102.
[69] Bakara sûresi, 1/251.
[70] Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c. I, ss. 408-418.

dedi: “Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz? Oysa Allâh’ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz.”[71] Süleymân (a.s.) Belkıs’ın tahtını kimin getireceğini sormuştu. “Cinlerden bir ifrit, sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben, buna güç yetirecek güvenilir biriyim.”[72] dedi. Bunun üzerine anında Belkıs’ın tahtı geldi. Tahtı biraz değiştirerek Belkıs’ın onu tanıyıp tanımayacağını öğrenmek isteyen Süleymân Belkıs’ı davet etti. Geldiğinde tahtını tanıdı ve Süleymân (a.s.) yaptırdığı köşke girdi. Cilalı tabanı su zannederek eteklerinmi topladı. Ona “köşke gir” dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini çekti. Süleyman “Bu billurdan yapılmış, şeffaf bir zemindir” dedi. Melike dedi ki: “Rabbim, Ben gerçekten kendime yazık etmiştim. Süleyman'ın maiyyetinde, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a teslim oldum.”[73] dedi.[74]

Müellife göre Hz. Muhammed (s.a.v.)’e, miraç gecesinde ilm-i ledün verilmiştir.

Zor geçen boykot yıllarından sonra yanında büyüdüğü amcası Ebu Talib’in vefat etmesi peygamberimizi derinden etkilemişti. Ardından hayattaki en büyük destekçisi Hz. Hatice’nin de vefat etmesi peygamberimizi büyük bir üzüntüye sürüklemiştir. Böyle bir dönemde kulunu teselli etmek isteyen Rabbimiz başka hiçbir kuluna nasip etmediğini Habibine lütfedecekti. Bu olay Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır: “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allâh eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”[75] Miraç gecesinde yaşanan hadiseler kısaca şöyledir: Peygamberimiz Burak isimli bir binit ile beraber Mescid-i Aksâ’ya giderek tüm peygamberlere namaz kıldırdığı ardından da semalara yükselip, cennet ve cehennemi görerek Rabbimizin huzuruna tek başına çıkıp vasıtasız vahye muhatap olduğu hadisedir. Miraçta Rabbimiz günde beş vakit namazı, Bakara sûresinin son iki âyeti ve Allâh’a şirk koşmayanın büyük günahları affedileceğini emretmiştir.[76]

---

[71] Neml sûresi, 27/36.
[72] Neml sûresi, 27/39.
[73] Neml sûresi, 27/44.
[74] Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c. I, ss. 418-425.
[75] İsrâ sûresi, 17/1.
[76] Salih Sabri Yavuz, “Miraç”, **DİA**, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 132-135.

Eserde on üç peygamberin ilm-i ledünne nasıl vakıf oldukları anlatıldıktan sonra ilm-i ledünne vâkıf olan hulefâ-i râşidînden iki sahabenin ismi yer almaktadır. Bunlardan biri hem peygamberimizin amcasının oğlu hem de damadı Hz. Ali ve en yakın dostu Hz. Ebubekir'dir.

Müellife göre Hz. Ali'ye, peygamberimizin miraçdan sonra cehrî zikir ile vazifelendirdiği sırada ilm-i ledün verilmiştir.

Müellife göre Hz. Ebubekir'e peygamberimizle, mağrada kaldıkları esnada ilm-i ledün verilmiştir. Mekke'den Medine'ye hicret etmek isteyen peygamberimiz müşrikleri şaşırtmak için ters istikamette olan sevr mağrasına sığınmıştı. Yolculuğunda en yakın arkadaşı Hz. Ebubekir onu yalnız bırakmamıştı. İzleri takip eden müşrikler mağranın girişine kadar gelmişler fakat içeri bakmadan dönüp gitmişlerdi. Müşriklerin mağaraya bakmadan dönmesinin sebebi bir örümceğin mağaranın ağzına ağ örmesiydi. Ağın bozulmadığını gören müşrikler içeride olmayacaklarına kanaat getirmişlerdi. Bu arada müşriklerin içeri girmesinden korkan Hz. Ebubekir'e peygamberimiz "Hüzünlenme, Allâh bizimle beraberdir."[77] diyerek teskîn etmiştir. Üç gün boyunca burada beraber kalmışlardır.[78]

2.4. MÛCİBÜ'L-ÎKĀN'NIN MUHTEVA ANALİZİ

Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin bu risâleyi yazma sebebi, dostlarının Zât'ın mâhiyeti hakkında sorduğu sorulardır. Etrafındakiler bu soruları yazılı bir şekilde cevaplamasını istemişlerdir. Bunun üzerine Niyâzî, "*Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān*" adlı risâleyi telif etmiştir. Bu eser dört varaktan müteşekkil kısa bir risâle olduğundan ve Zât'ın mâhiyetinden bahsettiğinden dolayı biz de alt başlıklara gerek duymadan risâleyi bu başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

Bu kitap, Zât'ın mâhiyeti konusunda ortaya çıkan iki soruyu açıklar. Sorulan bu iki soru, Allâh eşyânın zâtıyla bir midir? Yoksa zâtından ayrı mıdır? Yazar, bu soruları ele alırken itîbâri, aklî, iştimâlî, uykudan sıyrılma veya ölümle ayrılma hali gibi farkları da konu edinir. *Mûcibü'l-Îkān*, imkânın ve vâcibin alanını ve zâtın mâhiyetini (birlik ve ayrılık yönünden) araştıran furkān ehline cevap niteliğinde olduğunu söyler. Nitekim bu hususta "Şüphesiz Allâh eşyâyı karanlıkta yarattı. Sonra

[77] Tevbe sûresi, 9/40.
[78] Ahmet Önkal, "Hicret", **DİA**, İstanbul, 1998, c. 17, ss. 462-466.

nurundan yaydı"[79] hadisini ve "Sizi karanlıktan aydınlığa çıkarmak için o size rahmetiyle lütufta bulunuyor. Melekleri de duâ ediyor. O mü'minlere karşı çok merhametlidir."[80] âyetini, delil gösterir. Bununla birlikte vâcib varlık ile imkânî varlığı Allâh'ın marifeti ile birlemek veya Allâh'ın marifetiyle eşyâyı zâtından ayırmak mümkün görünebilir. Ancak zâtını eşyâdan ayırırsak, ondan da şer'i tevhîd hakikati muhal (imkânsız) olmaktadır. O da Allâh'tan başka ilah yoktur sözüne muhaliftir ki ayırmakla beraber gayret ve sülûk (bir şeyi elde etmek için) boş bir çaba olur. Eşyânın hakikatinin birliği tektir. Zîrâ birin birlenmesi muhaldir. Gayretin burada abes ve sapkınlık olduğunu söylemektedir.[81]

Allâh kendisi ile eşyâ arasına kulların fehmine göre, kendisini farklı göstermiştir. Örneğin kişinin kendi zâtı ile elbisesinin farklı şeyler olması gibidir. Her ne kadar elbise kişiyle beraber olsa da kişinin zâtından değildir. Bu gerçeğe göre ayrılığın itibari olup zâtından olmadığı ortadadır. Öyle ki sûfîlerin efendisi Muhyiddin Arabî Hazretleri, kabirde Münker'in sorusuna verilen cevap bu hakikati ortaya koymaktadır. "Rabbin kim?" sorusuna verdikleri cevap şudur: Şeyh hazretleri "Biz biz idik, sonra bize birleştik sonra biz bizden ayrıldık. Şu anda biz biziz, bizim biz olduğumuz gibi" buyurdu. Kaldı ki akıl ihtimali üzere zâtta imtiyâza cevaz vermek yine muhaldir. Zîrâ Allâh'ın zâtını bilmeden, O'nun hakkında fikir üretmeyi Hz. peygamber "Allâh zâtı hakkında düşünmeyin"[82] buyurarak yasaklamıştır. Aynı şekilde eşyânın hakikatini bilmek için "Allâh'ım beni boş eğlenceden halâs kıl ve eşyânın hakikatini olduğu gibi bana göster." diye duâ edilmelidir.

Şâyet Zât'ın ayrılığına cevaz versek söz konusu olan ikilik, tevhide ve birliğe mâni' olmadığı, lafz-ı hak ve lafz-ı halk tabirlerinden ibâret olduğu bilinecektir. Bu sözler hâkim ile mahkûmu, gâlip ile mağlûbu, bizzât kendileri ile görmüş olurlar. Buna benzer ikiliğin tevhide ve birliğe zararı yoktur. Zîrâ tevhide zararlı olan ikilik de her taraftan başkalık ve eşitlik şarttır. "Eğer yerde ve gökte Allâh'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle fesat bulunurdu.[83]" âyeti tevhide mâni' olan ikilikte her taraftan başkalık ve eşitlik şart olduğunu açıklamıştır. "İllâ" kelimesi ilk olarak, başkalık mânâsı bulunmaktadır. İkinci olarak iç içe girmemek ve uygun olmamak

[79] Tirmizi, "İman", 18.
[80] Ahzab, 33/43.
[81] Müstakīm Mustafa Niyâzî, **Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān**, 5a-5b varak.
[82] Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I/449.
[83] Enbiyâ sûresi, 21/22.

mânâsı da bulunur. Bütün sûfîler de "lâ fesede" (bozulma) olacağından dolayı "Lâilâhe illallâh" kelimesine mânâ vermeyip birleşik, türemiş, özel isme delalet eden isim, yani "terkib-i mezcidir" derler. Yani Ba'albek (şehir) ismi gibi Allâh'ın adıdır derler. Zîrâ "lâ ilâhe illAllâh" kelimesinden murat âlem-i ezel ve âlem-i gayb ve âlem-i kuvve ve âlem-i icmâl olarak açıklanır. Ve illallâh'tan murât âlem-i ebedî ve âlem-i şehâdet ve âlem-i fiil ve âlem-i tafsîl murad olunmakla; âlemleri bu iki kelime ile birleştirip, tevhid ve Cenâb-ı Hakk'a ilm-i tesniye kılınmıştır. Kaldı ki imtiyaz itibari de hâlik ile mahlûku, âbit ile mabûtu dahi bir görmek gibidir, bu ise boş gayret olup var olanı, tekrar elde etmektir.[84]

Zâtın ayrılığı gerçekte ikilik gerektirir. Böylece tevhit muhal (imkânsız) olur. Zîrâ tevhîdde mertebeler, itibari (varsayılan) şekilde vâcib olmaktadır. Varsayılanlar ise değişim ve imtiyaz olarak yeterlidir. Ve varsayılan dahi Şâri' Hazretlerinin kendisini varsaymıştır. Bu bizim varsaymamız değildir. Tarafların biri etken diğeri edilgendir. Meselâ hâkimiyet etken mahkûmiyet edilgendir. Aynı şekilde ruhâniyet etken cismâniyet edilgendir. Bu itibar ile imtiyaz için yeterlidir.

Gerçeklerin biri dahi gayrete zarar vermez. "Belki her şeyin cehlinden ilm-i evladır." fetvasınca güzel çaba; mertebelerine göre, farzı ayındır. Bu sözde "fiili hak ve fiilden etkilenme mahlûktur" kaidesinden açık beyandır. Aynı şekilde Şeyh-i Ekber Hazretleri "Rab kuldur kul da Rabtır ve keşke şiirim mükellef olmasa" buyurdukları imtiyaz itibârî olduğunu ifade eder. Ulûhiyet âlemi ile insanlık âleminin birbirine galebeleri itibârîdir.

Bazı varlıkta ilahi âlem, kendi insanlık âlemi üzere gaiptir. O sebepten ilahi âlem imâna ilim ve irfâna ve zevki vicdanına talip olmak ciheti ile insanlık âlemini kâr ve çalışmadan azledip âlem-i bekāyı imar eder.

Bazı varlıkta da insanlık kendi ilahi âlem üzere gâlip olup kazanç ve çalışmaya dünya payelerine ve başlık sevgisine tutulmuş; cehalet karanlığında kalıp ahireti şaşırmış olup anca dünyayı tamir gayretine adanmış "ahmaklık olmasaydı dünya hürriyeti olmazdı" kelamı buna işaret eder.

Akıl derecesinde olan imtiyaz geneldir. Hak ile eşyânın akılda içtima'i katında aklın bu ikisi arasında bir imtiyazı vardır. Nitekim bunun birlikteliği olduğu gibi imtiyazı ve ittisali keyfiyetsiz ve kıyassızdır. Bu ise Mücerret aklın idraki

[84] Niyâzî, **Mûcibü'l-Îkān,** vr. 6a-6b.

katındadır. Ne dışarıda tabiri mümkün ne de hakikatte farkı anlaşılırdır. İkisinden uzak ve ikisini birleştiren bir imtiyazdır ve bir ittisaldir. Aynı şekilde de bir imtiyaz dahi vardır ki ittisalin sıyrılması dolayısıyla ortaya çıkar: murakabe ve uykuda olan imtiyaz gibi zîrâ sıyrılma olan imtiyazın mümeyyizi haktır. Aklın payı yoktur. Ceset ile karışmış olup ölü hükmünde olduğundan "sen öleceksin onlar da ölecek[85]" âyeti bu gerçeği beyan eder. Bir imtiyaz dahi vardır ki ölü katında olur, ruh sahibine göre ruhun bedenden çıkarılması ve ayrılması imtiyazı gibi halin gerçeklerini (hakikatlerini) Allâh daha iyi bilir. [86]

2.5. SÜLÛKÜ'L-KAVÎM'İN MUHTEVA TAHLİLİ

Sülûkü'l-kavîm kitabı on bâb ve bir de hâtime olmak üzere toplam on bir kısımdan oluşmaktadır. Kitapta yer aldığı sıraya uygun olarak konuları işlemeye çalışacağız. Aşağıda kitabın içindekiler kısmına yer verdikten sonra eserin tahlîline geçeceğiz.

1. Birinci Bâb: Hazarât-ı hamse-i ulûhiyyeyi tefsîr, âyet-i kalb-i selîmi beyân eder.
2. İkinci Bâb: Şeyh-i kâmil ve mürîd-i sâdık ve beyne hümâ bazı muâmelâtı beyân eder.
3. Üçüncü Bâb: Nakşibend demek ne demek olduğunu ve Nakşibend tarîki vusûl cihetiyle cümle tarîklerin akrabi ve efdali olduğunu beyân eder.
4. Dördüncü Bâb: Nakşibendiyye tarîki resm cihetiyle On Bir kelime üzerine binâ kılındığını beyân eder.
5. Beşinci Bâb: İlm-i bâtını ve tasfiyetü'l-kalbi ve makam-ı sâlik-i gayr-ı meczûbu beyân eder.
6. Altıncı Bâb: İlm-i muhabbet-i Hudâ'yı ve beşeriyet hasbi ile olan zellât afvını ve derd-i aşkı beyân eder.
7. Yedinci Bâb: İlm-i Hakka'l-yakīn ve cezbe ile zuhûr eden fenâfillâhı ve bekābillâhı beyân eder.
8. Sekizinci Bâb: İlm-i ledünnü ve tıflıyyet ve bulüğ-i tâm ve hürriyet-i ârifânı beyân eder.

[85] Zümer sûresi, 39/30.
[86] Niyâzî, **Mûcibü'l-Îkān,** vr. 7a-8a.

9. Dokuzuncu Bâb: Edâ telkīni ve ahd ü mîsâkı ve ol ahdin üzerine birbirlerinin rûz-i mahşerde şehâdeti beyân eder.
10. Onuncu Bâb: Telkīnat-ı Nakşibendiyye on iki olduğunu beyân eder.
11. Hâtime: Âdâb-ı Nakşibendiyye ve kırâat-ı Hatm-i Hacegân-ı Şerîf tertîbi ve Silsile-i Merfu'a-i Zehebiyyeyi beyân eder.[87]

2.5.1. Beş Hazret (Hazarât-ı Hamse)

Sülûkü'l-kavîm'in ilk bâbı hazarât-ı hamse konusuna tahsis edildiğinden biz de tanıtıma bu konuyla başladık. Müellif beş hazreti: "gayb-ı mutlak, şuhûd-i mutlak, gayb-ı nisbî (âlem-i ceberût ve âlem-i melekût) ve hazret-i câmi'" şeklinde sıralamaktadır. Hazarât-ı hamse (beş ilâhi âlem), "avâlim-i hamse, avâlim-i külliye" isimleri ile de ifade edilmektedir.[88]

Hazret sözlükte, "huzur, ilahî dergâh, makam veya mertebe gibi mânâlara gelmektedir."[89] Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu kavramı geliştirerek tasavvuf termilojisinde önemli bir noktaya taşımış ve "Hazret" kavramını varlığın genel mertebeleri anlamında kullanmıştır.[90] Müellife göre hazarât kelimesi, hazret veya huzûr'un çoğuludur. Rütbe ve mertebe mânâlarına gelmektedir. Huzûr'un hazır mânâsında olduğunu ve Cenab-ı Hakk'ın kendisinin kendi zâtından ve cümle mahlûkattan ve işlerden uzak olmadığı anlamına geldiğini belirtmektedir.[91]

Vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyen sûfiler, Allâh ile âlem arasındaki ilişkiyi açıklarken çeşitli tasnifler yapmışlardır. Bu sınıflandırmalardan en meşhurları beşli, yedili ve ikili yapılan sıflandırmalardır. Beşli sınıflandırmaya, hazarât-ı hamse (beş ilâhi âlem); yedili sınıflandırmaya tenezzülât-ı seb'a (yedi ruhsal iniş); ikili sınıflandırmaya, gayb ve şehâdet âlemi denilmektedir. Vahdet-i vücûd görüşündeki sûfiler, âlemdeki varlığın Hak'dan zuhûr etmek suretiyle derece derece ondan uzaklaşarak ve aşağıya inerek ortaya çıktığını savunmuşlardır. Varlığın bu şekilde

[87] Müstakīm Mustafa Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm,** vr. 8a-9a.
[88] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 54.
[89] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 163.
[90] Mehmet Demirci, "Hazret", **DİA**, İstanbul, 1998, c. 17, ss. 146-147.
[91] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 12a-12b.

ortaya çıkması tenezzülât kavramıyla anlatılırken; Hakk'a vasıl olmayı amaçlayan sâlikin aynı şekilde bu mertebeleri çıkması hazarât kavramıyla anlatılmıştır.[92]

Varlığın yedili sınıflandırması olan tenezzülât-ı seb'a:

Lâ taayyün (ahadiyyet) mertebesi: Varlığın bütün isim ve sıfatlardan münezzeh olduğu mertebedir. Allâhın künhü ve hakikati olan mertebedir. Hadisi şeriflerde mertebe-i amâ diye isimlendirilmiştir.

Taayyün-i evvel: Zât'ın varlık sahasına indiği ilk mertebedir. Allâh'ın tüm isim, sıfat ve varlıkları birbirinden ayırmaksızın icmâli olarak bildiği mertebedir. Vahdet, hakikat-i Muhammediye ve mutlak ilim diye de isimlendirilmiştir.

Taayyün-i sâni: Allâh'ın tüm isim, sıfat ve varlıklara ait bütün küllî ve cüzî manaları birbirinden ayırarak bildiği mertebedir. Vahidiyyet, ayân-ı sâbite ve hakikat-i insaniyye de isimlendirilmiştir.

Mertebe-i ervâh/Âlemi melekût: Varlık birinci ve ikinci taayyün mertebesinden sonra ruhlar mertebede bir basit cevher haline gelir. Basit cevherin rengi, şekli, zamanı ve yeri yoktur. Elest bezmi olarak bilinen bu mertebedir.

Mertebe-i misal: Ruhlar âleminde meydana gelen her ferdin cisimler âlemindeki sûretine benzer bir misli bu âlemde yer alır. Bu sebebten Ruhlar âlemiyle cisimler âlemi arasında bir geçiş âlemidir. Hayal âlemi diye de isimlendirilmiştir.

Mertebe-i şehâdet: Şehâdet âlemi denmesinin sebebi duyu organlarımızla algılayabileceğimiz cisimlerin bu âlemde yer almasıdır.

Mertebe-i câmi'a: Yukarıda anlattığımız bütün mertebeleri kendisinde toplayan âlem-i insandır. Bu insan sûfilerin olmaya çalıştığı kâmil insandır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî Allâh ile âlem arasındaki ilişkiyi anlatırken Allâh'ın isim, sıfat ve fiilleri sayısında hazret olduğunu ancak bunların temelde beş âleme ayrılacağını belirtmiştir. Bu sınıflandırma: "**Lahût âlemi, Ceberût âlemi, Melekût âlemi, Nasût âlemi ve İnsan-ı kâmil**"dir. Müellif de İbn Arabî'nin beşli sınıflandırmasından etkilenerek hazarât-ı hamse konusunu üç ana başlık altında, beş sınıfa ayırarak anlatmıştır. Gayb-ı Mutlak başlığında lâhût âlemini, Şuhûd-ı Mutlak

[92] İsa Çelik, "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2003, c. IV, sayı 10, s. 159-161.

başlığında nasût âlemini, Gayb-ı Nisbî başlığında ise ceberût ve melekût âlemlerini ele alarak açıklamıştır.[93]

2.5.1.1. Gayb-ı Mutlak

Gayb-ı mutlak sözlükte, Allâh'tan başka hiçbir kimsenin bilmediği gayb olarak tanımlanır.[94] İbn Arabî'nin "**Lahût**" olarak isimlendirdiği bu âlemde Allâh, mutlak kemâl ve mutlak gayb mertebesinde olup henüz isim ve sıfat mertebesinde olmadığından tecellî mevzu bahis değildir. Bir insanın hiçbir şekilde ulaşamadığı gayb-ı mutlak hazretinde Hakk'ın Zât'ını gene ancak Hak bilir. Bundan dolayı gayb-ı mutlak mertebesi "**lâ taayyün, hazret-i zât, gaybü'l-gayb, vücûd-ı mutlak, amâ-yı mutlak, vücûd-ı mahz**" gibi isimlerle de verilmiştir.[95]

Müstakīm Mustafa'ya göre gayb-ı mutlak her taraftan ve her vecihle görünmez ve bilinmez demektir. Yani Cenâb-ı Hakk'ı gayb-ı mutlak rütbesinde kendisinden başka bilen yoktur. Müellif bu rütbeye "**Ahadiyyet**" dediklerini ve "Allâh ü Ekber'in" buna işaret ettiğini söylemektedir.[96]

2.5.1.2. Şuhûd-ı Mutlak

İbn Arabî'nin "**Nasût**" olarak isimlendirdiği bu âlem duyu organlarıyla cisimleri algıladığımız âlemdir. Bu âlemdeki varlıklar müşahade imkanında olduğu için âlem-i şehâdet de denilmiştir. Bu mertebeye "**âlem-i mülk, âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i felekiyyât**"[97] gibi isimler de verilmiştir. Beş hazretten üçü gayb aleminde ikisi ise şehâdet aleminde olduğundan, kâinatta gayb ve şehâdet olarak iki âlem bulunmaktadır.[98]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre şuhûd-i mutlak, Cenab-ı Hakk'ın ismleri, sıfatları ve fiilleri aracıyla eserleriyle bağlantı kurduğu âlemdir. Bu takdirce şuhûd-i mutlak, âlem-i mülkün bir adı olmuştur. Zîrâ bu âlem-i mülkte bulunan tüm nesneler

[93] Muhyiddin İbn Arabî, **el-FütuhatüI-Mekkiyye**, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014 c. 11, s. 601.
[94] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 144.
[95] Çelik, **Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı**, s. 166-181.
[96] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 12b.
[97] Çelik, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, s. 166-181.
[98] Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams", **DİA**, İstanbul, 1998, c. 17, ss. 115-116.

her yönüyle bilinir. Bu âlemdeki nesneler elle tutulup gözle görülebilen somut varlıklardır.[99]

2.5.1.3. Gayb-ı Nisbî

Müellif gayb-ı nisbî diye adlandırılan hazreti, gayb-ı mutlaka yakın kısmı ve şehâdet âlemine yakın kısmı olarak iki kısma ayırır. İbn Arabî müellifin gayb-ı mutlaka yakın olarak vasıflandırdığı âleme "**Ceberût**" adını verir. Bu mertebe mücerret ruhlar ve akıllar âlemidir. Allâh'ın tüm isim, sıfat ve varlıkları birbirinden ayırmaksızın icmâli olarak bildiği mertebedir. Bu âleme "**hazret-i ukūl, hazret-i ervâh, taayyün-i evvel, akl-ı evvel, hakîkat-ı Muhammediyye, rûh-ı izâfî, âlem-i ahadiyyet, kitâbü'l-mübîn**" [100] gibi isimler de verilmiştir.

İbn Arabî gayb-ı nisbînin şehâdet alemine yakın olan kısmına ise "**Melekût**" adını verir. Allâh'ın tüm isim, sıfat ve varlıklara ait bütün küllî ve cüzî manaları birbirinden ayırarak bildiği mertebedir. Misâl âlemi olarak anlattığımız ve hayalimizde olan varlıklarda bu mertebenin içinde yer almıştır. Bu âleme "**hazret-i misâl, âlem-i vâhidiyyet, taayyün-i sânî, tecellîyi sânî, sidretü'l-müntehâ, âlem-i emr, âlem-i melekût, âlem-i tafsîl**" [101] gibi isimler verilmiştir.

Beşinci âlem, ilk dört âlemi bir araya getiren, "**hazret-i câmi**'" mertebesidir. Bu hazrete, "**âlem-i insan**" da denilmektedir. İnsan içinde diğer bütün âlemleri de barındırmaktadır. Sûfiler kâinatın Allâh'ın isim ve sıfatlarının toplamı olduğu savunurken insanın da Allâh'ın isim ve sıfatlarının toplamı olan kâinatın küçük bir örneği oldunu savunmuşlardır. Hz. Peygamber, "Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı"[102] hadisini bu mertebe için buyurulduğuna inanmışlardır.[103] Müellif bu beş hazretin insanda kemâliyle toplanmış olduğunu, vuslatın ancak insanın yine kendisine ermesiyle mümkün olacağını bildirmektedir. Niyâzî Mısrî (ö. 1105/1694)'nin şu sözleri zannedersem konunun veciz ifadesidir:

Sağı solu gözler idim dost yüzünü görsem deyu,
Ben taşrada arar idim ol cân içinde cân imiş.

---

[99] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 13a.
[100] Çelik, Çelik, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, s. 166-181.
[101] Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams", **DİA**, İstanbul, 1998, c. 17, ss. 115-116.
[102] Buhârî, "İsti᾽zân", 1.
[103] Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams", **DİA**, İstanbul, 1998, c. 17, ss. 115-116.

Öyle sanırdım ayriyem dost gayrıdır ben gayriyem,
Benden görüp işiteni bildim ki ol cânân imiş.

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre gayb-ı nisbî, fevkine göre gayb olandır. Yani müellif kendinden üstekine göre gayb olduğunu söylemektedir. İnsanoğluna göre semâdakiler, ruhanî varlıklar ve gözle göremediğimiz şeyler gaybtır. Örneğin "yedi kat semâ, âlem-i melekût, âlem-i ceberut ve âlem-i lâhut" gibidir. Her ne kadar ikinci semâya göre biliniyor olsa da bunlar gayb-ı nisbî'nin afakîleridir (dışında). Müstakīm Mustafa'ya göre insanın enfüsü (içi) ise iki kısımdan oluşmaktadır: Biri İnsanın cesedi olan şuhûd-i mutlaktır. Diğeri Kalp, fuâd ve lübb, gayb-ı nisbîdir.

Zîrâ kalp, cesede; fuâd, kalbe; lübb de fuâda göre gaybtır. Nefs-i mütekellim de hepsinden içeridedir. Her ne kadar hepsinden dışarıda anlaşılsa da onu bilmek ve vasfını anlamak mümkün değildir. Bu sebebten gayb-ı mutlak olmuştur. Bu anlattığı insanın enfüsüne dair tesbitlerini hadis olarak zikrettiği şu sözü "Muhakkak ki cesette kalp, kalpte fuâd fuâdda lübb ve lübbte Rab vardır" delil olarak sunmaktadır.[104]

2.5.2. Selîm Kalb

Müellifin, *Sülûkü'l-kavîm* kitabının "Hazarât-ı Hamse" bâbında yer verdiği konulardan birisi de selîm kalb meselesidir. Kalb sözlükte, "bir şeyin altını üstüne getirmek, değiştirmek ve dönüştürmek gibi anlamlara gelir. Kalb, dinî ve tasavvufî açıdan bilgi ve düşüncenin kaynağıdır."[105] Kalb aynı zamanda melekût âleminden öyle bir hazinedir ki içinde birçok ilim ve hikmet barındırır. [106]

Selim kalb sözlükte, "temiz vicdan, saf kalb ve sağ duyu gibi anlama gelmektedir."[107] Müellif bu konu hakkında şuarâ sûresindeki 88-89. âyetleri örnek göstererek konuyu açıklamaya başlar. [108]" يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ اَتَى اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ" Rabbimiz bu âyette kıyamet gününde kişiye ne malının ne de

[104] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 13a-13b.
[105] Süleyman Uludağ, "Kalb", **DİA**, İstanbul, 2001, c. 24, s. 229.
[106] Ebu Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb**, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2020, ss. 446-450.
[107] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 202.
[108] Şuarâ sûresi, 26/88-89. "O gün ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allâh'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).

evladının fayda sağlayacağını ancak selîm bir kalb ile gelenlerin fayda bulacağını bildirmiştir.

Kalb, Rahmânî ve şeytânî kuvvetlerin birbiriyle mücadele ettiği bir alandır. Âyet ve hadislerde kalb insanın idrak merkezi, bilen ve anlayan tarafı olduğu; onun doğru olmasıyla bütün bedenin doğru olacağı bildirilmektedir. Çünkü kalb ilâhî hitaba muhatap kılınmış ve sorumlu tutulmuştur. İmanın merkezi kabul edilir. Bir kişinin kalben inanması Müslüman olması için yeterli görülmüştür. Bunun yanında kalb, olumsuz yönde de gelişme gösterebilir. Âyetlerde kalbte, körlük, kararma ve taşlaşma olacağından da bahsedilir. Böylece kalbin en güzel hasleti iman, en kötü hasleti ise küfürdür. Kalb, içinde bulunduğu ortamın tesiri altında kalır. İylik ve güzellik içinde olursa kalp parlar. Tersine kötülük ve çirkinlik içinde kalırsa kalbi kararır. Kalbin sâfiyet ve berraklığını muhâfaza için günahlardan ve kötülüklerden uzak durmak gerekir. Kalb, günah lekeleri tarafından iyice kaplandığında gaflet karanlığına gömülür. Ayna üzerinde oluşan kirlerin ve lekelerin, zamanla aynanın netliğini bozması gibi, günah kirleri de kalbi karartır. Kalb-i selimle alakalı Bağdalı Ruhî'nin şu mısraları çok vecizdir:

Sanma ey hâce kim senden zer ü sîm isterler.
Yevme lâ yenfe'u'da kalb-i selîm isterler.

Mutasavvıflar insanın fiillerini ikiye ayırır. Biri bedeni fiiller, diğeri kalbi fiillerdir. Kalbin fiillerini ve ibadetlerini, bedenin fiill ve ibadetlerinden daha faziletli görmüşlerdir. Bedeni ibadetler namaz, oruç ve hac gibi ibadetler bile olsa bu durum değişmez. Çünkü bedenin fiillerine değer katan kalbin durumudur.[109]

Mutasavvıflar, dinî hakikatlere ilâhi sırlara mazhar olması için sâlikin, selim bir kalbe vâkıf olması gerekli görmüşlerdir. Selim bir kalb, günah ve bilgisizlik perdesinden, kalb tasfiyesi ve nefis tezkiyesiyle arınmasıyla elde edilir. Bu yolla kazanılan bilgi, "mârifet, irfan, ilm-i bâtın ve ilm-i ledün" gibi isimlerle de anılmıştır.[110] Kalb için Rabbimiz birçok makam yaratmıştır. Selim kalb sayesinde

[109] Süleyman Uludağ, "Kalb", **DİA**, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 230-232.
[110] Hâris el- Muhâsibî, **Er-Riâye**, çev.Hülya Küçük-Şahin Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 90-95.

makamların sonu olan sıfatsızlık makamına, yani bâtın ilmine vâkıf olunan "bekābillâh" makamına ulaşılır.[111]

Müstakīm Mustafa Niyâzî dünya sevgisini bırakıp Allâh aşkına yönelmeyi; zikir, teveccüh, hizmet ve râbıta ile Hakk'a kavuşmayı öğütlemektedir. Bir mürşid-i kâmilin elinden tutarak, tevbe-i nasûh edip, zikirle meşgul olmayı ve hizmet ile gayret edilmesini tavsiye etmiştir. Müellif şeyhin tasarrufuyla sâlikin sülûküna engel olan şeylerden kişiyi temizleyebilmesi için cesedin gassalın elinde itirazsız durduğu gibi sâlik de mürşid karşısında itirazsız durması gerektiğini ifade etmektedir.

Müellife göre "Rabitû" emri mucibince, aklınızı ve fikrinizi bir mürşide bağlarsanız, onun nail olduğu feyze nail olursunuz. Mürşidin gönlünü Hakk'a mir'at edinip, daima gönülden Allâh'ı talep edersek kalb-i selîme ulaşacağımızı bildirmiştir.[112]

2.5.3. Kâmil Şeyh ve Sâdık Mürîdin Özellikleri

Müstakīm Mustafa Niyâzî, *Sülûkü'l-kavîm* kitabının ikinci bâbında kâmil bir şeyhin ve sadık bir mürîdin özelliklerinden bahsetmektedir.

Kâmil sözlükte "olgun, ergin, noksansız, mükemmel ve nefsânî sıfatlardan arınmış gibi mânâlara gelmektedir."[113] Şeyh ise yaşlı, ihtiyar ve pir anlamına gelir. Tasavvuf literatüründe, nefsinden fâni, Hak'la bâki veli, doğru yolu gösteren rehber mânâsındadır.[114] Mürşid, "velî ve pîr" gibi kelimelerle aynı anlamda kullanılmıştır. İlk dönem sûfileri "şeyh" kavramını kullanmamışlar. Bu kelime tasavvuf terimleri arasına onuncu yüzyılda girmiştir. Tasavvuf ilmine göre "şeyh-i kâmil", zâhirî ve bâtinî ilimleri tahsil ederek, ehl-i takva bir kimsenin, seyr ü sülûkünü tamamlayıp bir mürşitten irşâd için icâzet alan kimsedir. Bu icâzetle şeyh-i kâmil, manevi terbiyelerinde insanlara rehberlik eder.

Kâmil bir şeyhte bulunması gereken özellikleri Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049) şöyle sıralamıştır: "Şeyh örnek teşkil etmesi için örnek şahsiyet olması, birine yol gösterebilmesi için yol tecrübesi olması, birine edep öğretebilmesi için

[111] Hakîm et-Tirmizî, **Hatmü'l-Evliyâ**, haz. Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 110-111.
[112] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 13b-14b.
[113] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 207.
[114] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 330.

kendisinin edepli olması, mürîdinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için cömert olması, mürîdin malında gözünün olmaması için tok gözlü olması, gerektiğinde söze başvurmadan öğüt verebilen olması, mürîdine emrettiği şeyi öncelikle kendisinin yapması, yasakladığı şeyden öncelikle kendisinin sakınması" şeklinde sıralamaktadır.[115]

Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'* adlı eserinde şeyh-i kâmilin özellikleri hakkında şunları söylemektedir: Zâhiri ahkama ters düşen ilm-i bâtına inanmaz. Allâh'ın nimet ve kerametine nail olması onun haramların sınırını zorlamasına sevk etmez. Bütün hallerinde Allâh ile ve Allâh için olmasıdır. Mürîde şefkat ve merhametle davrandığını kitabında örneklerle açıklamıştır.[116]

Mürîd sözlükte, iradesi ve isteği olan kişi mânâsındadır. Tasavvuf kavramları arasında, kendisi için Allâh'ın irade ettiğine razı olan kimse veya bir şeyhe bağlanarak tarîkata giren kimse, anlamını taşır. Mürîdin mânevî terbiye yolculuğu sırasında şeyhini rehber olarak kabul etmesiyle başlayan sülûk yolculuğunda uyması gereken kuralları içeren eserlere "Âdâbü'l-mürîdîn" ve "Edebü'l-mürîd" adı verilmektedir. Sadık bir mürîdden beklenenler ise mürşidinin hiçbir hareketine kalben de olsa itiraz etmeyerek, harfiyyen yerine getirmesidir. Mürîdden beklenen, kalbine gelen iyi veya kötü her türlü düşünceyi mürşidiyle paylaşmasıdır. Böylece mürşidi, onun durumuna göre ilaç verip, tedavi edebilsin. Mürîd mürşidini sevmekte sadık olmalıdır. Mürşidine göstereceği muhabbet canına, malına ve evladına göstereceği muhabbetten daha fazla olmalıdır. Mürîd mürşidinin tavsiyelerine uymalı, mürşidinin makamına uygun yaptığı fiilleri, kendisi izinsiz yapmamalı. Mürîd mürşidinin verdiği zikir ve murakabeleri eksiksiz yerine getirmelidir. Mürîd nefsini hakir görerek, nefsini hiçbir kimseden üstün görmemelidir. Mürîd mürşidine hiçbir işinde ihanet etmemelidir. Mürîd hal ve makamları talep etmemeli, tek gayesinin Allâh'ın zâtı olduğunu unutmamalıdır. Mürîd mürşidinden başkasından bir şey istememeli, her türlü ihtiyacını sadece mürşidine açmalıdır. Mürîd öfkeden kaçınmalı, hiçbir kimseye sinirlenmemelidir. Çünkü öfke zikrin nurunu söndürür.[117]

---

[115] Reşat Öngören, "Şeyh", **DİA**, İstanbul, 2010, c. 39, ss. 50-52.
[116] Hasan Kâmil Yılmaz, **İslam Tasavvufu (el-Lüma')**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 36-37, 235-236.
[117] Muhammed b. Abdullah Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, çev Siracettin Önlüer, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 119-122.

Müstakīm'e göre mürşid-i kâmil, sülûk ilmi hakkında bilgili ve bu yolda karşılaşılan sorunları çözecek kabiliyette olmalıdır. Zâhirî ilimleri bildiği gibi keşf, ledün ve rüya ilimlerine de vâkıf olmalıdır. Tabir ilmineyse en üst mertebede vâkıf olması gerekir. Bununla birlikte âfâktan, enfüsten ve ruhun durumundan haberdar olmayan sâlikin durumunu anlamak ve uygun teşhisi koyabilmelidir.

Müellif şeyh-i kâmilin, sâlikin kalbine gelen varidâtların ne tür varidâtlar olduğunu ayırt edebilecek kabiliyette olması gerektiğini söylemektedir. Tasavvuf ilmi, kalbin gerçek ilmin kaynağı ve insanın ahlakının merkezi olarak görmektedir. Bu sebeple kalb konusu, tasavvuf kavramları arasında büyük bir öneme sahiptir. Sûfiler insanın nihâyi karar vermesini ve iyiyi kötüden ayırt etmesini sağlayan yegâne organın kalb olduğuna inanırlar.

Vâridât, vârid kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, gelen, inen ve varan anlamına gelmektedir.[118] Tasavvuf kavramları arasında vâridât, kalbe gelen düşünceler ve hitaplar anlamında "vesvese, ilham, hatarât ve hâvâtır" kavramlarıyla da ifade edilmiştir. İnsanın manevi tarafını terbiye amacı güden tasavvufun, insanın kalbine gelen düşünceleri kontrol etmek, kaynağını belirlemek ve sonuçlarını araştırmak sûfiler için kaçınılmaz olmuştur.[119] Bu nedenle günümüze kadar birçok mutasavvıf bu kavramları incelenmiştir. Kavramlar tarihi süreç içinde ele alındığında görülüyor ki âyet ve hadislerde hâvâtır ve vâridat kavramları doğrudan kullanılmamıştır. Aynı anlamı taşıyan, vesvese kavramı kullanılmıştır. Tasavvufun müstakil ilim haline geldiği hicrî III. asır kaynaklarında ve daha sonraki eserlerde hâvâtır, hatarât ve vâridat kavramları daha fazla kullanılmaya başlamıştır.[120]

Sûfiler kalbi, gerçek bilginin ve ahlâkın merkezi olarak kabul etmektedirler. Bu sebepten kalbe gelen düşünce ve hitaplar, insanın davranışlarını iyiye veya kötüye yönlendiren önemli bir uyarıcıdır. Konunun önemine binaen birçok mutasavvıf, kelamcı ve düşünür kalbe gelen uyarıcılar hakkında açıklamada bulunmuştur. Aşağıda bu açıklamalardan bazılarına yer vererek vâridatın türlerine geçeceğiz.

---

[118] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 367.
[119] Süleyman Gökbulut, "**Sûfilerin İç Dünyasındaki Mücadele: Havâtır**", Sûfî Araştırmaları, 2018, c. IX, sayı 18, s. 35-40.
[120] Yusuf Şevki Yavuz, "Havâtır", **DİA**, İstanbul, 1997, c. 16, s. 526.

Kelâbâzî (ö. 398/1008) kitabında, havâtır maddesinde şu bilgileri vermektedir. "Bir gün Ebu Amr b. Alâ (ö. 154/771?) namaz kıldırmak için öne geçmişti. O mecbur kalmadıkça imamlık yapmazdı. Öne geçince cemaate düzeliniz (safları düzeltiniz) dedi ve kendinden geçti. Ancak ertesi gün ayılabildi. Bu konuda kendisiyle konuşanlara size düzeliniz dediğim zaman, Allâh'tan kalbime bir hâtır geldi ve "Ey kulum, sen benim için bir an düzgün olabildin mi ki kullarıma düzeliniz diyorsun?" der gibi oldu."[121]

Cüneyd (ö. 297/909), "bir kere hastalandığında Allâh'tan şifa istemiş. Allâh ona -benimle nefsin arasına girme- diye hitap ettiğini rivâyet etmektedir."[122]

Kuşeyrî (ö. 465/1072), "havâtır kavramını "kalblere gelen bir hitap" şeklinde tanımlamaktadır. Havâtır bazen meleğin, bazen şeytanın bazen nefsin ve bazende Hakk'ın cihetiyle geldiğini bildirmektedir."[123]

Hâris Muhâsibî (ö. 243/857) havâtır kavramı yerine, "hatarât" kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Muhâsibî'ye göre hatarât, kalbleri her türlü hayır ve şerre çağıran davetçilerdir.

Ebu Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), kūtü'l-kulûb adlı eserinde kalbe gelen düşünceleri altı sınıfa ayırmaktadır. Bu altı sınıf düşünce kalbi çevreleyerek, yönlendirdiğini söylemektedir. Kalbe gelen düşüncelerin ilk ikisi "**Nefsin ve Şeytanın**" vesveseleridir. Kalbe kötülüğü ve günahı getirirler. Diğer ikisi "**Ruh ve Melekten**" gelen düşüncelerdir. Bunlar kalbe hayrı getirir. Seçkin Müslümanlar devamlı olarak onları hisseder. Beşinci düşünce yukarıda bahsettiğimiz dört düşüncenin tam ortasında yer alan "**Akıldan**" gelen düşüncelerdir. Bazen kınanan fiillere uygun olarak gelen düşünceler, nefis ve şeytandan gelen düşüncelerle insanı günaha iter. Bazen de övülen fiillere uygun gelmesiyle; melekten gelen düşünceye bir şahit, ruhtan gelen düşünceye ise destek olur. Kalbe gelen altıncı düşünce "**Yakînden**" gelen düşünce ve hislerdir. İman ve ilmin kaynağı, seçkin havas tabakasına mahsus düşüncedir. Şahidler ve sâlihler tarafından elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın muradına uygun ilimleri kalbe getirir.[124]

---

[121] Kelâbâzî, **Ta'arrûf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021, s. 236.
[122] Kelâbâzî, **Ta'arrûf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, s. 236.
[123] Abdulkerim Kuşeyrî, **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021, s. 177.
[124] Ebu Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb**, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, ss. 446-450.

Sûfiler, kalbe gelen düşünceleri birtakım özelliklerine göre sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmayı yaparken kalbe gelen düşüncenin kaynağı, muhtevâsı ve insanda meydana getirdiği sonuçlar göz önüne alınmıştır. Mutasavvıflar bu düşünceleri genel olarak dört sınafa ayırmışlardır.

Hâtırı Hakk: bu hâtıra, "Hâtır-ı Rahmânî, Rabbânî" gibi isimler de verilmiştir. Cenâb-ı Hak tarafından kulun kalbine ilka olunmak sûretiyle gelen hâtırlardır. Sûfilere göre en kuvvetli hatır olduğunu ve reddedilmesinin kişiyi helaka götürebileceğini söylemektedirler.

Hâtır-ı Melek: Dinin emrettiği ibâdet ve güzel ahlakın yanında iyi ve doğru davranışlara sevk eden hâtırdır. Meleklerin iyi ve güzel işlere sevk etmsinin nedenini sûfiler yaratılışlarında kötülüğün bulunmamasına bağlamaktadırlar. Bazı sûfiler de Cenâb-ı Hak'dan ve Melekten gelen hâtıraya "**İlham**" adını vermiştir.

Hâtır-ı Nefs: İçinde nefsin arzu ve isteklerinin barındığı düşüncelere ait sınıftır. Kişiyi, günah işlemeye meyletirir. Kuşeyrî bu hâtıra hakkında Cüneyd'den şu açıklamayı nakleder: "Nefsin hâtırası, şeytanın hâtırasından farklı olarak bir günahı işletinceye kadar ısrar etmesidir."[125]

Hâtır-ı Şeytân: Tıpkı hâtır-ı nefs gibi Allâh'a isyana ve günahlara sevk ettiren hâtırdır. Bazı mutasavvıflar da hâtır-ı şeytanın, hâtır-ı nefsten daha zor olduğunu zikretmektedirler. Bunun sebebi şeytanın nefisten daha fazla ve türlü oyunlarla günaha sevk etmesidir. Hâtır-ı şeytan, âyet ve hadislerde ma'lûm olsuğu gibi "**Vesvese**" olarak da bilinmektedir.[126]

Mellif bu dört sınıf hakkında şunları zikretmektedir: Nefsanî olanlar da sâlike daima günah işlemeye meylettirir. Bu süreç çok zahmetli olmakla şeyh mürîdini nefsin dediklerinin tersini yapma konusunda çeşitli çözümlerle bu daireyi geçmesinde yardımcı olur. Sâlik hangi mertebede olursa olsun emmâre nişanı olduğunu, kişinin daima dikkatli olması gerektiğini bildirmektedir.

Nefs-i mülhime sâliki ibadete ve ilim sevdasına meylettirir. Ancak bunların amacının Hakk'a visal olduğunu unutmamalıdır. Çünkü bunlar bir süre sonra sâlike tasavvuf yolunda perde olur. O sebepten devamlı amacının Hakk'a visal olduğunu aklından çıkarmamalıdır.[127]

---

[125] Kuşeyrî, **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, s. 178.
[126] Gökbulut, "**Sûfilerin İç Dünyasındaki Mücadele: Havâtır**", s. 40-60.
[127] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 16a-16b.

2.5.4. Nakşibendiyye'de Cezbe

Nakşibendiyye tarîkatı, Bahâeddin Nakşibend'in sistematize ettiği, Abdülhâlik-ı Gucdüvânî Hazretleri'nin esaslarını belirlediği gizli zikri esas alan bir tasavvuf ekolüdür. Tasavvuf tarihinde Kâdirilikle beraber en önemli iki tarîkatı oluşturmaktadır. Müstakīm Mustafa'ya göre Nakşibendî demek muhabbet ile pîrinin sûretini hatırında tutup ona teveccüh edici demektir. Müellif Hakk'a râbıta yolunu bütün yollardan daha yakın, daha faydalı olarak görmektedir. Aynı zamanda Nakşibendiyye tarîkatını cehrî değil hafî olarak tanımlar. Bu bölümde müellif cezbe konusuna daha fazla değindiğinden bizde bu başlık altında anlattıklarını özetleyerek cezbe konusunu ele alacağız.

Cezbe sözlükte, "celbetme, çekmek ve kulun çabası olmaksızın Allâh'ın onu kendisine çekmesi ve yakınlaştırması gibi anlamlar taşır."[128] Tasavvufta cezbeye tutulan kişiye meczup (cezbeli) adı verilir. Kişi cezbe halindeyken yaptığı ve söylediği şeylerden sorumlu tutulmaz. "Sohbette veya zikir esnasında kişinin kalbinde meydana gelen vâridâta dayanamayıp kendinden geçmesi, gayri ihtiyarî sıçrayıp nâra atmasına da cezbe adı verilmektedir."[129] Türkçe'de "cezbelenmek ve cezbeye gelmek" vb. kavramlar bu tür cezbe için kullanılır. Cezbenin Hz. Peygamberin hayatında var olduğu şu örnekle açıklanır. Peygamberin Hirâ'da vahiyle ilk kez muhatap olması onu derinden etkilemiş, eve geldiğinde titreyerek beni örtün demişti. Vahyin heybeti karşısında etkilenen peygamberimizin bu hali sûfilerce cezbeye örnek gösterilmektedir.[130]

Kelâbâzi, cezbenin Yüce Allâh ile kulu arasındaki bir hâl olduğunu söyleyerek Nûrî'nin şu sözünü nakleder: "özlem sebebiyle insanın sırrında meydana gelen bir alevdir. İçine düşen bir kimsenin vücudu sevincinden veya üzüntüsünden sallanmaya başlar."[131]

Serrâc, cezbeyi nehrin yatağına sel aktığı zaman nasıl ki nehir taşıyorsa; cezbe de sâlikin kaldırabileceğinden fazla ilâhi feyiz karşısında taşkınlık göstermesi şeklinde açıklamaktadır. Bu durum karşısında anlaşılması güç söz ve hareketler sadır

[128] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 90.
[129] Hasan Kâmil Yılmaz, "Cezbe", **DİA,** İstanbul, 1993, c. 7, s. 504.
[130] Tirmizî, **Hatmü'l-Evliyâ**, haz. Salih Çift, ss. 189-190.
[131] Kelâbâzî, **Ta'arrûf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, çev. Süleyman Uludağ, ss. 185-186.

olabilir. Bize göre anlamsız, boş ve küfür gibi görünebilir ancak mânâsını bu ilimde ehil olanlar anlayabilir. Bu yüzden cezbe halinde olan bir sâlikin durumuna yorum yapmadan işi ehline teslim etmek gerekir. Çünkü anlamadan yapılan bu yorum veya inkâr kişiyi helaka götüreceğini söylenmektedir.[132]

Tasavvufta cezbe kavramı, sülûk ve amel ile bir arada düşünülür. İmam-ı Rabbânî cezbeyi iki kısma ayırır. Biri seyr ü sülûke başlamadan görülen cezbedir, fakat asıl amaç değildir. Sâliki sülûke hazırlamak ve bu yolu kolaylaştırmak içindir. Diğeri ise seyr ü sülûk ile beraber olan asıl cezbedir. Birinci cezbe ile ikinci cezbe şekil olarak benzer, hakikatte ise aralarında bir münasebet yoktur. Nakşî geleneğinde son mertebenin ilk mertebeye indirilmesi anlayışı bu benzerlikten kaynaklanmaktadır.[133]

Müellife göre cezbe, sâlikin aşk ve zevk ile cism ü cânının dolmasıdır. Bu tarîkatın diğer tarîkatlardan üstünlüğü başlangıcından bellidir. Bu tarîkatta asıl sülûk cezbeyledir. Cezbe devamlı olursa hâl, kemâl ile devam ederse ve kişinin kendi hâkimiyetinde olursa makām halini alır. Müellif cezbesi olmayanların sülûkü olmayacağını söylemektedir. Cezbede kişi bazı tecellilere nail olur ancak bu tecellilere sahip olması gerekmektedir. Mutasavvıflar velînin kerametini "hayzu'r-ricâl" olarak görürler. Sâlikin vâkıf olduğu kerâmete ve cezbesine hâkim olmasını tavsiye etmektedir.[134]

2.5.5. Nakşibendiyye Tarîkatının On Bir Esası

Naşibendiyye tarîkatı Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkmış, farklı coğrafyalara yayılmıştır. Bu sebeble mâverâünnehir bölgesinde yaşayan, tarîkatın öncüsü Hâce Abdulhâlik Gucdevânî'nin mürîdlerine günlük hayatlarında ve zikir esnasında tasavvufi eğitimleri için önemli gördüğü ilkeleri Farsça kavramlarla bildirmiştir.[135] Nakşibendiyye'de On bir kutsal kelime veya on bir esas olarak bilinen bu Farsça kavramların sekizini Hâce Abdulhâlik-i Gucdevânî Hazretlerinin belirlediği bilinmektedir. Fakat vukūf-i adedî, vukūf-i zamânî ve vukūf-i kalbî

[132] Yılmaz, **İslam Tasavvufu (el-Lüma')**, ss. 443-444.
[133] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, ss. 314-315.
[134] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 17-18.
[135] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, ss. 219-220.

esaslarının kim tarafından belirlendiği tam olarak bilinmemektedir. XIX. Asırda kaleme alınan bazı kaynaklarda bu üç esasın Bahâeddîn Nakşibend tarafından ihdas edildiği rivâyet edilmiştir. Ahmed el kâsânî bu esasların, zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki anlamının bulunduğunu, mürîdin hal ve makamına göre bu kavramları anladıklarının altını çizmiştir. Bu bilgiler ışığında Nakşibendiyye tarîkatında önemli bir yere sahip olan şu "on bir esası" kısa kısa anlatmaya çalışalım.[136]

- Hûş der-dem
- Nazar ber-kadem
- Sefer der-vatan
- Halvet der-encümen
- Vukūf-i adedî
- Vukūf-i zamânî
- Vukūf-i kalbî
- Yâd-kerd
- Bâz-geşt
- Nigâh-dâşt
- Yâd-dâşt[137]

2.5.5.1. Hûş Der-Dem

Hûş, akıl; dem ise nefes anlamına gelmektedir. Hûş der-dem, "sâlikin aldığı ve verdiği nefesin bilincinde olma halidir."[138] Bu hali koruyarak bir nefes dahi Allâh'tan gafil olmaması anlamına da gelir.[139] Her nefes huzurda olduğunun bilincinde olan birinin, ilâhî emirlere muhalif davranmadığı gibi her nefesini ibadet bilinciyle alır. Tasavvufta zikirden maksat Allâh'ı anmaktır. Yoksa belli sayıdaki kelimeleri tekrar etmek değildir. İşte sâlikin alıp verdiği nefesi kontrol etmesi, O'nu her an hatırlamasına vesiledir.[140]

[136] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 334-335.
[137] Hamid Algar, "Hâcegân", **DİA**, İstanbul, 1996, c. 14, s. 431.
[138] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 174.
[139] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 335.
[140] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 222.

Müellife göre hûş der-dem, sâlikin aklını nefesine vermesidir. Yani nefes alıp verdikçe ve iki nefes aralığında Hak Subhânehû Hazretleri'nden gafil olmayarak manevî yakınlığa ere. Ahmed el-Kâsânî bu esasın bâtinî manası hakkında şunları söylemiştir: İnsanın nefes alıp verdikçe ister bilsin ister bilmesin "Hu" diyerek Allâh'ı zikretmektedir. Yani Hûş der-dem kavramının bir manasıda, kişiye her nefesde Allâh'ı hatırlatmalıdır.[141] Müellif şu âyet-i kerîme buna işarettir: "Hiç birşey yoktur ki Allâh'ı hamd ile tesbih etmesin. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız."[142]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre kâinatta ne varsa hepsi ancak "Allâh Allâh" demekle harekete kuvvet bulabilir. Hayır olsun, şer olsun her iş ancak bu zikir ile gerçekleşebilir. Tabîî olsun, kasrî olsun yine Allâh demekle olur. Meselâ tabî'î fillerden olan yürümek ancak ayakların birer birer adım atmasıyla olur ki bu başka değil ancak "Allâh Allâh" demekle mümkündür. Yine fiili kasriyyeden olan bu çeşit fiil başkasının tesiri ile gerçekleşen gök gürültüsü, su çağıltısı, araba tıkırtısı gibi bunlar da ancak "Allâh Allâh" ism-i şerîfini zikreder. Müellife göre bu yüzden "Allâh" ism-i şerîfi ism-i â'zamdır.[143]

2.5.5.2. Nazar Ber-Kadem

Nazar, bakmak; ber, üzeri; kadem, ayak anlamına gelmektedir. Nazar ber-kadem, "sâlik'in kalb huzurunu muhafaza etmek için yürürken lüzumsuz şeylerden sakınıp, bakışlarını ayağının üstüne odaklamasıdır."[144] Gördükleri şeyler belki gaflete sebep olur ve onu zikirden alıkoyar. Yolun başında olan sâlik kalbine hâkim değilken, nazarının başka şeylerle dağılması onun zararına olacaktır. Bu sebepten sokakta yürürken bakışlarını ayaklarına yönlendirmesi hem huşu hem de tevazu açısından gerekli görülmüştür. Aynı zamanda sâlik böyle yürüyerek peygamberimizin sünnetine yerine getirmiş olur.[145] Ahmed el-Kâsânî bu esasın bâtinî manası hakkında şunları söylemiştir: Sâlik tasavvuf yolunda hangi makama

[141] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 335.
[142] İsrâ sûresi, 17/44.
[143] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 18a-19b.
[144] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 269.
[145] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 223.

ulaşmışsa o makama nazar etmesidir. Böylece gaybet içinde değilde huzûr ve sahv içinde olmalıdır.[146]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre Nazar ber-kadem, sâlikin yürürken adımlarını izlemesidir. Kişi aklını, nefsini ve ruhunu zikirle beraber eylediğinde kendine zevk-i vicdâni ve cezbe-i ilahî yüz gösterebilir. Bunun bir anlamı da ona göre sokaklarda gezerken gözlerini ayak basacağı yere dikmesidir. Bu sayede etrafındaki her şeye bakarak perişanlık meydana gelmemiş olur.[147]

2.5.5.3. Sefer Der-Vatan

Sefer, yolculuk; vatan, yurt ve memleket anlamına gelmektedir. Tasavvuf kavramları arasında "sefer der-vatan, sâlikin halk arasında iken Hakk'a yolculuk yapmasıdır."[148] Başka bir ifadeyle sâlikin bir hâlden daha güzel bir hâle geçiş yapmasıdır.[149] Bir diğer anlamı da mürîd olmak isteyen kişinin kendi kabiliyetine uygun bir şeyh-i kâmil bulmak amacıyla farklı memleketlere yolculuk yapmasıdır.[150]

Müellife göre sefer der-vatan'nın anlamı, sâlikin oturduğu yerde sefer etmesi, yani haline nazar edip kötü huylardan vazgeçip ahlakı iyi huylarla muttasıf olup tasfiye-i kalp hâsıl etmesidir.

Müstakīm'e göre seferden maksat bir şeyh-i kâmil sayesinde kalb-i selîm hâsıl etmektir. Yoksa memleket memleket gezmek değildir. Zîrâ ona göre kişi habîs ise habâsetten vazgeçmedikten sonra nereye gitse habîstir. Maksat habâseti gidermektir. Bu ise bir mürşide teslimsiz olmaz. Tasfiye-i kalb ancak bir mürşide bağlanmakla mümkün olur. Ona göre bir şeyh "ârif-i ilm-i Rabbanî, vâkıf-ı sırr-ı sübhânî, fatih-i müşkil-i vicdânî, mûsil-i cezbe-i Rahmanî, müşâhid-i vech-i sultânî" olması gerekmektedir. Müstakīm Mustafa Niyâzî kişinin Allâh'ın muhabbetini kazanmak için şer'i emirlere uyması, nehiylerden ictinâb etmesi ve bunu da yeterli görmemesi gerekmektedir. Nakşibendiyye'de şeyhlik ve mürîdlik olmadığını bu ikisi arasında ancak kardeşliğin olduğunu bildirmektedir.[151]

---

[146] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 335.
[147] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 19b.
[148] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 306.
[149] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 224.
[150] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 336.
[151] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 19b-20a.

2.5.5.4. Halvet Der-Encümen

Halvet, yalnız kalma; encümen, topluluk anlamına gelmektedir. Halvet der-encümen, "sâlikin halk arasındayken Hak ile beraber olmasıdır."[152] Sâlikin bedenen halk arasındayken kalbinin Hak Teâlâ ile birlikte olmasıdır. Halvet der encümen, "el kârda gönül Yâr'da" ve "beden pazarda gönül Yâr'da" gibi deyimlerle aynı anlamda kullanılmıştır. Sûfiler bu ilkenin kaynağını Nûr sûresi "Öyle erler var ki ne ticaret ne de alışveriş onları Allâh'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz"[153] âyetinden mülhem olduğu rivâyet edilmektedir. Bahâeddin Nakşibend Hazretleri hacca gittiğinde, Mina pazarındaki bir gencin yaklaşık 5000 dinarlık alışveriş yaptığı halde kalbinin bir an bile Cenâb-ı Hak'dan gafil olmadığını müşâhede ederek o gencin haline dikkat çekmiştir.[154]

Tasavvuf kavramları arasında önemli bir yer tutan halvet iki türlüdür. Biri zâhiri halvet diğeri bâtinî halvettir. Zâhiri halvet sâlikin, insanlardan uzak bir yere kapanarak, ibadetlerle meşgul olması ve bunun sonucunda ortaya çıkan ilahî tecellileri müşâhede etmesidir. Bu usûl, zâhiri duyguları azaltarak, bâtını organları aktif hale getirmektir. Yemek, uyumak ve konuşmak gibi nefsânî fiilleri azaltmak, keşf ve müşâhede gibi manevî fiilleri arttırmaya neden olacaktır. Ancak zor ve meşakkatli olan bu yöntem uzletten sonra kolayca ortadan kalkmaya müsaittir.[155]

Bâtinî halvet ise halvet der-encümen'nin özetlediği sâlikin halk arasında olmasına rağmen kalbinin her an Hak ile beraber olması, İlâhî alemleri kalben müşâhede etmesidir. Bu yöntem insanlar arasında her türlü caydırıcı sebep varken sâlikin Hak'ta huzur bulması, daha zor fakat daha kalıcı ve gerçekçidir. Bu halvet şeklini benimseyen Nakşibendiyye tarîkatının büyüklerinden Muhammed b. Abdullah Hânî şu âyeti delil olarak getirir: "Nice erler ki ne ticaret ne de alışveriş; Allâh'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz. Kalblerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar."[156] Aynı zaman da bu yöntemin sünnete daha uygun olduğunu, peygamberimizin de böyle davrandığını söyleyerek şu hadisi örnek getirmiştir: "İnsanlar arasına karışan ve sıkıntılara dayanan mü'min, İnsanlar arasına

[152] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 156.
[153] Nûr sûresi, 24/37.
[154] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 336-337.
[155] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, ss. 225-227.
[156] Nur sûresi, 24/37.

karışmayan ve eziyetlerine sabretmeyen mü'minden daha hayırlıdır."[157] Bu konuyu Said el-Harraz'ın sözüyle özetleyelim: "kendisinde kerâmet görünen kimse kâmil değildir. Aksine kâmil halk arasında oturan, onlarla alışveriş yapan, evlenip çocuk sahibi olan; insanlara katılan. Bununla beraber bir an bile Allâh'tan gafil olmayandır."[158]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre halvet der-encümen, sâlikin zâhirde halkla birlikteyken, bâtında Hak ile beraber olmasından ibarettir. Yani sâlik gizlide veya aşikârda; yalnız iken veyahut halk içindeyken sürekli Hakk'ı istemeli, ona rağbet etmelidir. Halk ile ülfet etmek ya da başka bir şey ile meşgul olmak onun bu talebine engel olmamalıdır.

Nakşibendiyye'de halvet yoktur. Nitekim Bahâüddîn Nakşibend'in bu konuda şunları söylediği zikrolunur: "Bizim yolumuz sohbettir, halvette şöhret vardır. Şöhrette afet vardır. Hayır cemaattedir."[159]

2.5.5.5. Vukūf-i Adedî

Vukuf, bilme; adet, sayı anlamına gelmektedir. Vukūf-i adedî, **"**sâlikin sayıdan haberdar olması demektir."[160] Sâlikin zikrederken gafletten korunmak için kalben yaptığı zikrin sayısına vâkıf olmasıdır. Bahâeddin Nakşibend'in vukūf-i adedî esasına vâkıf olmanın ilm-i ledünnün ilk mertebesi dediği rivâyet edilmektedir.[161] Her ne kadar asıl maksat sayı olmasa da sayılar manevî terbiye için kontral altında tutulması gerekmektedir. Mürşid, mürîdin kapasitesine göre belirlediği esmâ ve sayıları, mürîdin durumuna göre değiştirip arttırabilir. Önemli olan zâkirin huzuru elde edebilmesidir.[162]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre sâlik gönlünden Hak Teâlâ Hazretleri'nin "Allâh" ism-i şerîfiyle meşgul olurken, zikrinin sayısından haberdâr olmalıdır. Nakşibendiyye'de yapılan zikirler hafîdir (sessiz), cehrî (sesli) değildir. Bahâüddîn Nakşibend hafî zikri tercih etmiştir. Şeyhi Emir Külâl'in meclisinde cehrî zikir

[157] Buhârî, Edebü'l-Müfret, 388.
[158] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, ss. 225-227.
[159] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 20a.
[160] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 375.
[161] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 338.
[162] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 221.

başladığında meclisi terkederek cehrî zikir yapmadığı rivâyet edilmektedir. Emir Külâl'in diğer mürîdleri ise bu hali çok garipseyerek hakkında dedikodu yaptıkları söylenir. Ancak Emir Külâl'in bu dedikoduları önemli görmeyerek Bahâüddîn Nakşibend'in tercihine saygı duymuştur. Dedikodulara aldırış etmeyen Emir Külâl'in ona olan muhabbetinin ve teveccühünün gün geçtikçe arttığı rivâyet edilmektedir.[163]

2.5.5.6. Vukūf-i Zamanî

Vukuf, bilme; zaman, vakit ve süre gibi anlamlar taşımaktadır. "Vukūf-i zamanî, sâlikin kendi zamanına vâkıf olmasıdır."[164] Başka bir ifadeyle bu ilke gönül muhâsebesi yapması ve sâlikin zamanının nasıl geçtiğine dikkat etmesidir.[165] Huzurla mı yoksa gafletle mi geçirdiğinin hesabını yapmalıdır. Şayet vaktini gafletle geçirdiyse tevbe etmeli, vaktini huzurda geçirdiyse buna şükrederek ziyadeleşmesini dilemelidir. "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin" sözünü unutmayarak her gece ve gündüz işlediği amelleri tartarak iyliklerine şükretmeli, kötülüklerini telafi etmeye çalışıp gafletine tevbe etmelidir. Bu sayede Hakk'ın rızâsına muhalif bir fiil işlemekten kendisini alıkoyar.[166]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre vukūf-i zamânî, sâlikin kendi zamanının müfettişi olmasıdır. Böylelikle gündüz ve gece Allâh'ın rızâsına muhalif herhangi bir fiilin olup olmadığını kontrol eder. Şâyet beşeriyet hasebiyle bir hata işlerse hemen tevbe istiğfar etmelidir. Ona göre her mü'min, her akşam ve sabah amelini ve nefeslerini muhâsebe etmelidir. Hasenâtı fazla ise Allâh'a şükretmeli, seyyiâtı fazla ise samimiyetle Allâh'tan af dilemelidir.[167]

2.5.5.7. Vukūf-i Kalbî

Vukuf, bilme; kalp, gönül gibi anlamlara gelmektedir. Vukūf-i kalbî, "sâlikin kalbine vâkıf olmasıdır."[168] Yani kalbini kontrol altında tutabilmesidir.[169] Vukūf-i

[163] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 20a.
[164] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 375.
[165] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 338.
[166] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 220.
[167] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 20b.
[168] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 375.

Kalbî esası iki anlam taşımaktadır. Biri sâlikin zikir esnasında Allâh'ın huzurda olduğunu bilmesi diğeri ise kalbini Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki düşüncelerden kalbini korumasıdır.[170]

Müellife göre vukūf-i kalbî, sâlikin daima kendi kalbine vâkıf olmasıdır. Böylelikle kalbinin neye talip olduğunu kontrol etmesidir. Şayet Hak Teâlâ Hazretleri'ne talip ise kendi dahi beraber talip olması eğer gönlü Allâh'tan gayrıya meyletmiş ise yüz bin pişmanlık ile Cenab-ı Hakk'ın muhabbeti cânibine ikbâl etmelidir. Zîrâ Müstakīm Mustafa Niyâzî "kişinin bir an Hak Teâlâ'dan gafleti caiz görülmez" demektedir. Onun nedâmeti ve ârife göre elemi göze düşen bir çöp gibidir. Gerçi küçük bir şeydir ama acısı büyüktür.[171]

2.5.5.8. Yâd-kerd

Yâd, zikir; kerd, yapmak mânâsına gelir. Yâd-kerd, "sâlikin Hakk'ı zikremesi, hatırlaması demektir."[172] Her gün mürşidi tarafından belirlenen esmâ ve sayı adedince zikretmesidir. Bu zikir gerek ism-i azâm olan "Allâh" zikri gerekse nefiy ve ispat "lâilâhe illallâh" zikri olsun kalben zikretmesidir. Nakşibendiyye tarîkatında kalben yapılan gizli zikirden maksat, dudakları kapatıp, dili damağa yapıştırıp, "Allâh" ya da Lâilâhe illallâh" demek sûretiyle kalben zikretmektir.[173] Yâd-kerd devamlı olarak Allâh'ı zikretmek, anmak ve hatırlamak mânâsına gelmektedir. "Unuttuğun zaman Allâh'ı an"[174] âyetinden mülhemdir.[175]

Müellife göre yâd-kerd, sâlikin daima Allâh Teâlâ'yı gönülden zikretmesi ve zikrinden bir nefes ayrılmaması ve hiçbir şeyin Allâh Teâlâ'yı zikirden mahrum etmesine izin vermemesidir. Ona göre sâlikin hamamda, ayakyolunda ve cünüplük halinde olsa bile gönlünü zikirle meşgul etmesidir. Müstakīm Mustafa Niyâzî bu konuya sünnetten örnek vererek, "Peygamber-i Hudâ (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hazretleri her an Hak Teâlâ Hazretleri'ni lisân ve kalb ile zikrederdi. Ancak yukarıda

---

[169] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 338.
[170] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, ss. 221-222.
[171] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 20b-21a.
[172] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 377.
[173] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 337.
[174] Kehf sûresi, 18/24.
[175] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, ss. 227-228.

zikrettiğimiz hamam, ayakyolu ve cünüplük hallerinde iken yalnız gönülden zikrederdi." demektedir.[176]

2.5.5.9. Bâz-geşt

Bâz-geşt sözlükte "dönmek ve vazgeçmek mânâsına gelmektedir."[177] Tasavvufta ise sâlikin zikir esnasında gerçek mânâda Hakk'ı zikretmekten âciz olduğunu, eksik ve kusurlu yaptığını arzederek O'na dönmesidir. Çünkü Hakk'ın yardımı olmadan hiç kimse Allâh'ı hakkıyla zikredemez. Bu sebeple sâlik âcizliğini itiraf ederek, zikir esnasında kelime-i tevhidin ardından, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî"[178] sözünü tekrar eder.[179] Seyr ü sülûke yeni başlayan mürîd, bu cümleyi taklidi olarak söylese de zamanla hakiki anlamına vâkıf olacaklardır.[180]

Müellife göre bâz-geşt, sâlikin kendisinin ve her nesnenin Allâh Teâlâ'nın koruması ve himayesi altında olduğunu bilmesi ve üzüntüden kurtulmasıdır. Sâlik böyle itikat ederse keder bildiği zevk, düşman bildiği ona dost olacaktır. Müstakīm Mustafa bu konuda şöyle bir söz olduğunu nakletmektedir: "Sâlik eğer ağzına helva veren ile ensesine şamar vuranı ayırırsa tevhîdi nâkıstır." Yine Müstakīm Mustafa Niyâzî seyr ü sülûk yolunun sonuna gelenler için vücûdun bir olduğunu, hakīkatin kadîm, zuhur ve şuûnâtın hadîs olduğunu söylemektedir. El-hâsıl vücûd bir ise o da Hak Teâlâ'nın vücûdu ise kedere gerek yoktur. Ona göre ârif işlediği işi şerî'atta vârid olan emirlere imtisâlen işler, başka bir amacı yoktur. Terk ettiğini de Hak tarafından nehiy edildiği için terk eder. Yani kişi hakikatte, hakkı hak ile işleyip hakkı hak ile terk etmiş olur.[181]

2.5.5.10. Nigâh-dâşt

Nigâh-daşt sözlükte korumak, muhafaza etmek gibi mânâlara gelmektedir. Tasavvufta ise sâlikin zikir esnasında kalbini Hak'dan gayrı tüm düşüncelerden

[176] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 21a.
[177] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 70.
[178] Allâh'ım Maksadım sensin, gayem senin rızânı kazanmaktır.
[179] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 228.
[180] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 337.
[181] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 21a-21b.

korumasıdır.[182] Nitekim kalbte mâsivânın yerleşmesi zikrin faydasına engel teşkil eder. Zâkirin kalbinde huzurun yerleşmesine engel olur. Bu sebepten sâlik kalbini daima yabancı düşüncelerden koruması ve oraya gelen tecellîlere yer açması demektir. Bu tecelliler sayesinde İlâhi feyz ve bereketlere nail olmuş olur.[183]

Müstakīm Mustafa'ya göre nigâh-dâşt, sâlikin yukarıda zikrolunan hâlleri, himmet-i pîr ve iştiğal-i zikirle muhâfaza eyleyip, kendini bu haller ile hallendirip, ehl-i hâl ve sâhib-i cezbe olmasıdır. Müellif "cezbesi olmayanın sülûkü olmaz" demektedir. Çünkü cezbesi olmayan sâlikte bezginlik olacağından, maksudu olan Hakk'a vâsıl olamadan yolda kalırlar. Fakat cezbeyle bir sâlik, bu yolda bıkkınlık yaşamayacağından, maksudu olan Hakk'a vâsıl olabilirler görüşündedir. Müellif cezbenin sâlikin gönlüne zevk verip, Hak'dan başkasından meylini kesip, hakiki sevgiliye ulaşmasına yardımcı olur.[184]

2.5.5.11. Yâd-dâşt

Sözlükte yâd-daşt, "hatırda tutmak muhafaza etmek vb. anlamlara gelmektedir."[185] Bir başka ifadeyle kalbin dünyevî düşüncelerden korunmasını ifade eder.[186] Tasavvufta ise sâlikte Allâh'ı anmanın ve hatırlamanın kalbe yerleşmesi, yani meleke hâline gelmesi demektir. Bir başka ifadeyle sâlikte herhâlde ve devamlı olarak Hakk'ın huzurunda olduğu bilincinin yerleşmesidir. Sâlik bu bilinç sayesinde gün içinde yapacağı tüm işlerde Allâh'ın rızâsını gözetler, fiillerini ona göre işler. Böylece sen O'nu görmesen de O seni görüyormuşçasına ibadet etmek olan ihsânı her an tatbik eder.[187]

Müellife göre yâd-dâşt, sâlikin bu zikrolunan hâleti muhafaza ederek fenâfillâh, sonra da bekābillâh makamına ererek vuslat-ı Hakk'a nâil olmasıdır. Ancak ona göre bu yüce saâdete nâil olmak üç nesneye tevfik ile müesser olur. Bunları Müstakīm Mustafa Niyâzî şöyle sıralamaktadır:

- Şeyh-i kâmilde zikre mülakkın olanlar.

[182] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 274.
[183] Hamid Algar "Hâcegân", **DİA**, İstanbul, 1996, c. 14, s. 431.
[184] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 21b.
[185] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 377.
[186] Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, s. 337.
[187] Muhammed b. Abdullah Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 230.

- Muhabbet ile ve emr-i şeyhe uyup, zikre müdavim olanlar.
- İlmini, aklını ve zikrini mürşîdine verip, şeyhine hizmette kendini ifnâ edip, tam bir teslimeyet ile şeyhini razı edenler.

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre sâliki sülûkten geri koyan ve Cenab-ı Hakk'a nâil olmayı talep ettirmeyen beş engel vardır. Müellif bu engelleri şu şekilde sıralamaktadır.

- Muhabbet ile ve emr-i şeyhe uyup, zikre müdavim olanlar.
- Gaflet
- Enaniyet
- Bilirlik
- Hubb-i Dünya
- Sû-i zan

Müstakīm Mustafa Niyâzî bu saydığımız engellerin ilacını şu şekilde açıklamaktadır: "Uyanık olmak, tevâzu ve teslimeyetle birlikte şeyhi tarafından verilen emir ve tavsiyeleri hak bilip, yerine getirmek."[188]

2.5.6. Bâtın İlmi ile Sülûk Arasındaki İlişki

Müstakīm Mustafa Niyâzî, kitabının beşinci bâbında bâtın ilmini, kalb temizliğini ve bâtın yolunda sâlikin makamlarını konu edinmektedir. Biz de bu başlık altında kitaptaki sıraya uygun olarak bu konulara değineceğiz.

Bâtın sözlükte bir şeyin içi, karnı, bilinmeyen yüzü ve gizli âlem gibi mânâlara gelmektedir.[189] Mutasavvıflar İslâmî ilimleri zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayırır. Hâdis, tefsir ve fıkıh gibi ilimlere zâhirî ilimler adını veriken tasavvufa da bâtınî ilim adını verirler. Zâhirî ilimler hükümlerin görünen kısmını açıklarken bâtınî ilim ise hükümlerin manevî tarafı ve ahlakî boyutuyla ilgilenir. Örneğin nasıl namaz kılmayı bize fıkıh ilmi öğretirken, namazın bize ne katacağını, namaz kılarken huzurda olduğumuz bilincini bize bâtın ilmi öğretir. Yani dinin namaz, oruç, zekât ve

[188] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 21a-22b.
[189] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 68.

hac gibi ibadetleri; evlenme, boşanma hâd, alış-veriş gibi ahkâm konuları dinin zâhiri tarafıysa; iman, ihlâs, tevekkül isâr ve ahlak da dinin bâtinî emirleridir.[190]

Mutasavvıflar zâhir ve bâtın diye ayırdıkları ilimleri birbirinden farklı olarak değil, birbirini tamamlayan olarak görür. İmam Gazzâlî zâhir ilmine kabuk bâtın ilmine ise öz adını vermiştir. Tıpkı bir cevizin kabuğuyla içi gibi düşünebiliriz. Nasıl ki içi olmayan kabuk işe yaramazsa kabuğu olmayan iç de meydana gelemez. Bu sebepten zâhirî ve bâtini ilimlerin birbiriyle örtüşmesi gerekmektedir. Nitekim mutasavvıflar şerî'atın zâhirine ters düşen bâtın ilmi olmayacağını savunmuşlardır. Tasavvufun ortaya çıktığı zamandan bu yana bâtın ilmini kendi menfeatına kullananlar olmuştur. O günde bugün de şerî'atın zâhirine muhalif davranan kim olursa olsun, ne kadar ünlü bir şeyh olursa olsun terk edilmesi lazımdır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa ve Hızır arasında geçenlerin ilm-i bâtına delil olarak görürler. Bâtın konusu tartışmalı bir alan olmakla özetle genel kabul âyet ve hâdislere ters düşmeyen bâtın ilmi mânâ zenginliği açısından kabul edilmiştir. Zâhir bir bedene benzetildiğinde bâtın o bedenin ruhu konumundadır. Bedene canlılık veren ve anlamlı kılan işte o ruhtur.[191]

Müstakīm Mustafa'ye göre sülûk, ilm-i bâtındır. İlm-i bâtın nefsi bilmektir. Amel, itikât, ahlak ve muâmelâta dair Allâh'ın rızâsına uygun olanı alıp, Allâh'ın rızâsına uygun olmayanı terk etmek sûretiyle ilm-i bâtın, ilm-i zâhire muvâfık olur. Şerî'atte sekiz mesele bilindi (efâl-i mükellefîn) ve bunlar sekiz sınıftan oluşur. Bu sınıflar: Farz, Vâcib, Sünnet, Müstehab, Mendup, Mübah, Mekruh ve Haram'dır.

İlk altısıyla amel Allâh'ın rızâsına uygundur. Son ikiden sakınmak gerekir. Hakku'l-insâf bunlara âlim olarak, muktezaları ile de âmil olur. Amelinde muhlis olan kişi tezkiye-i nefs peyda eder. Fakat sadece bunları yaparak tasfiye-i kalb hâsıl edemez. Çünkü bir adam bunları tüm ayrıntılarıyla bilerek, amel etmeye muktedir değildir. Zîrâ bazı zamanlar nefis hileleri, haram olan bir şeyi farz sûretinde gösterebilir. Fakat ilm-i bâtına vâkıf olanlar, iştigal-i zikr ve himmet-i pîr ile tezkiye-i nefs eyledikleri gibi tasfiye-i kalbe de nâil olurlar.

Sâlik günahlarını terkettikten sonra, teşvişi hatıralardan kurtulunca cem'iyyet-i dil hâsıl eder. Bunları görmeye keşf-i müşâhade derler. Görüp ve bilip araların temyîz eden dervişin sifâtına, ilm-i keşf ve mürşidin haline ise ilm-i müşâhade derler.

[190] Yılmaz, **İslam Tasavvufu (el-Lüma')**, ss. 22-23.
[191] Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmi", **DİA**, İstanbul, 1992, c. 5, ss. 188-189.

Her birini münâsibince edâya ta‘bîr derler. Yapılan ta‘bîre dervişin, râzı olmasına teselli derler. Fakat teveccüh esnasında sâlikin hâtrına sûretsız mânâ cihetiyle gelirse, o hâtıraya tefellü derler. Gelen hâtıralar, münkerâttan olur ise kabz derler, kişinin istiğfâr etmesi lazımdır. Müstehsanât olup kişiye sefâ verir ise bast derler. Bu mertebeye sâlik-i gayr-ı meczûb derler. Bundan daha üstün bir makam yoktur. Mertebe-i ‘ubûdiyet bu derecede tamamlanmış olur.[192]

2.5.7. Muhabbet ve Aşk

Müstakīm Mustafa Niyâzî, kitabının altıncı bâbında muhabbetullâh ve aşk kavramlarını ele almaktadır. Sâlikin Allâh’a duyduğu sevgiyi, muhabbet dert ve aşk olarak dercelendirmektedir. Hakk’a ulaşmanın ancak sevginin son mertebesi olan aşkla mümkün olacağı kanaatindedir. Muhabbetullah konusu bazı kelâm âlimlerince tartışmalı bir kavram olsa da biz burada konuyu kelâmî açıdan değil tasavvufî açıdan ale alacağımız için bu ratışmalara yer vermeden meselenin sûfilerce nasıl anlaşıldığı üzerinde duracağız.

Muhabbet kavramının lügattaki aslı konusunda sûfiler birçok farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin hepsini burada zikretmek konuyu yersiz uzatmamıza neden olacağından özetle birkaçını belirteceğiz.

Muhabbet “hubb” kelimesinden türemiş sevgi anlamında kullanılan bir isimdir.[193]

Muhabbet kelimesi “hibbe” kökünden türemiştir. Hibbe, tohum çekirdek ve tane anlamına gelmektedir. Nasıl ki tohumda zamanın geçmesi ve değişmesi bir değişiklik meydana getirmeyip vakti geldiğinde kök salıp, çiçek açıp, meyve verip ve bulunduğu yeri ele geçirirse muhabbet de sâlikin kalbine atılan bir tohum gibidir. Zamanın geçmesi ve değişmesi onu değiştirmez. Sâlik ister huzur ister gaybet; ister mihnet isterse rahat hâlinde olsun kalbindeki muhabbette değişmeyecektir. Hayatın aslı tohumsa dinin ve maneviyâtın aslı da muhabbettir.[194]

---

[192] Niyâzî, **Sülûkü’l-Kavîm,** vr. 22b-23b.
[193] Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, **DİA**, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 386-388.
[194] Hücvirî, **Keşfü’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 366-367.

Hubb meveddedin ve dostluğun saf ve temiz hâlidir. Çünkü Araplar dişin temiz, parlak ve saf olanına "hubabu'l-esnân" derler. Muhabbet kavramın kökü buradan gelmiştir. Bir başka görüş ise: Yağmur yağarken su üzerinde oluşan kabarcık ve damlacıklara "hubâb" denilmektedir. Muhabbetin hubâb kökünden türemesinin nedeni, kalbin mahbûb için galeyân etmesi ve coşmasıdır.[195]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde muhabbet kavramı muhtelif yerlerde geçmektedir. Allâh'ın kuluna muhabbet duyması, kulun Allâh'a muhabbet duyması ve kulun Allâh'tan gayrıya muhabbet duyması olarak sınıflandırılabilir. "Ey iman edenler. Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allâh öyle bir kavim getirecektir ki Allâh onları sever, onlar da Allâh'ı severler"[196] bir başka âyette "Eğer Allâh'ı sviyorsanız bana tabi olun, Allâh da sizi sevsin."[197] "Müminler Allâh'ı her şeyden daha çok severler (eşedd-i hubb)"[198] bu âyetlerden Allâh'ın kulunu, kulun da Rabbini sevebileceği sarihdir.

Muhabbet, Allâh'ın kulunu severek verdiği maddi manevi nimet ve ihsanları görüp, kişinin Allâh'ı sevmesidir. Üç çeşit sevgiden bahsedilir.

Avâmın muhabbeti: Allâh'ın kuluna bahşettiği nimetlerden kaynaklı sıradan insanların duyduğu sevgidir.

Sâdıkların ve tahkik ehlinin muhabbeti: Beşerî ihtiyaçlardan değil de Allâh için ve muhabbetullahtan lezzet aldıkları için duyulan sevgidir.

Âriflerin ve muhabbeti: Allâh'a duyulan muhabbetin hiçbir sebebe bağlanmadığı şeklidir. Âriflerin bu muhabbeti, saf ve sadece Allâh içindir. Cüneyd bu muhabbeti: "sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir." şeklinde açıklar.[199]

Müellife göre ilm-i muhabbet, ilm-i bâtının içine gizlenmiştir. Feth olunursa sâlike inâyetten bir kapı açılır. Müellif ilm-i bâtında, edebin elzem olduğunu söylemektedir. Nitekim büyük mutasavvıflar "Tarîkat başlı başına edebtir" demişlerdir. Bu yolda edebi terk eden kınanmıştır. Müellife göre muhabbetin ölçüsü yoktur. Mahbûb sâlike Celâl veyahut Cemâl sıfatlarından hangisiyle tecelli ederse etsin, muhibbin o tarafa meyledeceğini söylemektedir. Mahbûbun tecelli ettiği sıfat,

[195] Kuşeyrî, **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, ss. 404-414.
[196] Mâide sûresi, 5/54.
[197] Ali-imran sûresi, 3/31.
[198] Bakara sûresi, 2/165.
[199] Yılmaz, **İslam Tasavvufu (el-Lüma')**, ss. 57-59.

sâlikin makamı olur. Bu makam neticesinde işlediği hataların ve günahların mazûr görülerek affedileceğini bildirmektedir.[200] Hz. Mevlâna bu durumu şöyle ifade etmiştir: Aşk, âşıkı yakarak kül etmiştir. Nasıl ki kuraklıkla harap olan bir köyden öşür sorulmadığı gibi aşkın yaktığı birinden de yaptığı hata ve edebe aykırı işler sorulmaz.[201]

2.5.7.1. Dert İlmi

Eğer muhabbet aşırı ilerler ise dert olur, sahibine ehl-i dert derler. Bu dert öyle bir belâ-yı saâdettir ki giriftar olmayan bilemez. Anlatılmak istenen "men lem yezuk lem ya'rif" diye kelâm-ı kibâr haline gelen tatmayan kişinin bilemeyeceği vurgusudur. Çünkü bu hâl beşiri bir tecrübedir. Her insanın tecrübesi de kendisine özgüdür. Bu sebeten bu hâli tecrübe etmeyene anlatılması güç ve her ifade eksik olacaktır.

Sâlik cihan sevdasından kurtulup, kalbine Allâh'tan başkasını koymadığı zaman dervişlerin çoğunda uzlet, halvet ve halkın sohbetlerinden nefret etmeye başlar. Böylece bu dert, kişinin kalbinde bir madde oluşmasına sebep olur. Bu dert bazı sâliki susturur, bazı sâliki zikrettirir. Bazı sâliki pür celâl eder, bazı sâliki cemâl-i mukayyede müptela eder. Bazı sâliki seyyah eder gezdirir, bazı sâliki tekke tekke yaldırır.[202] Bazı sâliki feryâd ile halka koşturur. El-hâsıl sâlik ne yaparsa yapsın, derdi yüzünden olduğu için makbul görülür.[203]

2.5.7.2. Aşk İlmi

Aşk sözlükte, "aşırı sevgi, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam anlamıyla hükmü altına almasıdır."[204] Tahânevî aşkı, "seveni kendinden geçirecek derecede coşkulu sevgi olarak tanımlamışlardır."[205] İlm-i dert, ilm-i aşka bağlıdır, feth olur ise sâlike inâyette ilerlemesine vesile olur. Aşk, "nârun yuhriku mâsıvâ'l-

[200] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 23b.
[201] (Çevirenin notu) Kuşeyrî, **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, s. 414.
[202] Yanmak, alevlenmek.
[203] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 23b-24a.
[204] Süleyman Uludağ, "Muhabbet", **DİA**, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 386-388.
[205] Uludağ, "Bâtın İlmi", **DİA**, ss. 188-189.

mahbûb" aşk bir ateşdir ki, mahbûbdan gayrıyı yakıp kül eder, kendisini dahi bilmeyecek hale gelir. Aşk sayesinde gayesi dâima Hak olur ve gayrısından yüz çevirir. O kadar yanar yakılır ki, aklını ve ilmini dahi yakıp, maşuku ve maşuka talip olduğunu dahi unutup, onun için sadece bir yanmak kalır. Sâlikin aşkla ulaştığı bu mertebeye ise hakka'l-yakīn derler.[206]

2.5.8. Hakka'l-Yakīn ile Fenâ-Bekā Arasındaki İlişki

Müstakīm Mustafa Niyâzî kitabının yedinci bâbında yakīn ilminden ve fenâ-bekā kavramlarından bahsetmektedir. Bu kısımda müellif genel olarak fenâ-bekā makamları sonucu cezbeyle meydana gelen halleri anlatmaktadır.

Hakka'l-yakīn, sözlükte bir şeyi tadarak ve yaşayarak öğrenme anlamına gelir. Hakka'l-yakīn ile elde edilen ilim, müşâhede yoluyla elde edilen âyân beyân, apaçık bilgidir. Bu ilim marifet (irfân ve hakikat) sahibi olanlara mahsustur.[207] Cüneyd, yakīn şüphenin ortadan kalkmasıdır demiştir. Zünnûn ise, "gözün gördüğü her şey ilim, kalbin bildiği şeylerin tümünü yakīn olarak tanımlamaktadır."[208]

Fenâ sözlükte yok olma, hiçlik gibi mânâlara gelirken Bekā kavramı, var olma ve kalıcı olma anlamını taşır.[209] Tasavvuf yolunda çeşitli zikir ve riyâzatlarla sâlikin ulaşacağı nihayi makam olarak görülen fenâ-bekā makamıdır. Bu makam "sekr-sahv, cem'-tefrika, gaybet-huzûr" diye de isimlendiren olmuştur. Sâlikin kendisini Hakk'ın tecellisi karşısında yok etmesine "fenâ", Hakk ile beraber yeniden var etmesine ise "bekā" denilmiştir.[210]

Fenâ-bekā kavramlarını aynı zaman da sâlikin kendisinde olan kötü huyları yok ederek yerine iyi huyları kuşanması anlamına da gelir. Abdulkerim Kuşeyrî, Risâle'sinde insanın vasıflarını, fiiller, huylar (ahlak) ve hâller olarak üç kısma ayırır. Fiiler kulun kendi iradesindedir. Huyları (ahlakı) ise doğuştan olmakla beraber sıkı bir eğitim neticesinde güzelleşebilir. Hâller ise başlangıçta kulun iradesi dışında Hakk'ın geçici bir hibesiyken, kul eğer amelinde muhlis olup halini muhafaza ederse saflaşır o hâller devamlı olmaya başlar. Bir kimsenin bedeninde ya iyilik ya da

[206] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 24a.
[207] Kuşeyrî, **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, s. 179.
[208] Kelâbâzî, **Ta'arrûf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, çev. Süleyman Uludağ, s. 169.
[209] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 71.
[210] Mustafa Kara, "Fenâ", **DİA**, İstanbul, 1995, c. 12, ss. 333-335.

kötülük hakîmdir. Sâlik eğer kötü huylarını terkederek, iyi huyları kuşanırsa, amelinde muhlis olursa Allâh onun bu hâlini baki kılar.[211]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre hakka'l yakīn, Allâh'ın rengi olan renksizlik makamına vuslattan ibarettir. Eğer sâlikte mest (manevi sarhoşluk) olursa bu makama, "makam-ı istiğrak, cem'veya daire-i zebân" denilmiştir. Bu makamın neticesi fenâfillâhtır. Âlemine "lahût" derler. Bu makamın sahibleri şuur ve ilim sahipleridirler. "Nisyan-ı külli" bu dairede meydana çıkar. "موتوا قبل ان تموتوا"[212] bu makama işarettir bunlar bu menzilde mükellef olmazlar çünkü vücûdları şekilden ibaret olup harekete mecalleri kalmaz. Galebe-i zevkten dolayı beyâna kadir olmazlar. Bu makama "seyr fillâh, şuhût veya vüsûl" da derler. Vücûdlarından tamamıyla fâni olup, vücûdu hakkānî ile bu âleme teveccühlerine "bekābillâh" derler. İlimlerine "irfân", hallerine "cezbe" derler. Eğer cezbe onlara şeca'at verip, yüzlerinde muhabbet, sohbetlerinde halâvet, nazarlarında melâhat, nutuklarında isâbet, zâtlarında isti'lâ zuhûr eylemiş ise; onların "sâhibi tasarruf ve zû-kuvve" derler. Nutuklarına "intâk-ı hak ve kelâm-ı mutlak" derler. Eğer nazarlarına düş olan nesne, tebeddül ve teğayyur kabûl eder ise; "nazar-i inâyet" derler. Zîrâ bunlar Allâh'ın sıfât-ı subûtiyyesine âlet olup; ne işlese haktandır. Bu makāma "cem'ü'l-cem" de derler. Bu menzil sâhiplerinin irfânlarına, "ilm-i ledün" derler.[213]

2.5.9. Ledün İlmi

Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin kitabının sekizinci bâbında ledün ilmini ve bazı peygamberler ve sahabenin ledün ilmine nasıl vâkıf olduğunu konu edinmektedir. Biz de kitaptaki sıraya uygun olarak bu başlık altında ledün konusuna kısaca değinerek, kitapta geçen peygamber ve sahabenin ledün ilmine nasıl vâkıf olduklarına yer verdik. Müstakīm Mustafa Niyâzî ledün ilmine vâkıf olan peygamber ve sahâbenin hangi olayda vâkıf olduklarını söylemiş fakat olayı anlatmamıştır. Bizde kitapta yer alan peygamber ve sahâbenin ledün ilmine vâkıf oldukları kıssaları ikinci bölümün başında ele almıştık. Bu sebepten bu başlık altında müellifin yaptığı gibi sadece ledün ilmine vâkıf oldukları olayı belirteceğiz.

---

[211] Abdulkerim Kuşeyrî, **Risâle**, ss. 160-162.
[212] El-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, 2/29. "Ölmeden önce nefsinizi öldürün."
[213] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 24a-25a.

İlm-i ledün sözlükte, Hakk'ın katından gelen bilgi demektir. Bu bilgi kişiye özgü, mahrem bir bilgidir. Müellife göre ilm-i ledün kavramını ilm-i kurb, ilm-i zât-ı mutlak ve ilm-i hakikat olarak da isimlendirmektedir. İlm-i ledün dâhilinde olanlara rahmet olup zevk-i vicdân olursa haricindekilerin azâbına ve hüsrânına neden olmuştur. Bu konuda: "akıl yetersiz, naklin faydası yoktur, müşavere dahi menedilir. Çünkü müşavere bilinen şeyde olur. İlm-i ledün konusunda soru sormak dahi caiz değildir. Sordukça içinden çıkılmaz bir hal alır. Çünkü bu tarîkatta sohbet-i gönül (kalbten kalbe) usûlu esastır. Azizler katında sohbet iki türlüdür: biri Allâh ile diğeri ehlullâh iledir.

Allâh ile gönülden yapılan sohbete murâkabe derler. Murâkabe, sâlikin dâima gönülden Hakk'ın tecellisini intizar etmesidir. Ehlullah ile sohbete ise râbıta derler. Râbıta sâlikin pîrinin sûretini muhabbet ile gönlünde tutmasıdır. Kişinin bu yolda her şeyi terk etmesi caizdir. Mutasavvıflar "Dünya ehline ahiret haramdır. Ahiret ise dünya ehline haramdır. İkisi de ehlullâha haramdır"[214] dediklerini nakletmektedir.

Cebrâil, ilm-i ledünne vâkıf olmamıştır. Çünkü melekler yaratılış hasebiyle aşk ve muhabbet kabiliyetleri olmadan yaratılmışlardır. Nitekim peygamberlere ilm-i ledün Cebrâil vasıtasıyla vahy olunmamıştır. Her peygambere farklı birer yolla işaret olunmuştur. Örneğin Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya yasak ağaçtan yemeleri ile ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Nuh'a tufanda gemiye binip su üstünde gitmesiyle ilm-i ledün verilmitir. Hz. Eyyüp'a hastalığı halinde ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Yûnus'a balık karnında ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Musa'ya Allâh'u Teâlâ ile mülakatı esnasında ilm-i ledün verilmiştir. Hz. İsa'ya Yahudiler öldürmek için saldırmaları ile kendisine ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Yusuf'a kuyu içinde ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Yakup'a firkati Yusuf zamanında ilm-i ledün verilmiştir. Hz. İsmail ve İshak'a kurban edilmeye memur oldukları zaman da ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Davut ve Süleyman'a ittilâhi menkuha ve ittilâhi daveti Belkıs zamânında ilm-i ledün verilmiştir. Hz. Muhammed'e Miraç gecesinde ilm-i ledün verilmiş ve rü'yeti cemâl ile müşerref olmuştur. Hz. Ebubekir, Rasûlullâh ile hicret sırasında mağrada beraber oldukları zaman ilm-i ledün sahibi olmuştur. Hz. Ali'ye Miraçtan sonra Peygamberimiz (s.a.v.) remz buyurup zikr-i cehrî kendilerine vazife kılınmıştır.

[214] El-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, 1/469.

Müellif peygamber ve sahabeden sonra bu saadete (ilm-i ledün) mazhar olanlar, şu üç husûs sayesinde vâsıl olduğunu söylemektedir. Bu husûslar: zikir, râbıta ve hizmettir.[215]

2.5.10. Nakşibendiyye'de Tarikata Giriş Âdâbı

Müstakīm Mustafa Niyâzî, kitabının dokuzuncu bâbında tarîkata giriş âdâbından ve bir kişinin tarîkata girerken şeyhi ile arasında geçen mülâkattan bahsetmektedir. Müellif kitapta bu bâbı telkīn ve ahid kavramlarıyla başlıklandırmış olsa da kitabın tanıtım kısmında içerik itibarıyla bu başlığın daha uygun olacağına kanâat getirdik.

Nakşibendiyye tarîkatına intisâb edecek bir kişiden öncelikle büyük küçük tüm günahlarına tövbe etmesi istenmektedir. Tövbeden sonra şeyhin mürîdi kabul etmesiyle tarîkata girilmiş olur. Müellif bu konuyla ilgili şu âyeti örnek göstermiştir. "Sana biat edenler ancak Allâh'a biat etmiş olurlar. Allâh'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allâh'a verdiği sözü yerine getirene, Allâh büyük bir mükâfat verecektir."[216]

Müstakīm Mustafa Niyâzî, tarîkata girecek olan kişinin, tarîkatın şeyhi ile arasında geçen mülakat âdâbını kitabında anlatmaktadır. Bu âdâbı karşılıklı konuşma şeklinde aşağıdaki gibidir:

- Şeyh: Sen dahi gönlünü Hak Teâlâ'ya verdin mi?

- Mürîd (içtenlikle): Verdim.

- Şeyh: Bâliğ olduğun günden bu ana gelince her ne kadar sağîre ve kebîre günah işledin ise cümlesinden tövbe ettin mi?

- Mürîd: (tereddütsüz, sadıkâne): Ettim.

- Şeyh: (Nakşibendiyye tarîkatında şeyhlik ve müritlik yoktur. Ahit, biraderliktir.)[217] Fakîr, seni biraderliğe kabul eyledim. Sen dahi fakîri biraderliğe kabul ettin mi?

- Mürîd: (gönülden) ettim.

---

[215] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 25a-26b.
[216] Fetih sûresi, 48/10.
[217] Müellif bir tevâzu örneği olarak Nakşibendiyye'de şeyhlik ve mürîdlik taslamanın olmayacağını kastetmektedir.

- Şeyh: Ruz-ı Mahşerde benim elime fırsat girer ise ben seni unutmam. Senin de eline fırsat girer ise bizi unutmaz mısın?

- Mürîd: unutmam.

- Şeyh: Bizim tarîkimiz Rasûlullâh (a.s.) ve Ebubekir (r.a.) yoludur. Onları ve bu tarîkten güzerân-ı meşâyıhı ehl-i yakînin cümlesini ve fakîri dahi bile şehyliğe kabul eyledin mi?

- Mürîd: Eyledim.

- Şeyh: Hazır bu ahdine şahit olsunlar mı?

- Mürîd: (durmaksızın ve hiç düşünmeden) olsunlar.

Bundan sonra orada bulunanlar ile üç kere topluca kelime-i şahadet getirirler. Şeyh mürîde "İsm-i Celâle" müsait ise onu, "Kelime-i Tevhide" müsait ise onu telkîn eder. Ahit böylece gerçekleşmiş olur. [218] صِبْغَةَ اللهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدونَ "Allâh'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır." "O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz."[219] bu mânâya işarettir.[220]

2.5.11. Nakşibendiyye'de Müride Verilen Telkinler

Müstakîm Mustafa Niyâzî, kitabının onuncu bâbını "***Telkînât-ı Nakşibendiyye***" diye başlıklandırmıştır. Müellif, bu bâbta mürîde verilen telkinlerin sayısını on iki olarak belirtmiştir. Bunları aşağıdaki gibi sıralayarak içlerinden Habs-ı Nefes, Râbıta, Teveccüh ve Murâkabe hakkında açıklamada bulunmuştur. Geriye kalan sekiz telkîni birkaç cümleyle özetleyerek bu bâbı noktalamıştır. Biz de kitaptaki sıraya uyarak kavramları ele aldık.

Telkîn, sözlükte hatırlatmak, anlatmak-anlamak ve öğretmek-öğrenmek gibi mânâlara gelmektedir. Tasavvuf kavramları arasında telkîn, şeyhin tarîkata yeni girecek olan mürîde zikir vb. vazifelerle görevlendirmesidir.[221] Fıkıh ilminde telkin, ölmek üzere olan kişiye kelime-i tevhidin hatırlatılması demektir. Definden sonra kabrin ayak ucunda durarak Allâh ve rasûlü hakkında yapılan birtakım hatırlatmalara

[218] Bakara Sûresi, 2/138.
[219] Mâide Sûresi, 5/35.
[220] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 26b-27b.
[221] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 346.

telkin denir. Tasavvuf ilminde ise telkin, mürîde verilen dersler, öğütler ve tavsiyeler anlamına gelir.

Müellifin Zikrettiği Telkīnler Şunlardır:

- Hûş der-dem
- Habs-ı Nefes
- Râbıta
- Teveccüh
- Murâkebe
- Müşâhede
- Muâyene
- Hakka'l-yakīn
- Fenâfillâh
- Bekābillâh
- Cezbe
- Tıfliyyet
- Bulûğ

2.5.11.1. Habs-ı Nefes

Nakşibendiyye tarîkatında bir zikir çeşidi olan habs-ı nefes, "nefesi tutmak anlamına gelir."[222] Sâlikin nefesini göbeğinin altında tutarak "lailâhe illallâh" kelimesini zikretmeye dayanan bu zikir çeşidi, Hızır (a.s.)'dan öğrenildiği rivâyet edilmiştir.

Müellife göre "habs-ı nefes" iki türlüdür. Biri "ism-i celâl" ile diğeri "nefîy ve isbât" iledir. Nefîy ve isbâtta sâlik, abdestli bir şekilde tahiyyattaki gibi diz üstü kıbleye doğru oturmalıdır. Gözünü ve ağzını yumup dişlerini birbiri üstüne koyup, dilini üst damağına yapıştırıp, nefesini derinine çekerek göbeği altında saklayıp, hulusu kalb ile gönlünden muhabbet ile "lâilâhe illallâh" kelimesi ile meşgul

[222] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 150.

olmalıdır. Sâlik bunu yaparken "lâ"yı bir makas gibi düşünmeli, halkasını göbekte uçlarını damağıyla sağ canibini ihata ettirip, "ilâhe" kelimesini mâsiva itibari ile sağında tutup, "lâ" makası ile alakasını kesip, "illallâh" kelimesini sol memesi üzerine hareketi gönlüne erişecek şekilde vurmalıdır. Kafası dik olduğu zaman, tek sayılar üzerinde nefes alabilir. Örneğin yedide, dokuzda, on birde, yirmi bire varıncaya kadar nefes alabilir. Sâlik nefes aldığı esnada "Allâhümme ente maksûdi ve rıdâke matlûbi ve ileyke'l-vesîlete şeyhi" demelidir. Allâh'ım maksudum sensin, rızânı talep ederim ve şeyhim sana ulaşmamda vesiledir. Bu duâdan sonra bir miktar sessizce oturup, sülûkü için şeyhinden meded istemelidir. Bahsedilen usûl üzere gönlünü bu zikir ile meşgul etmelidir. Netice itibari ile kötü fikirlerden arınıp, tasfiye-i kalb hâsıl edenlere, ilahî cezbe tecelli edebilir. Müstakīm Mustafa Niyâzî "ism-i celâl" zikrini şöyle anlatmaktadır.

Usûl-i sâbıka üzere nefesini derûnuna çekip, "Allâh" ismini kalbinden zikretmektir. Nefesi daraldığında tek sayılar üzerinde durabilir. Örneğin on birde, yirmi birde, otuz birde, kırk birde veya yüz bire kadar. Nefes aldığı esnada şu duâyı okumalı: "Celle celâluhu ve ammâ nevâlühü" ardından eşyânın hakīkati kendine zâhir olabilir. Peygamberimiz (s.a.v.) Hazretleri bu mertebeye duâ ile rağbet etmiştir. "İlâhi ilâhi hallisnâ 'ani'l-iştiğâli bi'l-melâhi ve erinâ hakâyıkı'l-eşyâi kemâ hi" bu dereceye ulu'l-ebsâr derler."[223]

2.5.11.2. Râbıta

Râbıta, "Arapça rabt kökünden türeyen bir sözcüktür. Sözlük anlamı, bağ ve ilişki mânâsındadır."[224] İki nesneyi birbirine bağlayan ip, alâka ve bağ anlamlarına da gelen râbıta kavramı, tasavvufta mürîdin kâmil bir mürşidi severek gönlünü bağlaması anlamına gelir. Râbıta sadece şeyhin suretini düşünmek değildir. Râbıta şeyhe muhabbet duyarak, ahlâkına ve güzel davranışlarına benzemektir. Nitekim tasavvuf tarihine bakıldığında râbıta, dinî ve ahlâki anlamda kemâle ermiş bir şeyhi sevmeyi, güzel hâl ve davranışlarını örnek almayı ve ona benzemeye çalışmayı ifade etmekteydi. Zamanla bu kavram gelişerek mürşidin sûret ve sîretini düşünemek anlamı kazanmıştır. Abdurrahman-ı Câmî râbıta yapılacak şeyhi, zâtî tecellilere

[223] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 27b-29a.
[224] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 285.

mazhar olmuş, müşâhede makamına ulaşmış ve görüldüğünde Allâh'ı hatırlatan kâmil bir insan olması gerektiğini bildirmiştir.[225]

Mutasavvıflar şeyhe yapılan râbıtanın tasavvufî eğitimin başlarında gerekli olduğunu söylemektedirler. Çünkü mürîdin kalbinde mâsiva dediğimiz Allâh'ın dışında olan şeylerden temizlemek için ilk olarak şeyhe râbıta yolu izlenir. Mürîdin kalbi mâsivadan temizlenip, ilâhi tecellilere mazhâr olacak duruma geldiği zaman artık şeyh de ona bir mâsiva olur. Sâlik şeyhinin muhabbetini de kalbinden çıkartarak kalbinde Hak'dan gayrı kimseye yer vermez. Bu makama fenâfillâh makamı denir. Mürîdin bu makama ulaşmasının en büyük vesilesi, şeyhe râbıtayken bu makamdan sonra şeyhe râbıta fayda yerine zarar verir. Şeyh mürîdin kalbindeki mâsivalardan bir mâsivadır ki onunla diğer bütün mâsivalar yok olur. Ancak sâlik fenâfillâh makamına vasıl olunca, bu mâsivanın da aradan çıkması gerekmektedir.[226]

Râbıtanın yapılış şekli hakkında ilk sûfiler detaylı bilgi vermemiştir. Bu konuda ilk detaylı açıklama yapan sûfi, Ubeydullah Ahrâr hazretleridir. Rivâyete göre oğlu Muhammed Yahya'ya râbıtayı tavsiye etmiştir. Ancak râbıtayı nasıl yapacağını bilemeyen Yahya, râbıta yaparken şeyhin yüzüne mi yoksa gözüne mi teveccüh edeceğini kalbinden düşünmeye başlamıştır. Hâce Ahrâr ona, iki kaşının ortasını işaret ederek, buraya teveccüh etmesini istemiştir. Çünkü buranın ilâhi feyzin kaynağı olduğunu bildirmiştir.[227]

Râbıtanın iki farklı uygulanış şeklinden söz edilebir. Birinci şekli, mürîd abdesli bir şekilde yönünü kıbleye döner ve namazda oturuyor gibi oturur. Gözlerini kapatır, boynunu büker ve kalbini tüm düşüncelerden temizler. Mürşidinin sûretini tam karşısında düşünerek, iki kaşının ortasına odaklanır ve rûhaniyetine yönelir. İkinci şekliyse, mürîdin şeyhinin sûret ve kıyafeti içinde olduğunu hayal ederek onun hâli ile hallenmesidir.

Râbıtanın çeşitlerine gelince genel olarak dört farklı râbıta çeşidinden bahsedilir. Bunlar: mübtedî mürîd râbıtası, mutavassıt mürîd râbıtası, müntehî mürîd râbıtası ve bir de Râbıta-i mevttir.

Mübtedî mürîd: Tarîkata yeni başlayan mürîde telkin edilen râbıta türüdür. Mürîd bu merhalede, her zaman mürşidinin huzurunda olduğunu düşünmeli ve

[225] Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 315-318.
[226] Necdet Tosun, "Râbıta", **DİA**, İstanbul, 2007, c. 34, ss. 378-379.
[227] Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend**, ss. 316.

hareketlerini edebe göre yapmalıdır. Bu râbıtanın neticesinde fenâfi'ş-şeyh makamına ulaşılır. Şeyhi ile aynileşerek onun vâkıf olduğu edeb ve ahlakı örnek alır.

Mutavassıt mürîd: Fenâfi'ş-şeyh makamını geride bırakan mürîd bu merhalede, her an Hz. Peygamberin huzurundaymış gibi hareket ederek ona râbıta yapmalıdır. Bu râbıta sayesinde mürîd, Hz. peygamberin örnek ahlâkına benzemeye çalışır. Bu tür râbıtadayla aynileşmesi gereken kişi Rasülullâh'tır.

Müntehî mürîd: Mürîd, sırasıyla şeyhinde ve Rasulullah'da fânî olarak onların ahlakıyla ahlaklanmış böyleleikle Hakk'ın tecellilerine doğrudan mazhar olacak kemâle ermiştir. Bu makama fenâfillâh makamı derler. Bu makamda sâlik oturmasından kalkmasına, tüm fiil ve düşünceler O'nunla beraber olduğunun bilinciyle yapmasıdır.

Râbıta-i mevt: Ölmeden evvel ölün sırrına mazhar olabilmek için sâlikin öldüğünü tezekkür etmesidir.[228]

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre râbıta, sâlikin muhabbet ile şeyhine gönül vermesidir. Zikir yerine muhabbet etmesidir. Şeyhinin sûretini hatırında tutup, fikir ve hayalini her zaman şeyhine vererek; şeyhin nâil olduğu feyizden nasiplenip, hâliyle hâllenip, vâsıl olduğu makama vasıl olup, asıl amacı olan Hakk'a varmasına vesile olur. Râbıta yolunu tutan sâlikin avantajı tarîki zikrin muktezası olan mücâhedâttan kurtulmuş olur. Azîzler buyurdular ki Vallâh-i sümme billâhi nefsi bilmeye ve Hakk'a vâsıl olmaya, sâlike râbıtadan daha yakın yol yoktur. Muhabbet ve hulûs-i kalb ile şeyhi hatrında tutup, mümkün olan ikrâm ile hizmetinde kusûr etmeyip, cümleyi şeyh yolunda fedâ eylemelidir. Sâlik şeyhinden daha kâmil ve kendisini Hakk'a ulaştırıcak başka kimse olmadığına inanması gerekmektedir. Böyle muhabbetle şeyh-i kâmille dost olanların işleri daima safâ olur. Zahmetsizce elleri şeyh elinde, gönülleri şeyh gönlünde, sırrı Muhammed (s.a.v.) ile olur. Allâh'ın velileri ancak muttakīlerdir. Hakīkatte muttakī marifetle şerî'ata âlim, şerî'atla tarîkata dâhil, Tarîkatla Hakīkata vâsıl olanlardır.[229]

İslam tarihi boyunca râbıtayı bidat görerek, caiz olmadığını savunan düşünürler de olmuştur. Onlar sûfilerin yeni bir ibadet uydurduklarını, dinen Kur'ân ve sünnet dışında ibadet belirlemenin sapkınlık olduğunu savunmaktadırlar. Ancak

[228] İrfan Gündüz, "**Râbıta**", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2007, cilt: VIII, sayı: 19, s. 23-53
[229] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 29a-30a.

sûfiler râbitayı bir ibadet çeşidi olarak görmezler, muhabbetle birini düşünmek olarak görürler. Çünkü mürîdin, şeyhine muhabbet duyması onun güzel hâl ve davranışlarını örnek almasına yardımcı olacaktır.

2.5.11.3. Teveccüh

Telkīnât-ı Nakşibendiyye'nin üçüncüsü olan teveccüh, "şeyhin terbiye için mürîdine yönelmesi ve şeyhinden istifade etmek için mürîdin gönlünü şeyhine bağlaması anlamına gelir."[230]

Müellife göre sâlikin gönlünü, mürşid gönlüne kapı itibar edip, kendisiyle alakalı işlerin hepsini mürşidinden istemesidir. Sâlik nazarını bir an bile mürşidinden ayırmamalı ve nazarı daima onun gönlüne olmalıdır.[231]

2.5.11.4. Murâkabe

Murâkabe sözlükte, "denetlemek, gözaltında tutmak, gözlemek, kontrol etmek gibi mânâlara gelir."[232] Tasavvufta mânevî bir hâl olarak kullanılmıştır. Kişi zâhir ve bâtınının, daima Rabbinin gözetimi altında olduğu, kendisinin de Rabbinin huzûrunda bulunduğunu unutmadığı zaman, murâkabe haline vasıl olur. Mutasavvıflar, Nisa sûresinde geçen "**Rakīb**" kavramını murâkabeye delil olrak görmüşlerdir. Sünnetten delilleri ise Cibril hadisinde ihsanı, "Allâh'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir" şeklinde açıklanması, "**İhsan**" kavramının murâkabeyle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Kuşeyrî risâlesinde murâkabeyle ilgili şu örneği vermiştir.

Bir şeyh, talebeleri arasından bir kişiye herkesten daha fazla teveccüh gösteriyordu. Bu duruma anlam veremeyen diğer talebeler, durumu şeyhlerine açmaya karar verdiler. Şeyhlerine gelerek bu durumu sordular. Şeyhleri bu durumu izah etmek için tüm talebelere bir kuş verdi. Bu kuşu kimsenin görmeyeceği bir yerde keserek tekkeye getirmelerini istedi. Akşam olunca şeyhin teveccüh gösterdiği talebesi hariç diğer talebeler kuşları keserek tekkeye getirdi. Şeyh kuşu kesmeden

[230] Reşat Öngören, "Şeyh", **DİA**, İstanbul, 2010, c. 39, ss. 50-52.
[231] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 30a.
[232] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 253.

getiren talebesine, "evladım neden kuşu kesmedin?" diye sordu. Talebesi ona "kimsenin olmadığı bir yer bulamadım. İnsanlar olmasada Rabbimi her yerde hazır ve nâzır buldum" şeklinde cevapladı. Bunun üzerine şeyh diğer talebelerine dönerek "ona neden daha fazla teveccüh gösterdiğimi anladınız mı?" diyerek cevap verdi. Bu kıssadan bize düşen hisse: Sâlikin murâkabe hali de bu talebe gibi olmalıdır. Murâkabe, sâlikin Rabbini her yerde hâzır ve nâzır olduğunun bilincinde olmasıdır.[233]

Müellife göre murâkabe, sâlikin kendi gönlünden Cemâl-i Yâr'i görmek için Hakk'ın tecellisine muntazır olmasıdır. Murâkabe kâmiller katında en mühim kavramlardandır. Seyrullâh bundan ibarettir. Azizler, "seyr ilallâha nihayet vardır ancak seyrullâha nihayet yoktur" buyurmuşlardır. Seyr ilallâh mertebesinde kişiden beklenen eşyânın her birinin nihayetini bilmesidir. Böylece sâlik kendi vücûdunun cemâdat-ı sülûkünu bitirip, vücûd-i nebâtisinin seyrine başlar. Ardından da vücûd-i hayvânisinin seyrine geçer. Vücûdu hayvâniyeden sonra ferâs-i müşâhede mertebesine gelir, burası vücûdu hayvâni ile vücûdu insanî arasında bir yerdedir. Burada derece-i insaniye mertebesine hazırlanmış olur.

İnsanlar arasında derece ve rütbe bakımından en mükemmel ve ekmeli bizim peygamberimiz (s.a.v)'in Makam-ı Mahmûd'eleridir. Sâlik murâkabeye müdâvim olup ve devâmında kemâl bulur ise, müşâhede ve mu'âyene zuhûr eder. Varlıktan çıkıp Hakka'l-Yakīn zuhûr etmek ile, fenâfillâha dâhil olur. Bekābillâha yüz tutup cezbe ile Tıfliyyete yol ederek velâyet-i hâssa ile Bâliğ olup; zâhir ve bâtın tasarrufuna mâlik olur.[234]

2.5.12. Nakşibendiyye Âdâbı

Müstakīm Mustafa Niyâzî, kitabının hâtime kısmında Nakşibendiyye tarîkatında çok önem verilen edeb ve hatme konularına yer vermiştir. Bu kısımda Nakşibendiyim diyen sâliklerin gün içerisinde uyması gereken âdâbı, yani usûl ve esasları[235] müellif şu şekilde sıralamaktadır:

[233] Kuşeyrî, **Risâle**, ss. 272-274.
[234] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 30a-31b.
[235] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 23.

1. Daima abdestli olmak. Hattâ abdest boyunca istibrâ hasıl oluncaya kadar teyemmüm üzere olmak.
2. Her abdestten sonra iki rekât şükür namazı kılmak.
3. Daima alçak gönüllü olmak, kendini aciz bilmek.
4. Çok istiğfar etmek.
5. Allâh'ın kullarına ve belki tüm mahlûkâta karşı tevâzû üzere olmak, kendilerine gurur verecek bir amel işlediklerinde yokluğa kaçıp onu Hak'dan bilmek.
6. Kendileri bir şey ile medhedilirse haz duymamak, medihten haz duymak ucubun bir türüdür. Dervişlik ise cümle varlığı Hak Teâlâ hazretlerine verip kendisi bizzat var sûretinde yok olmasıdır.
7. Farz namazlara devam ederek, cemaatle namaz kılmaya özen göstermek.
8. Cami'ye vaktinden önce gidip, geç çıkmak.
9. Allâh'u Teâlâ'ya kulluk etmeyi makbul görmek, kendi ihtiyarı ile kul olmak. Zîrâ Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre zarûrî kulluk fırsat buldukça terk-i meâsî irtikâbına medâr olmaktadır.
10. Görüştükleri kimselerin ehli dert ve takva sahibi kimseler olmasına dikkat etmelidir.
11. Cahiller ve zenâdıka fırkasından sakınmalıdır. Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre melâhide ve Râfizî gibi guruplar şerî'at-ı garrâyı temelinden inkâr etmekte ahalisi ta'n, şetm ve adâvet duymaktadır. Zenâdıka fırkası ise ona göre sâni-i âlemin ve hallâk-ı cihanın ve müdebbir-i umrun varlığını inkâr edip "Bu âlem böyle kendi kendine zuhûr etti" demektedir. Dehriyyûn ve Hâricîler de bunlar gibi düşünmektedir.
12. Farz namazlarından sonra şu beş sûreyi okuyalar eğer okunursa dinleyeler: Sabah namazından sonra Yâsin-i Şerîf, Öğle namazından sonra Fetih Sûresi, İkindi namazından sonra Amme Sûresi, Akşam namazından sonra Vakı'â Sûresi, Yatsı namazından sonra Mülk Sûresi.
13. Yatmadan önce ve kalkarken beş kere Felak Sûresini, altı kere Nâs Sûresini okumak.
14. Teheccüd namazına kalkıp, abdest alıp misvak kullanıp iki ya da dört ya da altı rekât namaz kılar.

15. Haftada iki gün perşembe ve pazartesi günleri ya tek başına ya da birkaç sülehâyla bereber Hatm-i Hâcegân yapmak.[236]
16. Hatm-i Hâcegân'ın ihtivası, besmele ile on dört Fatiha Sûresi, iki yüz salavât-ı şerîfe, yetmiş dokuz İnşirah Sûresi ile bin tane besmelesi ile İhlâs Sûresinden oluşmaktadır. Bunlardan her biri bir defa da okunmalı ve böylece dört defa da hatim bitirilmelidir.

2.5.12.1. Nakşibendiyye'de Hatme

Nakşibendiyye tarîkatında sâlik için çok önemli beş unsur vardır. Bunlar zikir, râbıta, hizmet, sohbet ve hatmedir. Bu tarîkatın büyükleri sûfileri bir araya getirdiği için sohbet ve hatmeye ayrı bir önem vermiş, sohbetle hatme birbirinden ayrılmayan iki unsur olmuştur. Sohbet mürîdin manevi gelişiminde büyük yer tutmuş, "bizim yolumuz sohbet yoludur" şeklinde kelâm-ı kibâr halini almıştır. Muhammed b. Abdullah Hânî'ye göre hatme denmesinin nedeni, Nakşibendiyye şeyhlerinin bu zikri sohbet meclisinin sonunda yaptırdığından dolayıdır demektedir.[237] Müellif ise hatim kavramının menşei hakkında iki farklı görüş olduğunu zikretmektedir:

- Hatim denmesinin bir nedeni Fatiha ve İhlâs sûrelerinin okunmasından dolayıdır. Nitekim peygamberimiz (s.a.v.) "İhlâs Sûresi Kur'ânın üçte biridir."[238] buyurduğundan sûfiler bu zikre hatim demiştir.
- Hatim denmesinin diğer nedeni ise hâlis bir niyetle matlub olan işin bitirilmesinden dolayıdır.[239]

Müstakīm Mustafa Niyâzî kitabında iki çeşit hatmeden bahsetmiştir. 1- Hatm-i Salavât, 2- Hatm-i Hâcegân diye meşhûr olmuştur. Bu hatimlerin tertibini müellif şu şekilde anlatmıştır.

2.5.12.1.1. Hatm-i Salavât

[236] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 31b-33b.
[237] Hânî, **Behçetü's-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 246.
[238] Buhârî, "Tevhîd", 1.
[239] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 33b-34a.

Nakşibendiyye tarîkatında salavât hatmi, her cuma gecesinde yatsı namazı kılındıktan sonra Mülk Sûresi tilâvet edilir. Ardından ‘ûd ve buhûr yakılıp ve bir tatlı şerbet hazırlanır. Tazîm ve ihtirâm ile bin kerre “Allâhümme salli ‘alâ Muhammed’in ve ‘alâ âli Muhammed ve bârik ve sellim ‘aleyhi” ibâresini okuyup, sevâbı Rasûlullâha hediye edilir. Zikirden sonra, önceden hazırlanmış şerbet içilir. Böylece Salavât Hatmi tamamlanmış olur.[240]

2.5.12.1.2. Hatm-i Hâcegân

Hatm-i Hâcegân, hatim ve hâcegân kelimelerinden oluşmuş bir kavramdır. Hâcegân ise Farsça hâce (hoca) kelimesinin çoğuludur. Hocaların, âlimlerin ve büyük velilerin tertip ve tatbik etmesinden dolayı hatm-i hâcegân diye isimlendirilmiştir.

Mevlânâ Hâlid, Hatm-i Hâcegân’ın iki adet şartı, tarîkata mensup olmayan kişilerin hatmeye alınmaması ve hatme sırasında kapıların kapatılmasıdır. Hatmenin üç tane edebini ise şöyle sıralamaktadır: gözler kapatılır, yirmi beş kere “estağfirullâh” denmesi ve sağ ayağının sol ayağın altından çıkarılmasıyla sağ kalçanın üzerine oturmak olduğunu bildirmiştir.[241]

Hatm-i Hâcegân katılanların sayısına göre Hatm-i Hâcegân-ı kebîr ve Hatm-i Hâcegân-ı sağîr olarak iki türlü yapılmaktadır. Hatm-i Hâcegân-ı Sağîr diğerinden farklı olarak İhlâs Sûresi yerine beş yüz adet “yâ bâkī ente’l-bâkī” zikri okunur.[242]

Hatm-i Hâcegân’ın ne demek olduğunu Müstakīm Mustafa Niyâzî şu şekilde açıklamaktadır: “Hatm-i Hâcegân-ı şerîf demek hâce hatmi demektir. Yani Nakşibendiyye meşâyihi arasında okunur bir vird-i azîm demektir.”[243]

Müstakīm Mustafa Niyâzî Hatm-i Hâcegân’ın icrâsını şu şekilde anlatmaktadır: Hatm-i Hâcegân’ın tertibi ilk olarak yedi Fatiha-i Şerîfe, her birinde “Bismillâhirrahmânirrahîm” ile okunmalıdır. İkinci olarak, Salavât-ı Şerîfe yüz kere okunmalıdır. Üçüncü olarak, her birinde “Bismillâhirrahmânirrahîm” ile yetmiş dokuz “Elem neşrah leke” Sûresi okunmalıdır. Dördüncü olarak, her birinde

[240] Niyâzî, **Sülûkü’l-Kavîm,** vr. 34a-34b.
[241] Hânî, **Behçetü’s-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, s. 247.
[242] Reşat Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, **DİA**, İstanbul, 1997, c. 16, ss. 476-477.
[243] Niyâzî, **Sülûkü’l-Kavîm,** vr. 33b-34a.

"Bismillâhirrahmânirrahîm" ile bin kere İhlâs-ı Şerîf okunmalıdır. Beşinci olarak, her birinde "Bismillâhirrahmânirrahîm" ile yedi kere Fatiha-i şerîfe okunmalıdır. Altıncı, zikredilen Salâvat-ı Şerîfeyi yüz kere okuduktan sonra hatim duâsına geçilmelidir. Hatim duâsının ardından hâsıl olan sevaplar peygamberimiz ve Nakşibendiyye şeyhlerinin ruhuna hediye edilerek tamamlanmış olur. Hatmenin bitirilmesiyle önceden hazırlanan bir tatlıyı yemek müellife göre bu yolun usûlü haline gelmiştir. Hatmeler zikir olduğu için her gün yapılabilir. Her gün yapmanın mümkün olmadığı zamanlarda pazartesi ve perşembe akşamları yapılması yeterli görülmüştür.[244]

[244] Niyâzî, **Sülûkü'l-Kavîm,** vr. 34b-36b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÛCİBÜ'L-ÎKĀN Lİ-EHLİ'L-FURKĀN VE SÜLÛKÜ'L-KAVÎM VE'S-SIRÂTÜ'L-MÜSTAKĪM ADLI ESERLERİN SADELEŞTİRİLMİŞ TRANSKRİPSİYONU

Bu bölümde *Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserlerin yazma nüshaları esas alınarak söz konusu iki risâle sadeleştirilmiş transkripsiyonla yeniden yazılmıştır.

3.1. MÛCİBÜ'L-ÎKĀN Lİ-EHLİ'L-FURKĀN ADLI ESERİN METNİ

| 5a | Kitâbü Mûcibi'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān

Müstakīm Mustafa Niyâzî Konya Ereğli

هذا بيان تقرير السؤالين الواردين على الامتيازات ذاتيًّا أو إعتباريًّا أو اشتماليًّا عقليًّا أو انسلاخيًّا نوميًّا أو انفصاليًّا موتيًّا وهذه الامتيازات. في هذ الكتاب هو موجب الايقان اجوبة اسئلة لاهل الفرقان اذ يبحث فيه عن احاطة الوجوب بالامكان بالمعية الذاتية من جهت الاتصال والامتياز بتحقيق هذ الحديث كما قال النبي عليه الصلوة والسلام: "إنّ الله خلق الاشياء في الظلمات ثمّ رشّ من نوره"[245] وبتحقيق هذه الاية الكريمة وهي قوله تعالى: "هوالذي يصلّي عليكم وملائكته ليخرجكم من الظلمات الى النور وكان بالمؤمنين رحيمًا"[246] ومع هذا انّ اتصال الوجوب بالامكان يتوقف معرفته على معرفة امتيازه تعالى عن الاشياء ذاتيًّا فيلزم منه انّ الاشياء المختلفة المتضارة حقا يكها لا تتحد بالواحدية والاحدية فحينئذ قولنا لا اله الّا الله يتعلق بالمحال وان كان الامتياز اعتباريًّا فيلزم منه انّ السعى والسلوك عبث و تحصيل للحاصل.

| 5b | اذا الاشياء المتحدة الحقايق واحدة فتوحيد الواحد محال والسعى فيه عبث و ضلال كما مرّ لانه تحصيل للحاصل فالجواب الحقّ لدفع هذين السؤالين مشروح في هذا الكتاب[247].

[245] Tirmizî, "İmân", 18. "Allâh eşyâyı karanlıkta yarattı sonra nurundan yaydı."

[246] Ahzab, 33/43. "Karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size rahmet ve istiğfar eden Allâh ve melekleridir. İnananlara merhamet eden O'dur."

[247] Bu kitap Zât'ın mâhiyeti konusunda ortaya çıkan iki soruyu açıklar: Sorulan bu iki soru; Allâh eşyânın zatıyla bir midir? Yoksa zâtından ayrımıdır? Bu soruları ele alırken itîbâri, aklî, iştimâlî, uykudan sıyrılma veya ölümle ayrılma hali gibi farkları da konu edinir. Bu kitap "Mûcibü'l-Îkān" imkânın ve vâcibin alanı ve zâtın mâhiyeti (birlik ve ayrılık yönünden) araştırma yapan Furkān ehline cevap niteliğindedir. Nitekim bu hususta buyrulan hadis: "Şüphesiz Allâh eşyâyı karanlıkta yarattı. Sonra nurundan yaydı" Tirmizî, "İmân", 18. yine bu konudaki şu âyet: "Sizi karanlıktan aydınlığa

Çün suâleyn oldu takrîr-i kelâm.

Pes cevâbeyn ‘alâ tahkīk bi’t-tamâm.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي انعم على المؤمنين من عباده المفاز والصلوة والسلام على سيدنا محمد خاتم الانبياء والرسل العزان وعلى أله واصحابه الواصلين بالمحبة الى جنابه تعالى والراغبين عن الامتياز. امّا بعد فلمّا سئلني بعض الاخلاء عن امتياز الحقّ تعالى وخلقه ذاتي هو ام اعتباري وطلبوا مني الاجوبة اللائقة الّفت هذه الرسالة النميقة في تحقيق مباحث العميقة وسمّيتها موجب الايقان لاهل الفرقان وبالله التوفيق وعليه التكلان.[248]

Ma‘lûm ola ki sûfiyye mezâkī ittisalinden bahsederler. Zîrâ “el-farku farku’llâh” fehvâsınca Cenab-ı Hak Teâlâ Hazretleri kendi ile eşyâsı arasını, kullarının fehmine göre bi-nefsihi kendisi imtiyâz göstermiştir. Mesalâ kişinin kendi zâtı ile libâsının imtiyâzı gibi. Öyle ki libâs dahi kendi zâtından olmak şartıyla. Zîrâ “en-Nâs ma‘a’l-libâs” **|6a|** kelâm-ı şerîfi, libâs kişinin kendi zâtından olduğu müspettir. Bu tahkīka göre imtiyâz, itibârî olup imtiyâz-ı bi’z-zât olmadığı zâhir oldu. Hattâ seyyidi’s-sûfiyye Muhyiddin İbn Arabî (kuddise sırruhû’l-azîz) hazretlerinin, kabirde münkerin suâline cevâp verdikleri kelâm-ı şerîf bu tahkīkata mübeyyindir. [249]“من ربك” suâline cevâp verdikleri kelâm budur ki zikr olunur. Şeyh hazretleri buyurmuştur ki: “ كنا نحن نحن ثم اتصلنا نحن الي نحن ثم انفصلنا نحن عن نحن الان نحن نحن كما كنا نحن نحن”[250] Kaldı ki ihtimal-i akl üzere imtiyâz-ı bi’z-zâtı tecvîz eylemek gene muhaldir. Zîrâ Hak Teâlâ’nın gene zâtını bilmeden ve fikirden, Cenâb-

---

çıkarmak için o size rahmetiyle lütufta bulunuyor. Melekleri de duâ ediyor. O mü’minlere karşı çok merhametlidir.” (Ahzab, 33/43) Bununla beraber vâcib varlık ile imkânî varlığı Allâh'ın marifeti ile birlemek veya Allâh’ın marifetiyle eşyâyı zâtından ayırmak; fakat zâtını eşyâdan ayırırsak da ondan da şer-i tevhîd hakikati muhal (imkânsız) olmaktadır. O da Allâh'tan başka ilah yoktur sözümüze muhaliftir ki ayırmakla beraber gayret ve sülûk (bir şeyi elde etmek için) abes olur. Eşyânın hakikatinin birliği tektir. Zîrâ birin birlenmesi muhaldir. Gayret burada abes ve sapkınlıktır. Nitekim hâsılın tahsili iki hakkın cevabı şu iki suâli bu kitapta açıklayıp cevaplanmıştır.

[248] Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd müminleri nimetlendiren Allâh’a; sâlat ve selâm efendimiz peygamberlerin sonuncusu ve en azîzi Muhammed’e ve onun sevgiyle, rağbetle Allâh’a vasıl olmuş ailesine ve ashâbına olsun. Bundan sonra: Ne zaman ki bana dostlarım Hakk’ın mahlûkāttan ayrılığından sordular ve benden cevabı bir yazı ile sunma mı istediler, bende bu risâleyi telif ettim. Onu “Mûcibu’l-Îkân li-Ehli’l-Furkân” ismi ile isimlendirdim. Allâh'ın izniyle tevekkül ederek biline ki sûfîler ittisalden bahsederler.

[249] Rabbin kim?

[250] Muhyiddin İbn Arabî, “Biz biz idik sonra biz bizle birleştik sonra biz bizden ayrıldık şimdi biz, biz olduğumuz gibi, biziz.”

ı Peygamber Hazretleri nehy edip [251]"لا يتفكروا في ذات الله" buyurmuşlardır. Kezâlik hakāyık-ı eşyânın "kemâ hiye" bilinmesi ve irâ'esini dahi duâyla temennî eyleyip, "الهي الهي خلّصنا عن الاشتغال بالملاهي و ارنا حقائق الاشياء كما هي"[252] buyurmuşlardır. Tarafeynin zâtiyyeleri ma'lûm olmayıcak imtiyâz-ı zâtiyyeleri nice ma'lûm olur, insâf ile fehm oluna. Muhâllen imtiyâz-ı zâtiyyeyi tecvîz eylesek, mulâzemesi olan ikilik tevhîde ve vahdete mâni' olmadığı lafz-ı Hak ve lafz-ı halk ta'bîrinden ma'lûmdur. Zîrâ bu lafızlar hâkim ile mahkûmu ve ğâlip ile mağlûbu, bi-nefsihimâ kendileri irâ' etmiş olurlar. Bu misilli ikiliğin tevhîde ve vahdete **|6b|** zararı yoktur. Zîrâ tevhîde mûzir olan ikilikte, her tarafından gayriyyet ve müsâvât şarttır.

âyet-i "لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ"[253] kerîmesi, tevhîde mâni' olan ikilikte her taraftan gayriyyet ve müsâvât şart olduğunu beyân buyurmuştur. "İllâ" gayrı manâsınadır ve onda istisnâ-i munfasıldır. Sâni, evvelâ tedâhül ve tevâfuk etmemek üzere beyân buyrulduğu, "le-fesedetâ" mülâzemesinden onun için küll-i sûfiyye "lâilâhe illa'llâh" kelimesine manâ vermeyip terkib-i mezcî olmak üzere; Ba'albek gibi "Cenâb-ı Hakk'ın bir adıdır" dediler. Zîrâ "lâilâhe" kelimesinden murâd, âlem-i ezel ve âlem-i gayb ve âlem-i bi'l-kuvve ve âlem-i icmâl beyân olunur. Ve "illallâh"tan murâd ancak âlem-i ebed ve âlem-i şehâdet ve âlem-i bi'l-fiil ve âlem-i tafsîl murâd olunmakla; iki âlemleri bu iki kelime ile mezc edip, tevhîde ve Cenâb-ı Hakk'a ilm-i tesmiye kılınmıştır. "La ilâhe illallâh" hâssını hadîs-i kudsî'si bu tahkīka işârettir. Kaldı ki imtiyâz itibâri de Hâlik ile mahlûk, 'âbid ile ma'bûd dahi bir görünmek ile sa'y-ı abes olup, hâsıl-ı tahsil lâzım gelir. Suâli mündefidir. Nitekim imtiyâz-ı zâtiyyede hakīkatte ikilik lâzım gelip, tevhîd muhâl olur. Suâlinin mâ-sebakta indifâ'ı zîrâ tevhîdde ve sa'yde merâtib-i itibârî vâcib olmakla, ol itibârât ile teğayyür ve imtiyâz kâfidir. Ve itibâri dahi Şâri' Hazretleri kendisi itibâr etmiştir. Bizim itibâr etmemiz değildir. Evvel sebebten, canibeynin biri mü'essir ve biri müte'essirdir. Meselâ hâkimiyyet mü'essir **|7a|** ve mahkûmiyet müte'essirdir. Kezâlik rûhâniyyet mü'essir ve cismâniyyet müte'essirdir. Bu itibâr ile imtiyâz kâfidir. Ve hakīkatlarının birini sa'y-ı

[251] El-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I/357-358, 449. "Allâh'ın zatı hakkında düşünmeyin."
[252] Allâh'ım faydasız işlerden bizi temizle ve bize eşyânın hakkatini olduğu gibi göster.
[253] Enbiyâ, 21/22. "Eğer yerde ve gökte Allâh'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu."

mûzir değildir. Belki "her şeyin cehlinden ilmi evlâdır" fehvâsınca sa'y-ı cemîliye merâtibine göre farz-ı 'ayndır. Ve bu takrîr dahi "الفعل حقّ والانفعال مخلوق"[254] kā'idesinden, zâhir ve mübeyyindir. Kezâlik Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin, "الربّ عبد والعبد ربّ وليت شعري من المكلف" buyurdukları, imtiyâz itibâri olduğunu ifâde buyururlar. Her halde imtiyâz itibâridir, lâhût ile nâsûtunun biri birlerine galebeleri itibâri iledir. Zîrâ bazı vücûtta lâhût kendi nâsûtu üzere gâliptir. Ol sebebten lâhût îmâna ve ilm ü irfâna ve zevk-i vicdâna, tâlib olmak ciheti ile nâsûtunu kâr u kesbten azledip, âlem-i bekāyı ta'mir eder ve bazı vücûtta nâsûtu kendi lâhûtu üzre gâlip olup, kâr u kesbe, menâsıb-ı dünyâya ve hubb-i riyâsete giriftâr olmakla; cehli zulmetinden kalıp, âhireti mağbûn olup ancak ta'mir-i dünyâ sa'yine münhasır olur. "لولا الحمقاء لحربت الدنيا"[256] kelâmı bu tahkīki irâ eder. Derece-i akılda olan imtiyâz-ı iştimâlidir. Hak ile eşyânın akılda ictimâ'ı katında, aklın beyne hümâda bir imtiyâzı vardır. Nitekim bir ittisâl olduğu gibi. Lâkin imtiyâz ve ittisâl dahi bî-tekeyyüftür ve bî-kıyâstır. Mücerred aklın idrâki katındadır. Ne hâriçte, ta'bîri mümkin ve ne hakīkatte imtiyâzı müdriktir. İkisinden 'ârî ve ikisini câmi' bir imtiyazdır ve bir ittisâldir. Kezâlik bir imtiyâz dahi vardır ki ittisâlin insilâhı zımmında **|7b|** hâsıl olur. Mürâkabede ve nevmde olan imtiyâz gibi. Zîrâ insilahta olan imtiyâzın mümeyyizi haktır, aklın hissesi yoktur. Cesed ile mağşûş olup, meyyit hükmünde olduğundan "إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ"[257] âyet-i kerîmesi bu tahkīki beyân eder. Ve bir imtiyâz dahi vardır ki, mevt 'indinde hâsıl olur. Zî-rûha göre rûhun bedenden nezli ve infisâl ile imtiyâzı gibi. Vallâhu a'lem bi-hakīkati'l-hâl.

BEYÂN-I TEMÂMÜ'L-FERÂĞ

من تحرير هذه الرسالة الشريفة اسمها موجب الايقان لاهل الفرقان الفها الشيخ مصطفى مستقيم نيازي نقشبندي في سنة ثمان وسبعين بعد الالف والمأته (1178h.) من هجرة النبي عليه الصلوة والسلام الى المدينة المنورة في شهر شوال من ستة في اليوم التاسع من شهره في

[254] Fiil haktır, fiilden etkilenen mahluktur/yaratılmıştır.
[255] Kul Rab'tır Rab kuldur keşke şiirim mükellef olmasa.
[256] Ahmak olsam dünyayla savaşırdım.
[257] Zümer, 39/30. "(Ey Rasûlüm) Şüphesiz sen öleceksin, onlar da ölecek."

وقت العصر من يومه اذا نودي للصلوة من وقته عفى الله عنه ذنوبه وعن والديه وعن المؤمنين اجمعين. والحمد لله رب العالمين.[258]

BEYÂN-I EN-NAZMÜ'L-CÂMİ' Bİ'S-SÜNNETİ'S-SÛFİYYE VE ISTILÂHÂTİHİM

Mûcibü'l-Îkān kitâbım hak cevâb.
Sözlerimi anlayan oldu mücâb.

Çün bir âheyn-i bedîhîdir delîl.
Şübhesiz îkān eder zihni sevâb.

Ehl-i tahkīkin kelâmı can değer.
Fehmeden ârif bilir kadir nisâb.

İttisâl ü imtiyâzdan bahs eden.
Eyler imkân-ı vücûbu feth-i bâb.

Halk eşyâ-ı imkânın aslı vucûb.
Hem vucûbun aksidir bu isti'âb.

|8a|
Onların başka vücûdu yoktur.
Benzemiştir fasl-ı sayfta baş âb.

Mümkine varlık vucûb oldu hemân.
Hoş misâldir zerre ziyâ âfitâb.

Kenz-i mahfî âlem-i sûret zuhûr.
Etti tafsîl-i şehâdet min gayâb.

İsm-i zâhir ism-i bâtın evvel âhir.
Cümlesi Hakk'ın tulû'u mâh-i tâb.

Gayb ü icmâldir ezel-i tafsîl-i ebed.
İmtiyâz fark-ı ittisâl cem'i lubâb.

Cem'i sarf cem'u'l-cem fenâ bekā.
Acz u fakr ve kâdiriyyet-i iktirâb.

Kurb-ı farz kurb-ı nevâfil kuvve-i fi'l.

[258] Bu risâleyi şerîfe yazıp ismini Mûcibü'l-Îkān li-Ehli'l-Furkān koydu. Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî Nakşibendî sene 1178 hicri, Şevval ayının dokuzuncu günü, ikindi vakti ezan okunurken telif etti. Allâh onun bütün günahlarını, anne babası ve bütün mü'minlerin günahlarını affeylesin. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur.

Hem tasavvuf hem tasarruf intihâb.

‘Abd ü hür tıfl ü racûliyyet bulûğ.
Sekr sahv vecd ü cezbe zevkiyâb.

İnsibâğ in‘ikâs mahv ü sebât.
Derd-i aşk açtı mahabbetle kitâb.

İlm-i zâhir ilm-i bâtın cümleten.
Biri tenzihi biri teşbihi vü kubâb.

Seyr ilallâh seyr fillâh müstedîr.
Seyr-i müstatîl ü temkîn-i inkilâb.

Fasl-ı vasl ü tayy vü mirâc kabz u bast.
Hep lisân-ı sûfiyânda istihâb.

İsm-i tevhîd bunları câmi‘dir.
Hem merâtib-i mu‘teber bi’l-iktisâb.

Bunları kendinde buldu Müstakīm.
İmtiyâz-ı cism ittisâl bâ-cân-ı celb.

Zevke erdi Müstakīm sûfî mizâc.
Cem‘ edip bunca lisân-ı müstetâb.

Temmet.

3.2. SÜLÛKÜ'L-KAVÎM VE'S-SIRÂTÜ'L-MÜSTAKĪM ADLI ESERİN METNİ

BEYÂN-I FİHRİST-İ HÂZE'L-KİTÂB

بيان فهرست هذا الكتاب المسمى بالسلوك القويم والصراط المستقيم الفه الشيخ مصطفى مستقيم نيازي نقشبندي بن احمد الاركلوي لقرمان وهذا الكتاب يعرف به احوال السلوك النقشبنديّة من البداية الى النهاية مشتملاً بالمقدمة والابواب العشرة والخاتمة. [259]

Mukaddime: Mü'min, muvahhid ve ârife göre bu âlemde hayr ile yâd olunmaya vesîle bir eser koyup, **|8b|** dâimâ hayr ile yâd olunup, ebteriyyetten halâs olmayı ve sebeb-i te'lîfi beyân eder.

1. Bâb-ı Evvel: Hazarât-i Hamse-i Ulûhiyyeyi tefsîr, âyet-i kalb-i selîmi beyân eder.
2. Bâb-ı Sânî: Şeyh-i kâmil, mürîd-i sâdık ve beynehümâ bazı muâmelâtı beyân eder.
3. Bâb-ı Sâlis: Nakşibend demek ne demek olduğunu ve Nakşibendiyye tarîki vüsûl ciheti ile cümle tarîklerin akrebi ve efdali olduğunu beyân eder.
4. Bâb-ı Râbi': Nakşibendiyye tarîki resm ciheti ile ve etvâr-ı sülûkü ihâta tarîki ile on bir kelime üzerine binâ kılındığını beyân eder.
5. Bâb-ı Hâmis: İlm-i bâtını ve tasfiye-i kalbi ve makām-ı sâlik-i gayr-ı meczûbu beyân eder.
6. Bâb-ı Sâdis: İlm-i mahabbet-i Hudâ'yı ve beşeriyet hasbi ile olan zellât afvını ve derd-i aşkı beyân eder.
7. Bâb-ı Sâbi': İlm-i hakka'l-yakīni ve cezbe ile zuhûr eden fenâfillâh ve bekābillâhı beyân eder.

[259] Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm kitabının içindekiler kısmıdır. Şeyh Mustafa Müstakīm Niyâzî Nakşibendî b. Ahmed Ereğlevî-Karaman (Klasik kaynaklar müellifin doğduğu şehri Konya olarak zikretmektedir. Burada Karaman denmesinin nedeni Ereğlinin Osmanlı zamanında Karaman'a bağlı olmasındandır.) telif etmiştir. Bu kitap Nakşibendiyye sülûkünun başlangıç ve bitiş merhalelerindeki ahvali bildirir. Giriş, on bâb ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

8. Bâb-ı Semân: İlm-i ledünnü ve Tıfliyyet ve Bulûğ-i tâm ve Hürriyet-i Arifânı beyân eder.

9. Bâb-ı Tâsi‘: Edâ telkīni ve ‘ahd ü mîsâkı ve ol ‘ahdin üzerine birbirlerinin rûz-ı mahşerde şehâdetini beyân eder.

10. Bâb-ı Âşir: Telkīnât-ı Nakşibendiyyenin on iki olduğunu beyân eder.

|9a| HÂTİME**:** Âdâb-ı Nakşibendiyye ve kırâat-i Hatme-i Hâcegân-i Şerîf tertibini, silsile-i merfû‘â-i zehebiyyeyi beyân eder.

Nakşibendî zümresinde cümleye vâcib olan.
Bu kitâbı ahzedip hıfzında ola hazır cân.

Gel sülûk-i Nakşibendiyyeden sırrına vuslat dile.
Bu kitâbı oku anla müşkilin kalmaz hele.

Müstakīm’in bu kitâbını okuyân a‘lâ bilir.
Kadrine gadr etmeyen aslâ cümleden evlâ bilir.

Hoş mübârek bu kitâbım mültecâm hüsn-i nazar.
Pür letâiftir derûnu la‘l ü yâkût gevher. [260]

Muttasıf ü âdildir ol kim ârifi ikrâr eder.
Ne merâtibte bulursa hakkını izhâr eder.

قد وصل الى حبّ الله وحبّ من يحبّ الله وحبّ عمل يقربني الى حبّ الله من طالع بالحسن والقبول كتابي هذا الكتاب.[261]

Besmele hûb, hamdele hoş, salvale oku, güzel
Mü’mine vâcib dilemek her işte bu üçün ezel.

بسم اللهالرحمن الرحيم

[260] La‘l ü yâkût: Kırmızı ve değerli bir süs taşı.
[261] Allâh’ım senin sevgine, seni sevenlerin sevgisine ve senin sevgine yaklaştıracak amellerin sevgisine beni ulaştır. Bu kitabımı makbulve hayırlara vesîle eyle.

الحمد لله والسلام على عباده المفاز والصلوة والسلام على الذين اصطفى.[262] انّ الله ومالائكته يصلّون على النبي يا ايها اللذين امنوا صلّوا عليه وسلّموا تسليمًا[263]

Zikr-i Hak ile iksâr olasın dâim ‘alâ.

Çok salavât ile rasûle bulasın Hak’dan valâ. **|9b|**

اللهمّ صلّ على النبي البشير سيّدنا محمّد ا لشمس السراج البدر المنير وعلى اله واصحابه المتقين كلّهم من الصغير والكبير وعلى كلّ مؤمن تقيّ الى يوم الدين رضوان الله تعالى عليهم اجمعين.[264]

Ey edâ-yı vâcibâta cümle işde müstedîm.

Ol duâ-yı pâdişâhda eyle ihlâs müstakīm.

دعاء بادشاهي

اللهمّ خلّد دولت آل عثمان وابّد سلطنته سلطان الزمان ما دامي بقاء الامكان اللهمّ ادمه وغفّر نسله كثّرسلسلته الى اخر الزمان وايّدهم بجيوش المسلمين من وزرائهم الصادقين وكلائهم المخلصين وعلماء المتقين وسائر عبادالله المطعين اليهم من اهل الايمان اللهمّ انصرهم على اعدائهم بالسيوف القاطعة اعناق العدوين في كلّ امكنة وازمنة واحيان واجعلهم لنا راحة و رأفة ومرحمة وشفقة في ظلال سلطنتهم بالبرّ والاحسان اللهمّ اجعل التوفيق رفيقًا لهم في كلّ رأياهم وتدابير الصادقة الصائبة المصيبة بكلّ امور مهمة ذي شان آمين يا مستعان بجاه نبيّنا محمّد صاحب الامان صلّى الله تعالى عليه وعلى آله وصحبه وعلى المؤمنين اجمعين.[265]

---

[262] Hamd Allâh’a, selâm kurtulmuş kullarının üzerine olsun. Salât ve selâm onun seçkin kullarının üzerine olsun.

[263] Ahzab sûresi, 33/56.” Gerçekten Allâh ve melekleri Peygambere salât ederler. Ey iman edenler! siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin.”

[264] Allâh’ım müjdeleyici peygambere, efendimiz, güneş ışığımız, parlak dolunayımız Muhammed’e ve onun ailesine ve ashâbına, büyük küçük müttakilerin hepsine ve kıyamet gününden sakınan bütün mü’minlere (Allâh hepsinden râzı olsun) salât eyle.

[265] Ey Allâh'ım, Osmanlı Devlet’ini dâim kıl. Zamanın padişahının saltanatını mümkün olduğu kadar uzun süre devam ettir. Allâh'ım, onu ve neslini bağışla, silsilesini kıyamete kadar çoğalt. Müslüman askerlerini, sadık vezirlerini, muhlis vekillerini, muttaki alimlerini ve Allâh’ın diğer itaatkâr kullarını güçlendir. Ey Allâh'ım, onlara iman ehlinden her yerde ve her zaman düşmanlarının boyunlarını kesen kılıçlarla düşmanlarına karşı yardım et. Allâh’ım saltanatlarının gölgesinde iylik ve güzellikler içnde; onları bizim için rahmetli merhametli ve şefkatli kıl. Allâh'ım, bütün görüşlerinde, doğru ve dürüst eyle. Musibet karşisında başarıyı onlara yoldaş eyle. Âmin. İman sahibi Peygamberimiz Muhammed'in şerefinin yardımcısı Allâh’ım, salât ona, ailesine, ashabına ve tüm müminlere olsun.

خصوصًا منهم على ذوي قدر جلّى ابي بكر وعمر وعثمان وعلى اولئك الذين خصّ منهم الاوّل بالفضيلة الصديق والثاني بالفضيلة العدل والثالث بالفضيلة الحياء والرابع منهم خصّ بالفضيلة العلم كما قال عليه الصلوة والسلام: "انا مدينة الصدق وابوبكر اساسها انا مدينة العدل وعمر جدارها ا نا مدينة | **10a** | الحياء وعثمان سقفها انا مدينة العلم وعلي بابها"[266]

فهذه الخصال الاربع هي العروة الوثقى من استمسك بها فلا انفصام لها والله سميع عليم.[267]

Bu dört haslet kişiye verdiği rağbet.

Hûb u ilm ile adl ve sadâkat.

Olan ‘âri bu dörtten oldu mehcûr.

Şefâat hürmetinden oldular dûr.

Beyân-ı Münâcât

من الهي توبه كردم رحم كن رحمت نما

چون به درگاه تو خود را در پناه آورده ام

يا شفيع المذنبين بار گناه آورده ام

بر درد اين بار با پشت دو تاه آورده ام

من نمي گويم كه بودم سالها در راه تو

هستم آن گمراه كه اكنون رو به راه آورده ام

جشم رحمت برگشا عجز ونياز من نگر

زان كه آن شرمندگي روي سياه آورده ام[268]

Çün niyâzda buldu maksûdun bulan.

---

[266] El- Cami’us-Sağir 1/415. “Ben sıdkın şehriyim, Ebubekir direğidir. Ben adaletin şehriyim, Ömer duvarıdır. Ben hayanın şehriyim, Osman çatısıdır. Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır.”

[267] Bu dört nitelik, en güvenilir kulptur, kim ona sarılırsa, ondan kopmaz ve Allâh, her şeyi işitendir, bilendir.

[268] Men ilahî tevbe kerdem, rahm kün, rahmet nümâ**. “**Ey Allâh’ım tevbe ettim bana merhamet göster.”

Çün be-dergâh-ı tü hodrâ der penâh âverdeem. “Çünkü ben, kendimi senin dergâhına getirdim.”
Yâ şefîa’l-müznibîn bâr-ı günâh âverdeem. “Ey günahkârların şefaatçisi, sana günah yüküyle geldim.”
Berderet în bâr bâ-pöşt-i du tâh âverdeem. “İki omzumla getirdiğim bu yükü ortadan kaldır.”
Men nemî gûyem ki bûdem salhâ der-râh-ı tü. “Ben demiyorum ki yıllardır senin yolundaydım.”
Hestem an gümrâh ki eknûn rû be-râh âverdeem. “Ben o yolunu kaybetmiş kişiyim, şimdi yüzümü yoluna çevirdim.”
Çeşm-i rahmet ber-güşâ acz ü niyâz-ı men negir. “Rahmet çeşmeni aç, benim aczimi ve niyâzımı görmezden gelme.”
Zânki ân şermendegî-yi rûy-i siyâh âverdeem. “Çünkü ben o kara yüzün utancını getirdim.”

Gel münâcât kapısını çok çok dolan.

Koma elden münâcâtı, seherler cürmüne ağla.
Hudâ'ya gerçek âşıksan derûnun Rabbine bağla.

Beyân-ı Mukaddime ve'l-Garaz Mine'l-Amel

Muvâfık seyret, sünnet-i kelâm-ı şâ'irân-ı müsebbit.
Bu âlem dâr-ı fânîdir hemân bir hoş eser ko git. **| 10b |**

Sîret-i meşâyıh-ı kirâm, sünnet-i ulemâ-i 'izâm, silket-i şu'arâ-i üli'l-efhâm, şöyle vâki' oldu ki bu âlem-i fenâ, dâr-ı 'ubûrdur, [269]"ان الدنيا احداث فكن حادثا حسنا" hadîs-i şerîfine binâen, istediler ki zamanlarında ve dâr-ı bekāya nakillerinden sonra ahbâb ve asdikâlarına şerî'aten ve tarîkaten ve ma'rifeten ve hakīkaten her vechile yahut min vechi fâide olacak bir eser koyup, hayır ile yâd olunmaya bâis olup, kendilere ba'de'l-intikāl dahi terakkī nâil ola.

Çün ibârettir bu dünyâ güft ü gûdan.
Bir eser ko söylene ol güft ü hasen.

Kerîmlerdir cihânda söyledir ad.
Kerîmlerdir bulanlar Hakk'a irşâd.

Nitekim mülûk ü vüzerâdan ve erbâb-ı saâdetten, hayrâta sâ'î ve en'âm-ı ihsâna mâil olan, vücûd-i mükerremlerin dahi murâd-ı şerîfeleri ancak budur. [270]"وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ" buna işârettir. Fukahâ lisânında sadakâ-i câriye bundan ibârettir. Ve menâsıb-ı dünyâ rağbetin cevâzı, bu vecihtendir. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de bu misillü saâdete mazhar olan; ehl-i basîrete ve ashâb-ı hayrât ve hasenâta, şey-i mezkûr ta'bîr

[269] Dünya mahluktur. Öyleyse sende iyi bir mahluk ol.
[270] Duhâ, 93/11. "Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an."

olunup; bu kerâmetten bî-behre kalanlar; [271]"لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا" âyeti ile mezmûm olup; onlara "hüve'l-ebter" denilmiştir.

Ebter oldur nâmı kalmâz dünyâda.
Kimse rahmet okumaz söylense de.

Âkil isen hayr ile yâd ol müdâm.
Bir eser ko halka nâfi' ve's-selâm.

BEYÂN-I SEBEB-İ TE'LÎF

Ol sebepten, bu fakîr-i pür-taksîr, Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî Nakşibendî **|11a|** 'Âmme-i ahibbâ ve asdikâma, tuhfe ve yâdigâr olup, ilm-i bâtın, "سر من اسرار الله"[272] hadîs-i şerîfine min vech haberdâr olanlara meşâyıh-ı zü'l-ihtirâm hazarâtın sohbet-i hâssalarını tefhimlerine medâr olmayla kâbildir ki onlara ikbâl ile mahabbet-i Hudâ ve rağbet-i vechi 'alâ dâiresi gönüllerine tulû' eyleyip "وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ"[273] âyet-i şerîfine imtisal ile tâlib-i esrâr ve râğıb-ı didâr olduklarına binâen ve "و أنيبوا إلى ربكم"[274] emrine imtisâle onlara isti'dât gelip; ol vech ile azîzlerden birinin sohbetini akıl ve ruhlarına iddihâr ve hizmet-i şerîfesini nefs vücûdlarına ihtiyâr edip, anda mukīm olmayı "وَابْتَغُواْ إِلَيهِ الْوَسِيلَةَ"[275] emrinde haberdâr oldukları ciheti ile "وَكُونُواْ مَعَ الصَّادِقِينَ"[276] her bâr sâdıklar ile olmaları matlûb-i ilâhî olup; "يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ"[277] ol vuslat-ı Hudâ ve zevk-i bî-hemtâ onlara ancak sadâkatleri yüzünden hüveyda, sadâkatten gayrı yollar da şeyâtîn olduğun bildikleri bâis, hayır duâ olmak ümidiyle evvelen bi'z-zât ol azizim, vüsûlüm Şeyh Niyâzî

[271] İnsan (Dehr), 76/1. "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"
[272] Uydurma olduğu konusunda şüpheler vardır. "Bâtın ilmi Allâh'ın sırlarından bir sırdır."
[273] İnşirâh, 94/8. "Ancak rabbine yönel ve sarıl."
[274] Zümer, 39/54. "Rabbinize dönün…"
[275] Mâide, 5/35. "O'na yaklaşmaya vesile arayın."
[276] Tevbe, 113/119. "sadıklarla beraber olun."
[277] Maide, 5/119. "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür."

Cümleden evvel duâyla şeyhine etse mürîd.
İzzeti artar cihânda devleti olur mezîd.

Tesellîsin tecellîsin olur hep cümlesi birden.
Sadâkatle edip hizmet, alırsa himmet-i pîrden.

Beyân-ı Senâ-i Şeyh

Hazret-i zî-re'fet ve'l-merhamet, ârif-i kelâmu'l-mer'e, râhiyyetü'l-vakf-ı külli min hazar 'inde karîhat. Sâhib-i şân, Rabbü'l-ihsân, ma'deni'l-irfân, **|11b|** Mahmubû'l-vicdân hediyetü'r-Rahmân makbûlu'l-ins ve'l-cân, merğûbu'l-havâs etmeyen sırr-ı muhibbân-ı handân, mukîmuddîn, müteşebbis bi-sünneti rasûlü's-sakaleyn, mutehakkīk fîhi ey fî nefsi, sırr-ı hulâsatü'l-kevneyn, bi'l-mantık "من عرف نفسه فقد عرف ربه"[278] hadîsine ve hedinâ ve musilenâ ilâ Cenâbihî Teâlâ pîrim Îşân, hazreti (kaddesallâhu sırrahu).

'Aceb kâbil mi tâ'rîfin edem deryâ-yı 'ummânın
Ne mümkindir ki bî-çâre ede vasf-ı Süleymân'ın.

Beyân-ı 'İlle-i Fâ'iliyye

Hoş visâle erdi 'uşşâk cezbe-i Rahmân olduğu için.
Müstakīm'e feyz-i mutlak Rahmi Îşân olduğu için.

Bu fakîri, inâyet-i hâssalarına ber vech-i terahhüm lâyık ve kerem-i ihsân-ı bî-şümâr ve mâ-lâ yuhsâlarına müstehak görmeleri teşrîh-i kalem, terşîh-i rakam, ce'alnâhü 'illeti fâ'iliyyete olup; beyne'l-icmâl ve't-tafsîl, umûmen râh-ı hakīkat erlerinin keyfiyet-i seyirlerini beyân, husûsen eser-i Nakşibendiyye sâliklerinin tarz-ı mesleklerin 'ayân edip; lâ siyyemâ ârif ve âgâhlara vuslat yolunun enfa', efdal ve akrebine ciheti râbıtadır. Onu îlân ve izhâr eylemek husûsunda risâle-i merfûa-i

[278] Nefsini bilen, Rabini bilir.

esânîd tertib eyledim. Ve ismini "***Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm***" nâm-ı isimle yâd olundum.

Mübârek Yâd

Çün mübârektir bu tuhfe-yi ârifâna kıl nazar.
Pür letâiftir derûnu lâ'l ü yâkût gevher.

Sen kusûra nâzır olma 'afvı al dâim ele.
Sırr-ı vahdetten nişâne bulmuş olursun hele.

Mercûdur ki kusûrun af ile makbûl olup, inâyet ile edeler yâd. **|12a|**

انّه هوالكريم الجواد لانّه لا ينظر الى السواد بل ينظر الفؤاد يجيب لمن دعا ولا يخلف الميعاد.[279]

Duâ lâzımdır uşşâka bileler sırr-ı insânı.
Geçip cümle hicâblardan göreler vech-i Sübhân'ı.

El-Bâbü'l-Evvel Fî Beyân-ı Hazarât-ı Hamse-i İlâhiyye ve Tefsîr-i Âyet-i Kalb-i Selîm

بسم الله وبحمده مصلّيا على نبيه محمّد و آله و صحبه اجمعين بعناية ذي الجلال تيسّر لكم الوصال وتصادف اليكم الكمال و تحقيق فيكم الخصال و تعاين لكم المثال و تشرّف بكم الجمال بجاه نبي حضرت المتعال كنت كنزًا مخفيًّا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف[280] يابن آدم خلقتك لاجلي وخلقت الاشياء لاجلك وانت تفرّ منّي اين المفرّ من يطع الرسول فقد

[279] Muhakkak ki O kerîmdir. Çünkü görünüşe değil, kişinin kalbine bakar. Duâ edenin duâsına icâbet eder. Sözünden dönmez.
[280] El-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, II/132. "Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım"

اطاع الله.[281] الشيخ في قومه كالنبي في امّته.[282] انّ الله خلق آدم على صورته او صورة الرحمن عليكم بالوقوف يسّر الله لكم الكشوف والله يقول الحقّ ويهدي السبيل وهو حسبي ونعم الوكيل[283]

Getirdiğim hadîs, âyet sana keşf ola mefhûmu.
Geçesin hep hicâblardan hayal ü zan ü mevhûmu.

امّا بعد فهذا الذي أرسل اليكم كتاب كريم انّه من مستقيم.[284]
وانّه بسم الله الرحمن الرحيم

Size irsâl olan kitâb, füyûzât-ı Kerîm'dendir.
Çünkü sûreti Müstakīm'dense, hakīkat ol Rahîm'dendir.

Sırât-ı müstakīme sen hidâyet eyle Allâh'ım.
Geçir bizi hicâblardan, inâyet eyle Allâh'ım.

"اهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ"[285]

│12b│ BEYÂN-I HAZARÂT-I HAMSE-İ İLÂHİYYE

Vaktâ ki Cenâb-ı Hak ve Zât-ı Mutlak için, şer'an ve aklen ve hakīkaten ve zât-ı esmâ ve sıfât ve ef'âl ve âsâr-ı sâbite olup, hakāyık-ı Zât'a, âlem-i hâhût[286]; esmâya, âlem-i lahût; sıfâta, âlem-i ceberut; ef'âle, âlem-i melekût; âsâra, âlem-i mülk deyü ad verildiyse ve dahi Zât kendi hakīkat-i ile huzur-i itibârına Hazret-i Gayb-ı Mutlak; âsârı ile bilindiği itibârıyla; hazret-i şuhûd-ı mutlak; esmâ ve sıfât ve ef'âl ile zuhûra ittisâl ve itibarına, hazret-i gayb muzâf 'an hazret-i gayb-i nisbî ta'bîr olunur. Taksîm-i hakīkī ile hazarât-i selâse sâbit oldu ise gayb-ı muzâfın dahi gayb-ı mutlaka akrabiyyeti esmâ ve sıfât itibârından zâhir ve dahi şuhûd-ı mutlaka

[281] Ey Âdemoğlu, seni ben yarattım, senin için nesneleri yarattım. Sen benden kaçıyorsun nereye kaçabilirsin? Peygambere itaat etmiş olan Allâh'a itaat etmiş olur.
[282] Kavmi içinde şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir.
[283] Ahmed, el-Müsned, II, 244. "Allâh Âdem'i kendi sûretinte veya Rahmân'ın sûretinde yarattı. Allâh keşfini kolaylaştırsın. Allâh hakkı söyler ve doğru yolu gösterir, O bana yeter ve en güvenilir vekildir
[284] Bundan sonra. Size gönderilen bu kitab-ı kerîm, Müstakīm'dendir.
[285] Fatiha, 1/6. "Bizi doğru yola ilet."
[286] Lâ taayyün mertebesine Hüve (O) zamirinden mülhem verilen isimdir.

akrabiyyeti, ef‘âlin âsâra ta‘allukundan bâhir olup, beyne’s-sûfiyyîn Hazarât-ı Hamse-i İlâhiyye, sübût-i âfâkisine beyân-ı te’vîl mûcib olup, sâlike elzem olan, hazarât-ı enfüsiyyeyi bilmek olup, enfüsten âfâka intikāl-i kat‘î eshel tarîk olmayan hazarât-ı enfüsiyyeyi beyân eyledik. Hazarât, hazretin cem‘idir. Huzûrun cem‘i de olur. Hazarât, rütbe ve mertebe mânâsındadır. Huzûr, hazîr olmak mânâsındadır. Yani Cenâb-ı Hak Teâlâ kendisini, kendi Zât’ında ve cümle mahlûkāttan ve işlerden gâib ve uzak değil demek olur. Gayb-ı mutlak demek, her taraftan ve her vech ile görünmez ve bilinmez demektir. Yani Cenâb-ı Hakk’ı gayb-ı mutlak rütbesinde kendinden gayrı bilir yoktur. “Mertebe-i Ehadiyyet” dedikleri bu rütbedir. Gene Zât ondan ibarettir. **|13a|** “Allâhu Ekber” bu rütbeye işârettir. Ve dahi hazret-i şuhûd-ı mutlak Cenâb-ı Hakk’ın esmâsı ve sıfâtı ve ef‘âli vasıtasıyla âsârına ta‘alluk rütbesinden ibârettir. Bu takdirce şuhûd-ı mutlak âlem-i mülkün bir adı olmuş olur. Zîrâ bu âlem-i mülkte bulunan eşyânın cümlesi her taraftan ma‘lûmdur. Ona girip göze göründükten sonra aslâ meçhûl şey kalmaz. Elbette ma‘lûm olur. Âlem-i mülk diye tahte’s-semâdan tahte’s-serâya varınca cümle ecsâm-ı kesîfeye derler. Ammâ gayb-ı nisbî fevkine göre gaybtır. Tahtâniler ve cismânilere göre fevkâniler ve ruhâniler gaybtır. Meselâ semâvât-ı seb‘a gibi, âlem-i melekût, âlem-i ceberût, âlem-i lahût gibi. Zîrâ esmâ-i dünyâ ve derûnu bu âleme göre gaybtır. Her ne kadar ikinci semâya göre aşikâr ise de bunlar gayb-ı nisbînin âfâkileridir. Ammâ hazarât-ı hamsenin vücûdu insana göre enfüsü meselâ insanın cesedi şuhûd-ı mutlaktandır. Kalbi ve fuâdı ve lübbü gayb-ı nisbîdendir. Zîrâ kalb cesede göre gaybtır. Ve cesetten içeri vâki‘ olmuştur. Ve dahi fuâd kalbe ve cesede göre gaybtır. İkisinden içeridir. Kezâlik nefs-i mütekellim ki mebde’i mütekellim-i hakīkiden ve me‘âdı dahi mütekellim-i hakīkiye müntehidir. Ol cümleden içeri vaki‘ olmuştur. Her ne kadar cümleden dışarı anlanır ise de onu bilmek ve onun vassâfı olmak kâbil değildir. Ol sebebten gayb-ı mutlaka düşmüştür. [287]“اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى” “مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى”

Fuâdın görmesinde yok yalanı
Ona şübhe mi edersin Hak beyânı

[287] Necm, 53/11-12. “Gözün gördüğünü kalb yalanlamadı. Şimdi siz gördüğü şey hakkında onunla tartışıyormusunuz.”

ان في الجسد القلبَ و في القلب فؤادً و في الفؤاد اللبَّ و في اللبِّ رباًّ[288]

| 13b |

Kalb cesette kalbde oldu çün fuâd.
Lübb fuâdda lübdedir Rab sedâd.

Bilmek ister isen bu beş hazarâtı sen.
Eyledim icmâl-i tahkīk-i beyânı bil hasen.

Ba-hadîs isbâtı ettim beyân.
Zevk ile fehmet bu hazarât ayân.

Sensin ol beş sende cem‘ oldu kemâl.
Sen sana ermek dediler bil visâl.

Âlem-i mülkten sayıldı çün cesed.
Hem şuhûd-ı mutlak etti mülke cesed.

Gayb-ı nisbînin yeri kalbtir hemîn.
Ol fuâd gaybın birisi bil yakīn.

Âlem-i lübb âlem-i ayân kânidir.
Gayb-ı mutlak sırr-ı Sübhân şânıdır.

Birbirine muttasıl âlemdir ol.
Arasında bir yere sapmadı yol.

Sandı uzak kendilerinden ğâfilûn.
Noktadır ilim kesserahe câhilûn.

[288] Muhakkak ki cesedde kalb vardır. Kalbte fuâd vardır. Fuâdda lübb vardır. Lübbde ise Rab vardır.

Söyledi sana yakînden Müstakīm.
İyice fehmet bulasın kalb-i selîm.

Beyân-ı Tefsîr-i Âyet-i Kalb-i Selîm

"يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ"[289]
Nef' vermez sana ey dil, bilesin mâl ile evlâd.
Hulûsî kalbe sa'yeyle odur ancak sana imdâd.

Dinle gel tefsîrini kalb-i selîminin sâliki.
Ben idem tahkīk-i beyânın sen olasın mâliki.

Ey tâlib-i Mevlâ ve râğıb-ı vech-i a'lâ, evvel kevn-i hâtıra edin ki, size nâfi' olan benim visâlimdir. Hubb-i mâl ve evlâd, vesâ'ir meşâğil-i dünyâ ve ukbâ, sizlere nâfi' olmaz. Belki ayn-ı hızlân ve hüsrân ve nâr-ı firkat-ı nirân olur. Sa'yedin ki hubb-i zâtım ve arzu-yi visâlim ve dâire-i rü'yet-i cemâl-i zî-kemâlim galebesiyle can-ı gönülden **|14a|** bana âşık olup "وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسيلَةَ"[290] emr-i şerîfime ittisâl olup, nefsiniz ile benim arama ârif-i ilm-i Rabbanî, vâkıf-ı sırr-ı Subhânî, fâtih-i müşkil-i vicdânî, mûsil-i cezbe-i Rahmânî, müşâhede-i vech-i sultânî kullarım ki müselselen ve muan'anen habîbimden ilâ âhiri'z-zaman telkîn-i zikr ve teveccüh-i kalb ve hizmet ve râbıta ile biri birbirlerinden ahz ile sırr-ı saâdetime vâkıf olup bana vâsıl oldular.

Ulûma sa'yede evvel eğer dervîş eğer pîrdir.
Tefennûn edeler cümle kamuya hakka oldur dûr.

Şerî'atle tarîkatten, hakīkat marifet sırdır.
Bu dört ile olur vuslat, eğer şeyh Hak rehberidir.

Vesîle emrini anla öbür Hakk'a yakīn tezdir.

[289] Şuara, 26/88-89. "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar. Ancak Allâh'a arınmış bir kalb ile gelen başka."
[290] Mâide, 63/35. "Ona yaklaşmaya vesîle arayın."

Mahabbetle ona birleş muvahhid hakla birdir.

Erenler nutku murşidden, cemâl-i sohbete sırdır.
Ererler zevk-i vicdâna, vukûfu sır ile zevkdir.

Sorulsa Müstakīme, kaç şuyûha el versindir.
Muhammed bir Ali iki Niyâz, dördüncü Server'dir.

Anla irdi dil-i zevka derûnum, şevkle pirdir.
Çü buldum lezzet-i dîdar-ı visâli, pîrim ol erdir.

Onlardan birinin, elin tutup sıdk ve mahabbet ve hulûs ile mahzâ beni bulmak için gelmiş. Gafletinize tevbe-i nasûh edip, ol azîzden zikr-i şerîfime mülakkın olup, onun hizmet-i şerîfesine ez-dil ü cân her vecihle kabûl ihtiyâr edib, ⎪14b⎪ "المريد في يدي الشيخ كل ميت في يدي الغسال"[291] mesâbesinde olunuz ki " كيف ما يشاء"[292] şeyh sizlere tasaruf edip, sülûkünüze mâni' olan nesnelerden sizleri halâs edib visâlime lâyık eyleye.

İşid bu Müstakīm'den, râbitû emrin ede tahkīk.
Sezâdır, şeyhe ver gönlün, Hudâ eylerse tevfîk.

Ve dahi râbitû emr-i şerîfîm üzere akdinizi ve fikrinizi ol azîze bağlayınız ki tamamen onun fâiz olduğu feyze nâil olasız. Ve onun gönlünü bana mir'ât edinip bana ol gönülden talep edesiz. Ve dâimâ teveccühünüz ol kalbe olmağla onun yüzünden gönlünüze ol kader tecelli eylemeye, ol zevk-i bî-mislim ile mest ü beyhurluğa[293] mustağrak olup, farîğ-i dû-cihân ve nâs-i kevn-i mekân olmaya, âb u gil zahmetinden kurtulup cân u dil sohbetine dâhil olup kalb-i selîm hâsıl edesiz.

İstesin kalb-i selîmi vech-i Bâkī isteyen.

[291] Ölünün gassalın önünde itirazsız durduğu gibi mürîdde, şeyh önünde itirazsız durmalıdır.
[292] Dilediği gibi.
[293] Keyfiyetsizlik.

Zât-ı ‘Âli’ye vesîle buldur gel istesin.

Ol vecihle vech-i Bâkime ve Zât-ı ‘Âli’me nâil olup, “ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ”[294] besât-ı kurb-ı azîmede oturup “وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ”[295] ‘inâyetime layık olup, yüzünüz her dem tâze, gözünüz cemâl-i Rabbinize nâzır, gönlünüz hayrette, sırrınız vuslatında, akıl ve rûhunuz zevk-i cümbüş ve mahabbetde, gerçi âleminiz nâsut, lâkin hakīkatte makāmınız lâhût olup, “فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ”[296] akıl ve şurbunuz ni‘me cennet, kokunuz bûy-i sohbet **|15a|** ve mahabbeti rûhunuz râhat dem-i vuslat ola. Asıl kâra ve sa‘-yi uzmâ ve nef’i bî-hemtâ budur. “عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ”[299] ,”وَمِزَاجُهُ مِن تَسْنِيمٍ“[298] ,” وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ“[297]

Heves eden bu kâra etsin ancak
Teneffüs edecek menzildir el-hâk.

Rahîk-ı hamrın içün uşşâk değil illâ mukarrebler.
Mizâcı mürtefidendir içmez onu kemterler.

Bilir mi sırrını kâr-ı rûhumuz oldu şerî‘atte.
Visâl cezbe-i Hak’dan ibârettir hakīkatte.

Sana bir müşkil arz olsa gel onu Müstakīm’den sor.
Maânî bahrine ğavvâs olan akl-ı selîmden sor.

Beyân-ı Mahrûmân

[294] Kamer, 54/55. “Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.”
[295] Kıyamet, 75/22-23. “Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.”
[296] Vâkıa, 56/89. “Ona huzur, güzel nasib ve nimetlerle dolu cennet vardır.”
[297] Mutaffifin, 86/26 “İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.”
[298] Mutaffifin, 86/27 “O içeceğin katkısı tesnimdir”
[299] Mutaffifin, 86/28 “Bir pınar ki, Allâh’a yakın olanlar ondan içerler.”

“Hasenâtü’l-ebrâr, seyyiâtü’l-mukarrebîn”, ammâ şol tâ’ife ki mahabbet-i Hudâ’yı mücerred evâmiri şer‘a imtisâl ve nevâhîden ictinâb zannıyla himmetlerin zâhirde ibâdât ve tâate kasr edip vesîle ve mürşidi ve onun yüzünden zuhûr eden aşk ve mahabbet-i Rabbi’l-‘izzeti inkâr ve gafletleri hasbi ile zikrolunan sırr-ı saâdetten mahrumlar ve nedâmet ve hasret-i ebediye ile mahcûrlar ki onlara ebrâr denilmişdir.

Aceb eblehdir ol zâhid Hudâ’yı bî-rasûl ister.
Edib inkâr vesîleyi abes yere vüsûl ister.

Onların mezkûr olan ibâdetleri ve tahsîl edikleri ilm ve amel ve ahlâk ve hasenâtları, zümre-i mukarrebînin beşeriyet hasebi ile ettikleri zellât ve seyyiât mesâbesinde olduğu, hâlet-i sekerât-ı mevt üzerlerine havâle olundukda ma‘lûmları olup; vuslat-ı Hak’dan gayrıyı şüğulleri kendilerine nâfi‘ **|15b|** olmayıp ayn-ı hasârat olduğunu yakînen bilirler ve gafletlerine nâdim olurlar ve ol nedâmet ile ebedî kalırlar.

Mukarrebler günahıdır, amel-i sa‘yin eder ebrâr.
Ne bilsin ondan a‘lâsın ona yüz vermedi esrâr.

Amel ilme cesettir bil hem ilme rûh-i hakîkattir.
Hakîkat kalbe sâfidir bilir nefsin eder ikrâr.
Alâmet nefsi bilmeye bile hep cümledir kendi.
Visâlin isteye bir bir gerek ahyâr gerek eşrâr.

Edeydi mürşide hizmet, alaydı zevk ile himmet.
Ererdi cezbe-i izzet bulurdu lezzet-i dîdâr.
Ne kibr ü kîni terk etti ne hakkânî yola gitti.
Ne bir mürşid elin tuttu inâdına olur olur esrâr.

Ko kalsın şöyle mahrûmlar hayâl-i zillü mevhûmlar.
Visâl-i yâre mektûmlar eder ârifleri inkâr.

Erenler Müstakīm Hakk'a vefâya sıdka erdiler.
Birbiri arasında sadâkat sevgidir ikrâr.

ومن الناس من يعبد الله على حرف اي على انحراف وركاكة وذهول عن محبّة الحقّ فان اصابه خير اطمئنّ به وان اصابته فتنة انقلب على وجهه خسر الدنيا والاخرة كذلك هو الخسران المبين.[300]

Eğer âşık isen yâre,
Sakın aldanma ağyâre.

Düş İbrahim gibi nâre.
Bu gülşende yanar olmaz.

EL-BÂBÜ'S-SÂNİ FÎ BEYÂN-I EŞ-ŞEYHÜ'L-KÂMİL VE'L-MÜRÎDÜ'S-SÂDIK

|16a|

Şeyh-i kâmildir eden hall-i müşkilât.
Şeyh-i kâmil kalbdir çün vâridât.

Ve dahi şeyh-i kâmil ona derler ki fâtih-i müşkil ola. İlm-i sülûk ve ilm-i vücûda âlim ola. Nitekim zâhir ulûmu bildiği gibi ve dahi ilm-i keşfe ve ilm-i ledünne ve ilm-i rü'yâya ârif ola. İlm-i ta'bîre nihâyet mertebe vâkıf ola. İlm-i celâl ve cemâl ki her bir eşyâdan ve âfâk ve enfüsden ve zî-rûh ve bî-rûhtan, ehl-i basîret olan sâlike, muâyenesine ve ibretine göre zuhûr etmişdir. Ol şeyhe takdîr olundukta hakīkin bilip, sâlikin istidâdına göre beyân eyleye. Ve ilm-i vâridât ki esnâ-i teveccühte sâlikin kalbine vârid olur, ol vârideyi sâlik şeyhe söyledikde farka kâdir ola. Zîrâ vâridât dört nev'dir: Biri şeytânidir, ona vesvese ve hatarât derler. Ve biri dahi nefsânîdir, ona emmâre derler. Sâhibine ol hâtırayı işletmeye cebr ve ebrâmî olduğu ecilden ve sâlik dâirede çok zahmet çeker ve şeyhe bu dâirede serkeş olur.

[300] Hac sûresi, 22/11. "İnsanların bir kısmı Allâh'a şüphe üzerine, (ibadetin aslını) saptırarak, bozarak ve Allâh sevgisinden yoksun olarak kulluk eder. Şayet onlara bir hayır gelirse tatmin olur; bir imtihan gelirse de yüzlerini çevirirler. İşte bunlar dünya ve ahireti kaybetmiş, bu şekilde apaçık hüsrandadırlar.

Zîrâ nefsin hilâfına meyletmez, husûsen emriyle ola, ekser meşâyih bu dâirede mürîde tâbi‘ olurlar. Hile ile mürîdi ol varta-i helâkten geçirmek için ve bu dâirenin makām-ı mahsûsu yoktur. Sâlik ne makāmda bulunsa, emmâre nişânı vardır. Sâlike lazım olan kemâl-i inkıyattır. Ve biri dahi ilhâmidir, melek **16b** ilhâm eder, nefs-i mülhime derler. Sûfiyye lisânında vahy-i Cebrâil ondan ibarettir. Meselâ sâliki ibâdete meylettirir ve arzu-yi tahsil-i ilim gösterir; gerçi bunlar nefsinde hûb şeylerdir, lâkin sâlike rehzen olup sülûkten murâdı ancak vuslat-ı Hak idi ol matlûbu geri kor bu dahi sâlike hızlân olmuş olur, buna hicâb-ı nûrâni derler. Ol birlerine hicâb-ı zulmânî dedikleri gibi. Ve biri dahi rahmânîdir, ona ilm-i ledün ve ilm-i Rabbâni ve ilm-i hakīkat ve dahi gayr-ı mislî ve ilm-i bî-hurûf derler. Sâlike bunların her birlerini ta‘bîr ve tesellisin veren azîz zât-ı muhtereme şeyh-i kâmil derler. Vesselâm.

این نجمست ونه رملست ونه خواب
وحي حق والله اعلم بالصواب[301]

EL-BÂBÜ’S-SÂLİS FÎ BEYÂN-I EFDALİYYETİ TARÎK-I NAKŞİBENDİYYE

Kurb-ı vuslat ister isen gel beri ol Nakşibend.
Cümleden a‘lâ tarîktir olmak istersen bülend.

Nakşibendî demek mahabbet ile pîrinin sûretini hâtırında tutub şeyhinin sûretine teveccüh edici demektir. Yani tarîk-i zikir bedeli, tarîk-i râbıtayı ihtiyâr edici demek olur. İnşallâhu Teâlâ tafsîli ve hikmeti mahallinde zikrolunur. Sâlik Hakk’a râbıta yolu cümle yollardan akreb, enfa‘ ve eshel olduğu bilinir.

Beyân-ı Akrabiyyet-i Tarîkı’n-Nakşibendiyye

[301] În necmest ve ne remlest ve ne hâb. Vahy-i Hak, vallâhü a‘lemü bi’s-savâb. (Bu yıldızdır ne tılsım ne de rüyadır. Vahy-i haktır. Allâh en doğruyu bilir.)

Bu dahi ma‘lûm ola ki akreb tarîk ile vüsûl ve ahsen sülûk, “ عند الفحول واوفق بما لديهم من العقول والنّقول معراج النّبى والسلوك الصّديقى والطريق النقشبندى الموفق بهاتين الايتين”[302] | **17a** |

واذكر ربّك في نفسك تضرّعا وخفية ودون الجهر من القفل بالغدوّ والآصال ولا تكن من الغافلين.[303]

ولا تطع من اغفلنا قلبه عن ذكرنا[304]

وبدليل هذه الأحاديث: ما صبّت عليّ الّا وقد صببت في صدر ابي بكر رضي الله عنه سدوا ابوابكم الى المسجدالا باب ابى بكررضي الله عنه[305]

لي مع الله وقت لا يسعني ملك مقرب ولا نبي مرسلين من قلب الى الربّ روزنة لا يسعني الرض و لا سمائ ولكن يسعني قلب عبد مؤمن.[306]

Ve bu tarîk-i Nakşibendiyye tarîk-i hafiyyedir. Cehr ile değildir. Zîrâ gaflet ile yakīni uzak görmeden ziyâde hazır ederler.

”وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ“[307]

Biz insana yakınız dedi Mevlâ.

Uzak sanıp çağırma sağa sola.

Ve telkīn-i zikirleri dahi kalbten kalbe ve gönülden gönüledir lisân ile değildir. Ve tavr ve halleri bu âyet-i şerîfeye mutâbıktır.

”رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ“[308]

[302]Onlara göre kemalat halinde, akılcılıktan ve nakilcilikten daha uygundur. Mi‘racün-nebî, sülûk-i Sıddîkî ve tarîk-i Nakşbendî bu iki ayeti uzlaştırır.

[303] Araf sûresi, 7/205. “Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma.”

[304] Kâf sûresi, 18/28. “Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kimseye itaat etme.”

[305] Şu hadisle delildir: Benim kalbime dökülen ne varsa Ebubekir’in de kalbine dökülmüştür. Ebubekir’in kapısı hariç mescide açılan kapılarınızı kapatın.

[306] Allâh ile öyle bir vakt var ki mümin kulun kalbi hariç onu ne bir yakın melek ne de bir peygamber sahib olabilir. Ben yerlere ve göklere sığamadım ancak mümin kulumun kalbine sığdım.

[307] Kâf, 50/16. “Biz ona şah damarından daha yakınız.”

[308] Nûr, 24/37. “Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allâh'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar.”

Derûn-i âşinâ ol taşradan bîgâne sansınlar.
Acep dünyâ düşüdür, âkıl ol dîvâne sansınlar.

Vesâir ehl-i tarîkin bir nesneye şüğulleri esnâsında rucû'ları bu tarîkadır. Eğer âgâhlar ise hîn-i iştiğalde, ğâfiller ise sâir âmme-i nâsa ilhâk olunurlar. El-hâsıl zikr ile cem'i ezmânı muhît olmak ve gafletten bi'l-külliye kurtulmak Nakşibendî ricâline mahsustur. **| 17b |**

Beyân-ı Cezbe

Gel sorarsan dinle şâhım, cezbün mefhumunu.
Dil ere zevk-i visâle onu da mevhûmunu.

Cezb olanda kalb aşkı zevk bula, cism ü cânı cümle zevk ile dola. Ve bu tarîkın cümle tarîklerden efdaliyeti, mâ-takaddümden zâhir ve bâhirdir. Ve bir vech ile dahi rüchânı vardır. ". جذبة من جذبات الرحمن توازى عمل الثقلين"[309] hadîs-i şerîfine binâen zîrâ bu tarîkde asıl sülûk cezbe iledir. Ve cezbe ve mâ-ba'di vüsûldür. Dâim olur ise hâl olur. Kemâl-i devâm ile sâlikin ihtiyârına girdiyse sâlike makām olur. Cezbesi olmayanların sülûkleri dahi olmaz. Kendilere fütûr ârız olup yolda kalırlar. Bizzât olan ve maksûd-i zâta nâil olamazlar. Ammâ cezbe sâlikleri kendi hallerinde komaz, gönüllerine zevk verip gayrıdan meylin kesip, mahbûb-i hakīkıye 'isâl eder. " الجذبة عبارة عن الذوق الوجدانى الذي حصل عن التّجلى الذّاتي كرامة الولى حيض الرجال"[310] dedikleri bu cihettendir. Zîrâ hatunlara hayz görmek vücûdlarında harâret bulunup çocuk götürmek mümkün olduğu gibi, sâlikler dahi mâ-dâm cezbededirler elbette matlûba nâil olurlar.

Çün bulanlar zevk-i cezbe buldular Hakk'ı ayân.
Gayr-i günâh aramaktan ettiler sa'y-i nihân.

[309] Sülemi, **Tabakāt,** s. 488. (Hadis değil Ebü'l-Kāsım İbrâhim en-Nasrâbâdî'ye aittir.) "Rahmanî olan cezbe bir insana gelirse insanların ve cinlerin ameline denktir."
[310] Cezbe, Zât'ın tecellisinden kaynaklanan duygusal bir tattır. Velinin kerâmeti erkeklerin hayzı sayılır.

│18a│ Ve dahi mürşidin sâlik terbiyesinde zahmeti, sâlikte cezbe zuhûr edincedir. Ba‘de’z-zuhûr min vech zahmetten kurtulurlar.

EL-BÂBÜ’R-RÂBİ‘ FÎ BEYÂN-I ATVÂR-I SÜLÛKÜ’N-NAKŞİBENDİYYE

Bil tarîk-i Nakşibend resmi on bir kelimât.

Ben edem tahkīk-i beyânın kalbine versin hayât.

Beyân-ı Rüsûm-i Tarîku’n-Nakşibendiyye

Bu dahi ma‘lûm ola ki Nakşibendiyye tarîkı resm ciheti ile ve etvâr-ı sülûkü ihâta tarîkı ile on bir kelime üzere binâ kılınmıştır.

- Hûş der-dem
- Nazar ber-kadem
- Sefer der-vatan
- Halvet der-encümen
- Vukûf-i adedî
- Vukûf-i zamânî
- Vukûf-i kalbî
- Yâd-kerd
- Bâz-geşt
- Nigâh-dâşt
- Yâd-dâşt

Hûş Der-Dem

Sâlik aklını nefesine vermektir. Yani nefes alıp verdikçe ve iki nefes aralığında Hak Subhâne ve Teâlâ hazretlerinden âgâh ola ki vakti zâyi olmayıp kurb-ı ma‘neviyye ittila hâsıl eyleye. Zîrâ nefesin girmesi ve çıkması hurûf-i tahaccîden “hâ” ile vâki‘ olmuştur. Hüviyet-i zâtiyyeden ibârettir. Mahâric cihetiyle cümle hurûfâta esâs ve cümle kelâm ve kelimâtın mebnâ vâkı‘ olmuştur. Ve nefesin hurûcu ve dühûlu itibâri ile müteneffisin zâkir olması hakīkatte ism-i zât ve müstecmi’li-cemî‘i’l-esmâ ve sıfat ve’l-ef‘âl ve’l-âsâr olan, **│18b│** Allâh ism-i şerîfini mükerrer etmiş olur gerek müteneffis bu zikri bilsin gerek bilmesin.

"وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدَهِ وَلَكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ"[311] mefhûmu şerîfi üzere müteneffis zî-rûha göre tabî'î gayr-ı müteneffis ve cemâdâta göre kasrî cümle eşyânın harekât ve muâmelâtı bu "Allâh Allâh" zikr-i şerîfini edâsız kâbil olmaz. Gerek ef'âl-i hayriyyeler ve gerek ef'âl-i şer'iyyeler gerek tab'iyyeler gerek kasriyyeler cümlesi zımmını, bu zikr-i şerîfi edâya muhtaçtır ki hattâ kendi o fiili göstere bile. Meselâ fi'l-i tabî'iyyeden meşî ve zihâp gibi bu kendini göstermeye kademi bile beraberdir, hatvesine muhtaçtır. Bu ise değil "illallâh" Allâh ism-i şerîfini addeder. Kezâlik fi'l-i kasrîden su çağıltısı ve gök gürültüsü ve araba takırtısı bunlar gayrın tesirinden hâsıl olur birer fiildir ki araları ancak ve ancak "Allâh Allâh" ism-i şerîfini zâkirlerdir. Velhâsıl cümle harekât ve sanâyi' bu zikri edâsız husûle gelmez. Ol sebebten bu "Allâh Allâh" ism-i şerîfi ism-i âzam olmuştur. Sâir esmâullah-ı izâm bu rütbede değildirler. Evvalâ farkları bu cihetle zâhir ki "Allâh" ism-i şerîfinden gayrı, esmâ-i şerîfeler zikr olundukta ya lafızda ya niyette, bu "Allâh" ism-i şerîfini gözetip ve ol esmânın her birinden zamîr ircâ' lazımdır. Meselâ "Allâh lâilâhe illallâh" denmez, "Allâh lâilâhe illâ hû" denir. "Allâh-ü Rahmân", "Allâh-ü Rahîm" denir. "Allâhü hüve'r-Rahmân", "Allâh-ü hüve'r-Rahîm" itibâriyle zamiri itibarsız ve takdirsiz olmaz. Bu takdirce zımnen bu esmâ-i şerîfelerin "Allâh" ism-i şerîfine ihtiyaçları sâbit oldu. **19a** Belki "Lâilâhe illâllah" demek yahut "er-Rahmâni'r-Rahîm" demek zımnen bunların her birileri "Allâh Allâh" demeyi edâ etmiş oldular. İkinci farkları budur ki, bu esmâlar her bir eşyâdan anlatman ve her bir harakât ve muâmelâttan fehm olunmaz. Meselâ "Ganî" ism-i şerîfi, me'külât ve meşrubâtın ganîmet çokluğu vaktinde zâhir olur. "Kerîm" ism-i şerîfi, erbâb-ı kerîmi gördükçe hatıra gelir. "Alîm" ism-i şerîfi, ulemâ arasında ma'lûmdur, cühelâ her ne kadar Hak Teâlâ hazretlerini Alîm ve Allâm bilirler ise de sem' iledir. Kendileri de bu ulemâ gibi değildir. Ve ism-i Zât'tan gayrı esmâların zikirleri dahi müstakbel değildir. Belki her birleri birer tesellidir. Fâide zımmında zikr olunur meselâ muzâyeka[312] vaktinde şikâyet olunsa Allâh Bâsıt'tır; "Yâ Bâsıt" ismine meşgul ol diye teselli verilir. Veya bir emr-i müşkil olsa Allâh Fettâh'tır, fetheder "Yâ Fettâh" ismine meşgul ol diye cevâb verilir. Kezâlik mesâib teveccühünde "Yâ Sabûr", zâlim

[311] İsra, 17/44. "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allâh'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halim'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır."

[312] Darlık.

tasallutunda, “Ya Dâfi”, “Ya Râfi‘” mevâhib ve atâ-i emniyesinde “Ya Vehhâb”, “Ya Mûti”, “Ya Mûni” ile teselli olunur. Ve o isimlerle terğib olunduğu gibi. Ammâ ism-i Zât müstecmi‘ü’l-cem‘i’l-esmâ ve sıfât ve ef‘âl ve âsâra olan “Allâh Allâh” ism-i şerîfin cümle eşyâyı zâten ve sıfaten ve ismen ve fi‘len ve âsâren cümleyi hâvi ve câmi‘ olup cümle eşyânın zâtları ve sıfâtları, esmâları ve ef‘âlleri ve âsârları ve cümle harekâtları ve zuhûrları, tabî‘iyyeleri ve kasriyyeleri, “Allâh Allâh” ism-i şerîfinin edâsına kâdir olmaz,│**19b**│gerek bilsinler gerek bilmesinler? Bu sırrı bilenler tevhîd-i Zâtî ve tevhîd-i sıfâtî ve tevhîd-i esmâ ve tevhîd-i ef‘âl ve tevhîd-i âsâr ile birden muvahhid olmuş olurlar. Bilmeyenler yalnız tevhîd-i kāli ile kalıp zalûm ve cehûl oldular. Zîrâ ehl-i sır diye muhakkīkın sırdan haberi olana dediler. Ve ehl-i tahkīk kande ârif-i billâh ve sâhib-i emânet ve devamı âgâhı bu sırrı bilendir. Sâir esmâullâha ârif olana ârif-i billâh denmez, cem‘iyyet-i küll ve ihâta-yı külli olmadığı ecilden. Zîrâ sâir esmânın zâkirleri de garazdan hâlî değillerdir. Bu sebepten cüz‘iyye-i netice verir, fâide-i külline ve sa‘âdet-i sermediyye ve rızâyı zât-ı Hüdâ ve zevk-ı lezzet-i dîdâr hâsıl edemezler. “ لاتقوم الساعه حتى يقال في الارض الله الله”[313] hadîs-i şerîfi bu manâyı tahkīk eder. “ولذكر الله اكبر”[314] bu saâdeti muhbirdir.

Beyân-ı Nazar Ber-Kadem

Ol sâlikin kademi, seyr-i himmet-i nazarında kalmaya mukadder. Yani gönlü her ne kadar zikir üzere bulunur ise de aklını ve nefsini, rûhunu onun ile beraber eyleye. Öyle ki kendine zevk-i vicdânî ve cezbe-i ilâhî yüz göstere. Ve bir mânâsı dahi sokaklarda ve çarşılarda gezerken nazarını ayak basacağı yere eyleye ki nice şeyler müşâdesiyle kendine perîşânlık gelmeye.

Beyân-ı Sefer Der-Vatan

Sâlik, dâimâ oturduğu yerde sefer eyleye. Yani hâline │**20a**│nâzır olup ahlâk-ı rediyyesinden ve kötü huylarından geçip, ahlâk-ı hamîde ve iyi huylar ile muttasıf olup tasfiye-i kalb, hâsıl eyleye ki kendine cezb-i ilahî yüz göstere. Seyr-i seferden murâd, bir şeyh-i kâmilin sayesinde kalb-i selîm hâsıl etmektir. Yoksa

[313] Yeryüzünde “Allâh, Allâh” diyen oldukça kıyamet kopmaz.
[314]Ankebut, 29/45. “Allâh’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir.”

memleket gezmek değildir. Zîrâ şahs habîs-i habâsetinden geçmedikten sonra nereye varsa habîstir. Maksûd habâseti gidermektir. Bu ise bir mürşide teslimsiz olmaz.

Beyân-ı Halvet Der-Encümen

Sâlik, zâhirde halkla beraberken bâtında ise Hak ile birlikte olmasıdır. Yani sâlik, gizlide ve âşikârda, tenhada ve halk içinde Hak Sübhânehu ve Teâlâ hazretlerinin meyil ve mahabbetinden olup dâimâ ol Zât-ı bî-hemtâya tâlib ve râğıb ola ki aslâ halk ile ülfet ve bir kâr ile meşğul olmak onun talebine ve mahabbetine mâni‘ olmaya.

Beyân-ı Vukūf-i Adedî

Sâlik mahabbet ile gönlünde Hak Teâlâ hazretlerinin ism-i Zâtiyyesi olan “Allâh” ism-i şerîfine meşğul olur iken adedinden hâbir ola. Yani her ne kadar zikir üzere bulunur ise mahabbet ve ta‘zim üzere buluna ki cezbe-i Hudâ’ya nâil ola. **|20b|**

Beyân-ı Vukūf-i Zamânî

Sâlik kendi zamanın müfettişi ola. Yani sa‘y eyle ki gecede ve gündüzde ol Hudâ-ı Müteâ’lin[315] rızâsına ve mahabbetine muhâlif kârda bulunmaya. Eğer beşeriyyet ile bir özür vâki‘ olur ise alâ fevr istiğfâr eyleyip gönlünü bu zikr-i şerîfe meşğul kıla. “حاسبوا قبل ان تحاسبوا”[316] hadîs-i şerîfi buna işarettir. Her sâlike ve her mü’mine lazımdır ki, akşam ve sabah a‘mâlini ve enfâsını muhâsebe eyleyip hasenâtı ziyâde ise Hak Teâlâ Hazretlerine hamd ve senâ eyleye. [317]“لَئِن شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ” mefhûmu üzere şükür tevfîki ziyâde eder buyurdular eğer seyyiâtı çok ise ez-derûn

[315] Ulu/çok yüce.
[316] Kaynak bulamadık. “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz.”
[317] İbrahim, 14/7. “Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”

istiğfâr eyleye "لا كبيرة مع الاستغفار"[318] fehvasınca hakk-ı abd olmadıktan sonra kebîrede olur ise, Hudâ-yı Lem-yezel Hazretleri mağfiret eder, buyurdular. Hakk-ı abd olur ise sâhibi ile helalleşmek muhtaçtır. İstiğfar ile sâkıt olmaz.

Beyân-ı Vukūf-i Kalbî

Sâlik dâimâ kalbinin vâkıfı ola. Ve bile ki kalbine tâlibtir. Eğer Hak Teâlâ Hazretlerine tâlib ise kendi dahi beraber tâlib ola. Eğer gönlü Hak'dan gayrına meyl etmiş ise yüz bin pişmanlık ile ve kemâl-i niyâz ile ol Zât-ı zî-kemâlin mahabbeti cânibine ikbâl eyleye. Hak Teâlâ Hazretlerine gafleti bir lahza da olsa câiz görmemişlerdir. Ve onun nedâmetini ve ârife göre elemini göze düşen çöpe benzetmişlerdir. Her ne kadar sağîr ise de acısı ziyâdeden ziyâdedir. " ولو اقبل صديقي على الله تعالى الف سنة ثمّ اعرض عنه ساعة فما فاته اكثرو مما ناله"[319] **| 21a |**

Beyân-ı Yâd-kerd

Sâlik, dâimâ Hak Teâlâ hazretlerini gönülden zikr eyleye. Ve zikrinden bir nefes ayrılmaya. Ve bir şey Hak Teâlâ'nın zikrine mâni' tutmaya, hattâ hamamda ve ayakyolunda ve cenabetlik halinde dahi gönlünü bu zikr-i şerîfle meşğul kıla. Zîrâ Peygamber-i Hudâ (sallallâhu Teâlâ 'aleyhi ve sellem) hazretleri, her bâr Hak Teâlâ hazretlerine lisan ile ve kalb ile zikrederler idi. Bu üç mevzuda yalnız gönülden fikir buyururlar idi.

Beyân-ı Bâz-geşt

Sâlik mürşid emriyle gönlünden zikr eylediği ve dâimâ aşk ve mahabbette olduğu Zât-ı zi'l-cemâl ki Hazret-i Uluhiyyet-i Rabbi'l-izzettir, O'nun ile bile ola ve bile ki kendi ve cemî'-i eşyâ, zâten ve sıfaten ve ismen ve fi'len onun hıfz ve

[318] İstiğfar ile hiçbir günah büyük değildir.
[319] Şayet dostum bin yıl Allâh'a yaklaştıktan sonra bir saat ondan yüz çevirse, kazandığından daha fazlasını kaybetmiş olur.

himâyesinde olup ondan ayrı bi nesne olmadığı, ma‘lûmu oldukta maiyyet-i zâtıyye cümle muhit olduğun bilip zevk-i külle ve safâ-i tâmme vâsıl olup; aslâ kendinden keder kalmaya. Belki keder bildiği ayn-ı zevk ve düşman bildiği kendi de dost ola. "كان الله ولم يكن شيء وهوا لان كما كان"[320] "لاتسبوا الدهر فانه هو الله"[321] hadîs-i şerîfleri bu mânâyı tahkīk eder. Sâlik, eğer ağzına helva veren ile ensesine şamar atanı fark eder ise tevhîdi nâkıs diye buyurdular. Ve bazı ârifler bu manâyı tahkīk ve tasdîk için "سوالله والله ما في الوجود"[322] diye yemin ettiler. **|21b|** Sûfiyye, (kaddesellâhu enfâsehüm) hazarâtı. "الاعيان ما شمّت رائحة الوجود"[323] kā‘idesi kurdular. Ve hâsıl müntehîler katında vücûd birdir. Hakīkati kadîmdir zuhûru ve şüûnâtı hâdisdir.

حلول اتحاد اين جا محالست
كه در وحدتروي عين ضلالست[324]

نشان داده از خرابات
كه از توحيد اسقاد الاضافات [325]

در ذات وصفات وهركه را بشد سير
هر كه زنب در نظرش صورت غير [326]

در مشرب اويكى بود باده واب
در مزهب او يكى بود مسجد و دير [327]

---

[320] Allâh, hiçbir şey yokken var idi ve O şu an olduğu gibiydi.
[321] Dehre (zamâna) sövmeyin zîrâ bizzat o Allâh'ın kendisidir.
[322] Allâh'tan başka varlık yoktur.
[323] İbn Arabî, âlemdeki varlıkların varlık kokusu koklamadan önce Tanrı'nın ezeli ilminde mevcut olmaları cihetiyle bir şeyin yoktan yaratılmış olmasının yaratılmadan önce bir varlığı olmadığı anlamına gelmeyeceğini söylemektedir. (Bkz. 'Ayân-ı sâbite, El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, c.2, s. 258)
[324] Hulûl ve ittihâd încâ muhâlest. "Hulûl ve ittihâd burada muhâldir."
Ki der vahdetrevî 'ayn-ı dalâlest. "Vahdet yolunda bu aynı delâlettir.
[325] Nişân dâde ez hârabât. "Harâbâttan nişân vardır ki"
Ki ez-tevhîd iskât-ı izâfât. "Bütün izâfî şeyleri tevhidden düşürdü."
[326] Der zât ve sıfat ve her ki râ başed seyir. "Zât ve sıfâtta seyreden her kişi için"
Her ki zenb der nazaraş sûret-i gayr. "Başka bir sûret O'nun nazarında günahtır."
[327] Der meşreb-i o yeki bûd bâde vü âb. "O'nun meşrebinde bâde ile su birdir.
Der mezheb-i o yeki bûd mescid ü deyr. "O'nun mezhebinde mescid ve kilise birdir."

Bu sebepten ârif işlediği işi şerde vârid olan evâmire imtisâlen işler, gayrı bir garazı yoktur. Ve terk eyleği şeyleri dahi şerî‘ate menhî olduğundan terk eder. Fil-hakīka hakkı, hakla aşılıp; hakkı, hakla terk etmiş olur, gayrı bir illet-i akliyye aramazlar. Meselâ usûliyyîn emr-i me’mûrun bihin hüsnünü iktizâ edip, nehy-i menhî hakkında kubûhunu iktizâ ederler, dedikleri gibi. Zîrâ urefâ yanında her şeyin hakīkatı zâhir olmuştur, sûreti hakīkate tabidir. Vesselâm.

Beyân-ı Nigâh-dâşt

Sâlik bu zikir olunan ahvâli himmet-i pîr ve iştiğâl-i zikirle muhâfaza eylemeyip kendini bu hâlât ile hallendirip ehl-i hâl ve sâhib-i cezbe ola.

Beyân-ı Yâd-dâşt

Sâlik dâimâ bu zikr olunan hâlâtı muhâfazada inâyet-i pîr ile nihâyet **|22a|** mertebe kuvvet bulup ve kemâl-i metânet eyleyip murg-i himmeti o kadar pervâne eyleye ki kendini cezbe ile fenâfillâha ve fenâ ile bekābillâha, bekā ile vuslata, vuslat ile vahdete, vahdet ile hüviyete, hüviyyet ile sırra, sırda dâimâ cümlenin matlûbu olan ol Zât-ı zil-kemâl, hakīkatü’l-hakāik denmiştir. Onun ile mütahakkik olup mukarreb-i Hazret-i İlâhî ve müsâdik-ı şevket-i nâ-mütenâhî olmayla mes‘ûdu’l-ezel ve makbûlü’l-ebed ola. Bi-fazlihî ve keramihî Teâlâ bu devlet-i uzmâya ve saâdet-i kübrâya nâil olmak üç nesneye tevfîk ile müesser olur. Evvelâ ki bir şeyh-i kâmilden zikre müllakkın ola. İkinci, mahabbetle emr-i şeyh ile ol zikre müdâvim ola. Üçüncü, ilmini ve aklını ve fikrini ol azîze verip hizmet-i şeyhte kendini ifnâ ve kemâl-i inkıyâd ve teslîm eyleye. Şeyhini irzâ eyleye, bundan eksik hizmet ve râbıta ile Hakk’a tâlib ve şeyhe mürîd ve muhlis olanlar, maksûd-i Zât’a fâiz olmazlar. Bu sebepten ekser dervîşîn belki kendi kemâl addeder, azîzler nâr-ı firkate ah çekib kemâl-i haset gösterirler. Cümle mazarâtın başı ve mürîdi sülûkten geri koyan ve şeyhe mürîdi serkeş eden ve Cenâbı Hakk’ı taleb ettirmeyen beş nesnedir: Gaflet ve enâniyyet ve bilirlik ve hûbb-i dünyâ ve sû-i zan. İlâcı âgâh olup tevâzu ve mahabbete ve teslîm ve inkıyâda yüz tutup, her neye şeyh tarafından

zuhûr eder ise onu emr-i Hak bilip cân-ı gönülden ol şeye râzı olup emre fermân-ber ola. [328]"ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاء وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ" **| 22b |**

درویش رو پوش گشت است افتاب

فهم کن والله اعلم بالصواب [329]

EL-BÂBÜ'L-HÂMİS FÎ BEYÂN-I İLMÜ'L-BÂTIN VEMÂ YETE'ALLAKU BİHÎ

Ve dahi sülûk, ilm-i bâtındır. İlm-i bâtın nefsi bilmektir. A'mâl ve ef'âl ve ahlâk ve i'tikād ve muâmelâttan rızâ-lillâha muvâfık olanı ahzedip, hilâf-ı rızâ olanı terk cihetiyle ve bu takdirce ilm-i bâtın ilm-i zâhire muvâfık oldu. Ol sebebten buyurdular ki: "كل باطن يخلفوا الظاهر فهو باطل"[330] rızâ ve adem-i rızâ şerî'atte sekiz mesele ile bilindi: Farz, Vâcib, Sünnet, Müstehab, Mendup, Mübah, Mekruh, Harâm. Altısıyla amel rızâya muvâfıktır. İkisinden ihtirâz lazımdır. Hakku'l-insâf, bunları âlim olup muktezâları ile 'âmil olup amelinde muhlis olan kimseye tezkiye-i nefs peydâ eder. Lâkin tasfiye-i kalb hâsıl edemez. Evvelâ bunları bir âdemi cümle cüz'iyyâtı ile ihâta ve her biri ile amel kābil değildir. Zîrâ bazı kerre hile-i nefs zuhûr edib haramı farz sûretinde gösterir. Meselâ bir âlim bir hâneye davet olunsa, icâbet eylediğinde kendine âdeta ikramdan noksân vâki' olsa, kendi kibrinden nâşi sâhib-i hâneye sû-i zan edip istihfâf meselesine zâhib olup fi'l-hâl sâhib-i davete ve onda olanlara ta'n ve ta'arruz edib tekfire başlar. Bu ise harâmdır, âlim-i mütekebbire farz sûretinde görülür. Suâl olunduğunda "ilme ta'zîm farz, ulamâya ikrâm vâcibtir" diye cevâp verir. Sözü yerindedir. **| 23a |** Eğer kast olunursa ve eğer bu nesneye şüğulden ve sehivden olur ise ta'n ve tekfir iktizâ eylemez. Belki tekfirinde kendine hatâ vardır, onu bilmez. O kadar da basîreti yok ki hikmet-i beyyin olup onların adem-i ikrâmı, âlimin kendi kusûrundan ola. "اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظربنورالله تعالى"[331] hadîs-i şerîfi üzre sâhib-i hâne ve onda olanlar erbâb-ı keşften olup noksan muâmele

[328] Cuma, 62/4. "İşte bu, Allâh'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allâh, büyük lütuf sahibidir."
[329] Derviş rû-pûş geşt est âfitâb. "Dervîş güneşi sırtına giyen kişidir."
Fehm kün vallâhi a'lem bi's-savâb. "Anla! En doğrusunu Allâh bilir."
[330] Zâhire ters düşen bâtın, kabul edilemez.
[331] Tirmizi, Tefsirul Kur'ân, 15, "Mümünin bakışından sakının, çünkü o bakarken Allâh'ın nuruyla bakar."

ile hâli şeni'i âlim bed hasâle bildirmiş olalar, derdi. Mendin sâhib olduğu sû-i zan nerede kaldı, bu takdîr nerede kaldı, insâf ile fehmoluna. Ammâ ilm-i bâtın, sâlik olanlar iştiğâl-i zikr ve himmet-i pîrle, tezkiye-i nefs hâsıl eyledikleri gibi tasfiye-i kalbe dahi nâil olurlar. Zîrâ sûrî eşyâda her sûret ki vardır sâlikin birer sıfatına alâmet olmuştur gerek mezmûma gerek memdûh "lâ cürmü" evvela terk, sâni ahz ile teşvîş-i hâtıradan kurtulub cem'iyyet-i dil hâsıl ederler. Bunları görmeye keşf ve müşâhade derler. Görüp ve bilip aralarını temyîz etmeye ilm-i keşf ve ilm-i müşâhade derler. Evvelki derviş sıfatı, ikinci mürşit hâlidir. Bu zikrolunan sûretleri, o beyhûde görünür ise vâkı'a ve rüyâ ve terkîb derler. Her birini münâsibince edâya ta'bîr derler. Ol ta'bîre dervişin râzı olmasına tesellî derler. Ammâ esnâ-i teveccühte sâlikin hâtırına sûretsiz mânâ ciheti ile hutûr eder ise ol hâtıraya tefellü derler. Münkerâttan olur ise kabz derler, istiğfâr lazımdır. Müstehsanâttan olup kendine safâ verir **| 23b |** ise bast derler. Hamd ile ziyâde olur, bu mertebeye makām-ı sâliki gayr-ı meczûb derler. Onların bundan a'lâ makamları yoktur. Mertebe-i ubûdiyyet bu derecede tamâm olur. Zîrâ onlar bûy-i vuslatı kokmadılar ve bâb-ı mahabbeti açıb kitâb-ı aşkı okumadılar. Bunlar her bar hicâb-ı nûrâni ile mahcûblardır, onlara firdevsiyân derler.

EL-BÂBU'S-SÂDİS FÎ BEYÂN-I MAHABBET-İ HUDÂ VE DERD-İ İLÂHÎ VE AŞK-I MEVLÂ

Ve bu ilm-i bâtında ilm-i mahabbet mektûmdur. Feth olur ise sâlike inâyetten bir kapı açılmış olur. Zîrâ ilm-i bâtında ilm-i şerî'at gibi edep lâzımdır. Ol cihetten "الطريقة كلها ادبٌ"[332] buyrulmuştur. Terk-i edeb eden sâlik muâhaze olunur. Ammâ mahabbete endâze yoktur. Mahbûb ne yüzden tecelli eder ise zarûri muhib ol tarafa meyleder gerek celâl olsun gerek cemâl "الضرورات تبيح المحظورات"[333] onun makāmı olup mahabbeti yüzünden zuhûr eden zellât ve seyyiât mazûr ve mafûf olup, "رفع الخطاء و النسيان عن امتى"[334] zeylinde dâhil olur.

[332] Tarîkat, başlıbaşına edebtir.
[333] Zarurât, mahzurlu olan şeyleri (Haram) mübah kılar.
[334] İbn Mece, Talak, 16. "Allâh, ümmetimden hata, unutma ve yapmaya zorlandıkları şeyi (hükmünü) kaldırmıştır."

Beyân-ı İlm-i Dert

Eğer mahabbet, ifrâta varır ise dert olur. Sâhibine ehl-i dert derler. Ve bir belâ-yı mûsıl-i saâdedir ki giriftâr olmayan bilmez. "من لم يذق لم يعرف"[335] sâhibini iki cihân sevdâsından fârig kılıp mübtelâsından gayrının fikrini komaz. Ekser dervişâna uzlet ve tenhâ yerlerde halvet ve halkın **|24a|** kârlarından ve sohbetlerinden nefret ol zamanda yüz tutar. Ve bu dert gönüllere madde peydâ eder. Bazısını sükûta müdâvim kılâr. Ve bazısını hây u hûya mülâzım eder. Bazısın pür-celâl eder. Bazısın cemâl-i mukayyede mübtelâ eder. Bazılarını seyyâh eder gezdirir. Bazılarını tekke tekke yaldırır. Bazılarını feryâd ile halka bildirir. El-hâsıl "حسنات الابرار سيئات المقربين"[336] şânlarda olup ne işleseler ol dert ile makbûl hazret olurlar.

3.2.1.1. Beyân-ı İlm-i Aşk

Ve bu ilm-i derd, ilm-i aşka mahtûmdur. "Hitâmuhu misk" feth olur ise sâlike, inâyatte terakkī olup saâdet-i merdübân bir kadem dahi hurûç eder. " العشق نار يحرق ما سوى المحبوب"[337] aşk bir ateşdir ki mahbûbdan mâ'adâsın yakıp kül eder, kendini dahi bilmez. Ol vech ile dosta yol eder. İkbâli dâim Zât'a olur ve mezâhirden el çeker. O kadar yanar yakılır ki aklı ve ilmi dahi yanıp maşûkûn ve mâşûka tâlib olduğun dahi unutup, hemen bir yanmak kalır. Bu mertebeye hakka'l-yakīn derler.

EL-BÂBİ'S-SÂBİ' FÎ BEYÂN-I İLM-İ HAKKA'L-YAKĪN

Ve hakka'l-yakīn zevk-i Zât-ı bî-renge vuslattan ibarettir. Eğer sâlik ol zevk ile mest ve bîhodluğa müstağrak olur ise makām-ı istiğrâk ve istihlâk cem'i sarf ve dâire-i bî-zebân derler. Bu makāmın neticesi **|24b|** fenâfillâhdır. Âlem-i lâhût derler. "لن يلج ملكوت السموات حتى يولد مرتين"[338] Ve bu makāmın sahibleri bî-şuûr ve

[335] Tatmayan bilemez.
[336] İyilerin sevâbları, mukarreblerin günahlarıdır.
[337] Aşk öyle bir ateştir ki sevgili dışında kalan herşeyi yakar.
[338] İki kez doğmayan semâlara yükselemez.

bî-ilimdirler ve nisyân-ı küllî bu dâirede zuhûr eyler. "موتوا قبل ان تموتو"[339] bu makāma işârettir ve bunlar bu mezilde mükellef olmazlar. Vücûdları bîmâr-ı şekil olup, harekete mecâlleri olmaz. Bunlar kendi âlemlerinde çok temâşâlar ederler. Galebe-i zevkten nâş-ı beyâna kadir olamazlar. Bu makāma seyr fillâh ve şühûd ve vüsûl dahi derler. Ve dahi vücûd-i beşeriyyelerinden, bi'l-külliye fânî olup vücûd-i hakkānî ile bu âleme irşâd için teveccühlerine bekābillâh derler. Ve ilimlerine irfân ve hallerine cezbe derler. Eğer cezbe ile kendilerine meskenet ve tevâzu zuhûr eyleyip irfânları hasebiyle nefslerinde bî-vücûd Hak'la mevcûd oldukların bilip Hak Teâlâ onlara sıfât-ı subûtiyyesi ile âlet olup görmeleri, işitmeleri ve işlemleri Hak ile olup Hak'sız kendilerini cümle âlemi ma'dûm-ı sırf bilmişler ise tıfliyyet ve menzile-i acz ve fakr ve mertebe-i kurb-i nevâfil derler. Cem'i sarf dahi derler. "الفقر فخرى" [340], "سبحانى ما اعظم شانى"[343], "ليس فى جبتى سوى الله"[341], "الفقيرلا يحتاج الى الله"[342], "ليس فى الدارين غيرى"[344] ve bu makāma işarettir. Eğer cezbe onlara şecaat verip, yüzlerinde mahâbbet, sohbetlerinde halâvet, nazarlarında melâhat, nutuklarında isâbet, zâtlarında isti'lâ zuhûr eylemiş ise onlara sâhib-i tasarruf ve zû-kuvve derler. Nutuklarınada intâk-ı Hak ve kelâm-ı mutlak derler. Eğer nazarlarına düş olan nesne tebeddül ve teğayyur kabûl eder ise nazar-i inâyet derler. Makāmlarına racûliyyet ve hürriyet ve bulûğ tâm **|25a|** ve kurb-i ferâiz derler. Zîrâ bunlar Hak Teâlâ'nın sıfât-ı subûtiyyesine âlet olup ne işlese Hak Teâlâ ve ehl-i saâdetlerin yüzünden işleye. Bunlardan zuhûr eyleyen kendilerinden değildir cümle Hak'dandır. [345]"قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللهِ". [346] "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى" ve bu makāma işârettir. Bu makāma cem'ü'l-cem' dahi derler. Bu menzile sâhiplerin irfânlarına ilm-i ledün derler.

EL-BÂBU'S-SÂMİN FÎ BEYÂN-I İLM-İ LEDÜN

[339] El-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, 2.29. "Ölmeden önce ölünüz."
[340] Fakirlik benim övüncümdür.
[341] Cübbemin altında Allâh'tan başkası yoktur.
[342] Fakirin Allâh'a'a ihtiyacı yoktur.
[343] Kendimi tenzih ederim şânım ne yücedir.
[344] İki âlemde benden başka kimse yoktur.
[345] Nisa, 4/78. "De ki: Hepsi Allâh'tandır."
[346] Enfal, 8/17. "Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allâh attı."

İlm-i ledün demek ilm-i kurb demektir. Yani ilm-i Zât-ı Mutlaktır. İlm-i hakīkat dahi derler. Ve bu ilm-i ubûdiyyetin ve ilm-i şerî‘atın ve muktezâ-yı ukûl-i melâike ve ins ve cinnin tamamı hilâfa düşmüştür.

فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ[347] âyet-i kerimesi ilm-i ledünnü iş‘âr eyleyip ahalisi olan fukarâ ve dervîşân ve meşâyih, uli’l-ihtirâma nihâyet mertebe hasbihâl olup gâfil ve münkirini tehte’s-serâ mazemmet olmuştur. Zîrâ bu ilim dâhilinde olanlara ayn-ı rahmet olup her ne kadar zevk-i vicdân ve kurb-i sultân oldu ise hâricinde olan gâfillere dahi ziyâde azâb-ı nâr-ı nîrân ve ba‘de hüsrân ve tuğyân görünmek ile visâl-i yârdandır. Ve makāsıd-ı dünyâ emniyyelerine mağrûr oldular. Ol ecilden buyurdular ki akıl bu yolda kûtâhtır ve naklin fâidesi yoktur. Ve müşâvere dahi bu bâbda **25b** memnû‘dur. Zîrâ müşâvere min vech ma‘lûm olan şeyde olur.

Muvahhid kandeki baksa ayân ender ayânsın sen.
Gözünden ehl-i inkârı nihân ender nihânsın sen.

Ve suâl dahi câiz değildir. Sordukça güç olur. Ol ecilden bu tarîkatta sohbet, gönül iledir. “من القلب الى القلب سبيل”[348] ve suâle cevâb dahi pîre teveccüh ile zuhûr eyler. “الْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ”[349] azîzler katında sohbet ikidir: Biri Allâh iledir, biri dahi ehlüllâh ile “صحبوا مع الله فإن لم تطيقوا فاصحبوا مع اوليائها”[350]

Ya gönül ol hazrete ermiş gerek.
Ya erene ol gönül vermiş gerek.

Ger yollardan sende gönül kangisidir.
Bu ikidir gayrı gönül sengidir.

---

[347] Hadid, 57/13. “Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, "Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım" diyecekleri gün kendilerine, "Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın" denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.”

[348] Kalbten kalbe bir yol vardır.

[349] Ebu Davud, Edeb, 49.

[350] Allâh ile sohbet et, şâyet bunu yapamıyorsan dostlarıyla sohbet et.

Allâh ile gönül sohbete murâkabe derler. Murâkabe, sâlik dâimâ kendi gönlünden Zât-ı Hakk'ın tecellîsine intizârdan ibârettir. Ehlüllâh ile sohbete râbıta derler. Râbıta, sâlik zikri pîrine şeyhinin sûretini mahabbet ile gönlünde tutmaktan ibârettir. Ve dahi her şeyi bu yolda terk câizdir. " الدنيا حرام على اهل الآخرة و الآخرة حرام على اهل الدنيا و هما حارامان على اهل الله تعالى"[351]

Hudâ'yı seversen sivâdan kesil.

تجّوع ترانی تجرّد تصل [352]

Ve dahi Cebrâil bu ilme habîr olmadı. Ol ecelden melâike de aşk ve mahabbet-i Zât yoktur. Me'mur oldukları nesneye itâat üzere olurlar. Ve dahi peygamberâna ilm-i ledün, Cebrâil vasıtasıyla **|26a|** vahiy olunmadı. Her birlerine birer tarîk ile işâret olundu. Meselâ Âdem ve Havva (aleyhüme's-selâma) şecere-i bür sûretinde ekli ile ma'lum oldu. Ve Hazret-i Nûh'a hîn-i tûfanda sefîneye binip, mâ-i tûfana gitmesiyle bilindi. Hazret-i Eyyûb (aleyhi's-selâma) hastalığı hâlinde, Yûnus (aleyhi's-selâma) balık karnında, Hazret-i İbrâhîm (aleyhi's-selâma) ateş-i nemrûda ilkâ zamânında, Hazret-i Mûsa (aleyhi's-selâma) Hızır (aleyhi's-selâma) mülâkât zamânında, Hazret-i Îsa (aleyhi's-selâma) yahûdilerin katli ile hücûmları esnasında, Hazret-i Yûsuf (aleyhi's-selâma) câh içinde, Hazret-i Yakûb (aleyhi's-selâma) firkat-i Yûsuf zamânında, Hazret-i İsmâîl ve İshâk (aleyhümâ's-selâma) zebh ile me'mûr oldukları esnâda, Hazret-i Dâvud ve Süleymân (aleyhümâ's-selâma) ittilâhi menkûha ve ibtilâh-i davet-i Belkıs zamânında ve Hz Muhammet Mustafa Ahmed (aleyhi's-salâtü ve's-salâma) leyle-i Mi'râcta, rü'yet-i cemâl-i zî-kemâl celle celâhü ve 'amme nevâlehü müyesser olmuştur. Ve Hazret-i Ebubekire (radiyallâhu 'anhu) Hazret-i rasûlallâh sallallâhü (aleyhi ve selem) ile Mekke-i mükerremeden hicret ettikleri gecenin gündüzü, mihmân ve pinhân oldukları mağaradaki " فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ"[353] âyet-i

[351] Ahiret ehline dünya haramdır, dünya ehline ahiret haramdır. Ehlullah'a dünya ve ahiretin her ikisi de haramdır.

[352] Tecevva' terânî tecerred tasil. "Aç kalırsan beni görürsün, herşeyden kesilirsen bana ulaşırsın."

[353] Tevbe, 9/42. "Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allâh yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allâh bizimle beraber" diyordu. Allâh da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla

kerîmesiyle işâret olunmuştur. Ve Hazreti İmâm-ı Ali (kerremallâhü vechehü, radıyallâhu ‘anhü) Mi‘râc’tan sonra peygamberimiz (aleyhi’s-selâtü vesselâm) **|26b|** remz buyurup; zikri cehrî kendilerine vazîfe kılmıştır. Ve habs-i nefesi ol hazrete bir vech-i mahabbet-i râbıta eylemişki ve teveccühe ve mürâkabeye ve bezl-i mâl ü cânla hizmeti Hazreti Ebubekire nişân ve alâmet vermiştir. Ve onlardan sonra bu sa‘âdete mazhar olan ehl-i basîret üç şey ile vâsıl oldular. Telkîn-i zikir, mahabbet ile şeyhe râbıta, bezl-i makdûr ile hizmet

”والله ولي التوفيق هو حسبي نعما الرفيق“[354]

EL-BÂBU’T-TÂSİ‘ FÎ BEYÂN-I TELKĪN

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا[355]

توبه كردن درحقيقت باذ گشت

دل بود دل بان توّاب ده [356]

Tevbe etmek hakīkatta gönlü Hak Teâlâ Hazretlerine vermektir. Şeyh mürîde sen de gönlünü Hak Teâlâ’ya verdin mi? dedikte, mürîd-i muhlis ez-derûn “verdim” diye. Bâliğ olduğun günden bu ana gelince her ne kadar sağîr ve kebîre günah işledin ise tevbe ettin mi? dedikte, bilâ-tereddüd sıdk ile “ettim” diye. Nakşibendiyye tarîkatında şeyhlik ve müritlik yoktur, ahd-i birâderliktir. Fakîr, seni birâderliğe kabûl eyledim, sen de fakîri birâderliğe kabûl ettin mi? dedikte, mürîd-i sâdık ez cân ve dil “ettim” diye. Eğer rûz-i mahşerde benim elime fırsat geçer ise ben seni unutmam, senin dahi eline **|27a|** fırsat geçerse bizi unutmaz mısın? Dedikte,

---

onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allâh'ın sözü ise en yücedir. Allâh, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

[354] Başarının sahibi Allâh’tır. O bana yeter, o ne güzel arkadaştır.

[355] Fetih, 48/10. “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allâh’a vermiş oluyorlar, Allâh’ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allâh’a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allâh’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allâh yakında büyük ödül verecektir.”

[356] Tevbe kerden der hakīkat bâz-geşt. Dil büved dil-bân tevvâbda. “Tevbe etmek hakikatte geri dönmektir. Böylelikle gönül Tevvâb’ta gönül sahibi olmuş olur.”

“unutmam” diye. Bizim tarîkımiz, Rasullullâh (sallallâhu ‘aleyhi ve sellem) ve Ebubekir-i sıddîk (radiyallâhu ‘anh) tarîkıdır. Onları bu tarîkten güzerân-ı meşâyih-i ehl-i yakînin cümlesini ve fakîri dahi şeyhliğe kabûl eyledin mi? dedikte, “eyledim” diye. Hâzır-ı mü’minin bu ‘ahdine şâhit olsunlar mı? dedikte, “olsunlar” diye. Bundan sonra üç kere kelimeteyni şehâdeteyn, cümle beraber söyleyeler: “Eşhedü en lâilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden rasûlüllâh” hakkan ve sıdkan diyeler. Mâye-i Muhammedî dedikleri bu kelimelerdir. Ve sırr-ı azîm bundadır. Bundan sonra eğer mürîd, ism-i celâle müstaid ise şeyh onu telkīn eyleye. Tafsîli âtîde gelir (inşâllâhü Teâlâ). Azîzler katında tevbe ve inâbet ve ahd-i mîsâk telkīn-i zikir ve ilkā-i mahabbetullâh ve biri birlerine rûz-i mahşerde şehâdet bundan ibârettir.

”وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا“[357]

”والقيت عليك محبة منّي“[359] ,”اليست بربكم" قالوا بلا“[358]

”وَأَوْفُواْ بِعَهْدِ اللّهِ “[361] Bu ‘ahde işârettir. ”ولذكر الله اكبر“ ,”فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ“[360]

” صِبْغَةَ اللّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ“[362] bu ‘ahde müsarrihdir. ”إِذَا عَاهَدتُّمْ

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَابْتَغُواْ إِلَيهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُواْ فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ“[363]

bu manâya muhakīkdır.

نه شبم نه شب پرستم حدیث خواب گویم

چو غلام افتابم همه اذ افتاب گویم [364]

EL-BÂBÜ’L-ÂŞİR FÎ BEYÂN-I TELKĪNÂT-I NAKŞİBENDİYYE

[357] Bakara, 2/143. “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.”
[358] Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Elbette Rabbimizsin dediler.
[359] Tâha sûresi, 20/39 “… katımdan sana bir sevgi verdim…”
[360] Bakara, 2/152. “Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.”
[361] Nahl, 16/91. “Antlaşma yaptığınız zaman, Allâh'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin.”
[362] Bakara, 2/138. “ Biz, Allâh'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allâh'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz" (deyin).”
[363] Maide,5/35. “ Ey iman edenler! Allâh'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaşmaya vesîle arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”
[364] Ne şebem ne şeb-perestem hadîs-i hâb gûyem. Çü ğulâm-ı âfitâbem heme ez âfitâb gûyem. “Ne geceyim, ne geceye tapan rüya anlatıcısıyım. Güneşin çocuğu gibi daima güneşten söz ediyorum.”

│27b│ Telkīnât-ı Nakşibendiyye on ikidir: Habs-ı nefes, Râbıta, Teveccüh, Murâkebe, Müşâhede, Muâyene, Hakka'l-yakīn, Fenâfillâh, Bekābillâh, Cezbe, Tıfliyyet, Bülûğ.

Beyân-ı Habs-ı Nefes

İki nev'dir: Ya ism-i celâl ile yâhut nefy ü isbât iledir. İkinciye göre tarîki oldur ki sâlik, uslûb-ı tahiyyât gibi abdest ile kıbleye müteveccih iki dizi üstüne oturup gözünü ve ağzını yumup, dişlerini birbiri üstüne koyup, dilini üst damağına yapıştırıp, nefesin derununa çekip, göbeği altında saklayıp, hulûs-i kalb ile gönlünde mahabbet ile "lâilâhe illallâh" kelimesine meşğûl ola. Ammâ "lâ"yı makas gibi farz edip halkasın göbekte ve uçların damağıyla sağ cânibini ihâta ettirip; "ilâhe" kelimesini mâsiva 'itibâri ile sağında tutup "lâ" makası ile alâkasın ondan kat' edip, "illallâh" kelimesini sol memesi üzerine öyle darb ede ki harâreti gönlüne erişe. Ve "illallâh"tan maksûdu ol Zât-ı Zi'l-kibriyâ'dır ki onu mahbûbiyyet ve merğûbiyyet ile fikr edip ve kendini ona âşık ve mübtelâ mülâhâzası ile ve şeyhi derdine dermân maksûda mûsil-i hayâli ile gönlünü bu zikr-i şerîfe meşğûl kıla. Ammâ kafası dik oldukça tekler üzerinde nefes ala. Meselâ yedide ve dokuzda ve onbirde ve yirmi bire varınca nihâyet bula. Ve nefes aldığı esnâda bu duâyı okuya " اللهم انت مقصودي ورضاك مطلوبي واليك وسيلة شخي"[365] deyip tatavvu' için bir mikdâr sükût üzere oturub **│28a│** sülûküna ikbâl için derûn-i şeyhinden medet taleb eyleyip uslûb-ı sâbıka üzere gönlünü yine bu zikr-i şerîfe meşğûl kıla. Netîcesi olan harâret ve istiğrâk ve zuhûr eyleyip efkâr-ı fâside bil-külliye yanıp tasfiye-i kalb hâsıl olup cezbe-i ilahî yüz göstere. Asıl maksûd odur ki ilah gayrı ve tekler üzerinde durmağa riâyet eyleye. [366]"ان الله وتر يحب الوتر" vukûf-i adedî bundan ibârettir. Ve sırrından habîr ola ki ilm-i ledünnün evvel mertebesidir. Ve bâz-geşt'in manâsı budur. Zîrâ vâhid, adl dinin sâir adetlere seryânı olup; adet ne mertebeye varmış ise vâhid-i ihrâc ile adet mertebesinden düşûp ammâ adedin vâhide aslâ tesîri olmayıp ve vâhid adetten olmadığı gibi kezâlik vâhid-i hakīki esmâ ve sıfât, ef'âl ve âsârı cihetiyle cümle eşyâya sârî ve Zât-i a'lâsı 'itibâriyle cümleden ârî ve münezzeh olup kat'an

[365] Allâh'ım maksudum sensin, senin rızânı isterim. Sana ulaşmamda şeyhim vesiledir.
[366]Sahihi müslim, 48/35. "Allâh tektir, teki sever."

eşyânın Zât'a bir vechi ile tesîr olmayıp "keyfe mâ yeşâ" zât olanlara istidâdlarına göre tasarruf eyleyip belki istidâd veren dahi ol zâtı bî-misil olduğun sâlik ilm-i yakīn bilib ve i'tikād eyleyip 'ayne'l-yakīn görüp himmet-i pîr ile kendine hâl eyleyip hakka'l-yakīn eşyâyı ve kendini dahi yitirip "mâ nidâ illallâh" bâkī cümle reft ola.

داد حقرا قابلیت شرط نیست
بلکه شرط قابلیت داد اوست [367]

از مسبب میرسد هر خیرو شر
یکست اسباب وسائط را اثر [368]

|28b| Ve eğer ism-i celâle mülakkīn ise uslûb-ı sâbık üzere nefesîn derûnuna çekib; "Allâh" ism-i şerîfîne kalbi ile meşğûl ola. Nefesi daraldığında (dayyık) tekler üzerinde dura. Meselâ on birde ya yirmi birde ya otuz birde ya kırk birde yüz bire varınca nihâyet bula. Nefes aldığı esnâda [369]"جل جلاله و عام نوال" deyip, netice zuhûr edip âlem istiğrâka 'urûc edince meşgûl olup ol vecihle hakāyik-ı eşyâ kendine zâhir ola. Nitekim Peygamber-i Hudâ (sallallâhu Teâlâ 'aleyhi vessellem) hazretleri bu mertebeyi ümmetine duâ ile terğîb eylemiştir. " الهي الهي خلّصنا عن الاشتغال بالملاهي و ارنا حقائق الاشياء كما هي"[370] bu dereceye ulu'l-ebsâr derler. Bu mertebenin derûnunda bulunanlara, ehl-i gaflet derler. Ve şüğullerine iştiğâl-i bi'l-melâhi derler. İsterse ilim ve ibâdet ve envâ-i hayrât ve hasenât olsun zîrâ [371]"وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" "ليعرفون"[372] ile tefsir olunmuştur. İlim ve ibâdetten garaz marifet-i hakāyık-ı eşyâ-i kemâ hiye dir. Ol dahi nefsi bilmeye tevakkuf eyledi.[373] "من عرف نفسه فقد عرف ربه" Nefsini bilmek olmaz, illâ zikr ile

[367] Dâd-ı Hakrâ kâbiliyyet şart nîst. Belki şart-ı kâbiliyet dâd-ı O'st. "Hak vergisi için kabiliyet şart değildir. Belki kabiliyetin şartı Hakkın vergisidir."
[368]Ez müsebbib mî resed her hayr ü şer. Yekest esbâb-ı vesâitrâ eser. "Her hayır ve şer müsebbipten erişir. Vasıtaların sebebleri tek bir eserdir."
[369] Onun şanı ne yücedir, lütuf ve ihsanı herşeye şâmildir.
[370] Allâh'ım faydasız işlerden bizi temizle ve bize eşyânın hakkatini olduğu gibi göster.
[371] Zariat 51/56. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."
[372] Bilinmek için.
[373]İmam-ı Münâvî, **Künuz-üd-Dekâık** "Kendini (nefsini, haddini) bilen, Rabbini tanır."

bîhodluğa ve bî-vücûdluğa yüz tutmak ile olur. Kaçan ki sâlik iştiğâl-i zikr ve inâyet-i pîr ile bî-vücûd olur, hak ile mevcûd olur. Ol ecilden buyurdular ki " وجودك زنبٌ لايقاس عليهى زنبون اخر"[374] yani sen kendini var bilmek bir günahtır ki ona muâdil bir günah dahi yoktur. Sâlikin bilmesi ve irâdesi ve işlemesi, cümle harekâtı dahi buna kıyâs olunur. **|29a|** Zîrâ azîzler, sâlikin vücûduna kûh-i kâf ve matlûb-i hakīka-yı ankā ve onu vuslat-ı yokluk ile ta'bîr eylemiştir. Ve yokluk hâsıl olmaz. İllâ emr-i şeyh ile zikre şüğul ve kemâl-i iştiğâl ile âlem-i istiğrâka dühûl ve mest ve bîhodluğa vüsûl ve âlem-i müşâhededе nesfini bilip ve nefsinden âfâka intikāl ile hakâyik-ı eşyâya "كما هي في نفسه الاماره"[375] ârif olmak ile olur.

Beyân-ı Râbıta

Râbıta oldur ki sâlik, mahabbet ile şeyhe gönül verip zikir yerine mahabbet eyleye. Şeyhinin sûretini hâtırında tutup, fikir ve hayâli daima şeyh ile olup, ondan gayrının fikrin unutmak ile râbıta bir mertebeye var ki cümle ahvâlinde şeyhle bile olmak hususunda şeyhin nâil olduğu füyûzâta nâil olup; hâl ve zevk ile hallenip, vâsıl olduğu makāmata vâsıl olup, asıl maksûdu Hakk'ı bulmaktır. Ol vecihle bulmuş olur. Zîrâ azîzler buyurdular ki vallâhi sümme billâhi nefsi bilmekle ve Hakk'ı bulmaya ve zevk-i külle vâsıl olmaya sâlike râbıtadan yakīn yol yoktur. "Er-rafîk sümme't-tarîk" râbıtanın zâhirde misâl-i yola gidici iki adamın el ele verip sohbet ile yola gitmelerine benzer. [376]" اللهم انى اسئلك حبك وحب من يحبك و حب عمل يقربنى الى يحبك" ve bir lütf u mahabbetle şeyhe râbıta eylediği cihetle tarîk-i zikrin muktezâsı olan mücâhedât ne yüzden zuhûr ederse, onun ile amel etmektir. **|29b|** Meselâ terk ve tecrid gibi inzivâ ve erbaîn, halvet gibi perhiz ve riyâzet ve seyehat siyâmu'd-dehr ve kıyâmu'l-leyl gibi bunlar piyâde dervişler ve tabî'atta serkeşler yoludur. Mücâhede onlara kötek ve terbiye olup onun ile şeyhe râm ve râbıtaya istidâd ve Hakk'a yol bulsalar gerektir. Ve biri dahi telkīn-i râbıtadır ki, günde beşer vakit namaz, senede bir mâh-i Ramazân sâim olup mahabbet ile ve hulûs ile şeyhi der-hâtır

[374] Senin varlığının (benliğinin) günahı başka hiçbir günahla kıyaslanamaz.
[375] Nefs-i emmârede olduyğu gibi.
[376] "Allâh'ım! Senden sevgini istiyorum. Seni sevenin sevgisini istiyorum. Beni senin sevgine yaklaştırıcak ameli istiyorum."

edip mümkün olan ikrâm ile hizmetinde kusûr etmeyip "el-minnetü li'l-mürîd" bil ki cümleyi şeyh yolunda fedâ eyleye.

Öyle "لا يؤمن احدكم حتى اكون احب اليه من والده و ولده و ما نفسه و الناس اجمعين"[377] itikât eyleye ki indinde kendi nefsine göre şeyhten güzel ve mahabbetli, kâmil ve mükemmil, kendine Hakk'ı ulaştırıcı kimse olmaya. Böyle mahabbet ile ehl-i kemâle dost olanların işleri dâim safâ olup zahmetsizce elleri şeyh elinde, gönülleri şeyh gönlünde, sırr-ı mahabbet-i Muhammed ('aleyhi's-selâm) ile serleri her dem olup; cümle ehlullâh ile bile Cenâb-ı Hakk'a ve Zât-ı Mutlâk'a vâsıl olmak zurefâ ve ehl-i basîret ve ashâb-ı ferâset kârıdır. "الْأَخِلَّاء يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ"[378], "فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ"[379] iş bilen güç işlemez. "لا خرج في الدين"[380] ârif yolu uzak etmez. "العلم نقطة كثرها الجاهلون"[381] evliya ve muttakından birinin sohbetinde olan her yüzden kemâle erer. "ان اوليائه الا المتقون" Allâh'ın velileridir ancak muttakīlerdir. Ammâ hakīkatte muttakī şol kimsedir ki ma'rifetle şerî'ate âlim, şerî'atle tarîkate dâhil **|30a|** tarîkatle hakīkate vâsıl olup irfânı yüzünden havass-ı ibâdet-i Hakk'a dâim ola. Ma'rifetten murâd, meselâ ilm-i fıkha göre usûl-i ilm-i fıkhla ve ilm-i akâide göre usûl-i ilm-i akâid ile âlim olmaktır. Yani her ulûma usûleti ile ve kavâidi külliyesiyle âlim olmak kemâl-i mağrifettir. "وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ"[382]

"الشريعه اقوالي الطريقة افعالي حقيقة حالي المعرفة مالي"[383]

"إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ"[384]

---

[377] "Kişi kendi için istediğini kardeşi içinde istemedikce tam mânâda iman etmiş sayılmaz"
[378] Zuhruf, 43/67. "O gün Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar."
[379] Hakka, 69/21. "Artık o, hoşnut bir hayat içindedir."
[380] Dinde baskı yoktur.
[381] Hz. Ali "İlim bir noktaydı, cahiller onu çoğalttı."
[382] Fussilet, 41/33. "Allâh'a çağıran, salih amel işleyen ve "Kuşkusuz ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kimdir?"
[383] El-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, 2/4. "Sözlerim şeriat, davranışlarım tarîkat, halim hakikat, servetim ma'rifettir."
[384] Al-i İmrân sûresi, 3/97. "Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allâh bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)"

Beyân-ı Teveccüh

Teveccüh oldur ki sâlik gönlüne mürşid gönlüne kapı itibâr edip, matlûbu ve kendini müte‘allik olan umûrun cümle ondan isteye. Ve nazarını ol kapıdan bir levha ayırmayıp, dâima nazarı ol gönle olmak ile zevk-i bîhodluğa vasıl olup, âlem-i melekûta ‘urûç edip [385]“فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ” sırr-ı keşf ile ma‘lûm ola.

Beyân-ı Murâkabe

Murâkabe oldur ki sâlik kendi gönlünden Cemâl-i Yâri görmek için Zât-ı Hakk’ın tecellîsine muntazır ola.

Ehl-i irfân köyün ey dil menzil et.
Sâyesinde onların dil hâsıl et.

Görmek istesen eğer yârin yüzün.

Kıl teveccüh kalbe mir’âtın dil et.

30b Kâmiller katında ehemm-i mühim murâkabedir. Seyrullâh bundan ibârettir. Azîzler buyurmuşlardır: Seyr ilallâha nihâyet vardır ve mürşidin mürîd terbiyesinden ve tasarrufu seyr ilallâh rütbesinin tamâmına denktir, ammâ seyrullâha nihayet yoktur ve ol rütbede sâlike mutasarrıf haktır, mürşidin tasarrufunda kurtulmuş olur. Seyr ilallâhtan murâd âlem ve eşyânın envâ‘ının her birinin nihâyetlerine varınca sâlik kendi vücûdunda merkuz-i hakīkatte olduğunu bilerek gönlünde müşâhede tarîki üzere tamamen her birine seyr ü sülûk etmektir. Meselâ cemâdât nev‘inin nebât nev‘inde dühûlünün tamâmı ve nihâyeti sâlik rü’yasında ve gerek murâkabesinde hacer-i mercân müşâhede etmektir. Nami‘ yani büyüyücü ve nebât bitici olduğu ecelden ve cemâdâta nihayet ve nebâdâta kapı olmuş olur. Bu taktirce sâlik kendi vücûdunun cemâdâtı sülûkünu yetirip vücûd-i nebâtîsinin seyrine

[385] Yasin, 36/83. “Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allâh’ın şanı yücedir! Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.”

başlar. Nebât-i sülûkün dahi nihâyeti şecer-i hurma müşâhede eylemektir. Re'si kat' olundukta kurumâni rütbe-i hayvânîye münâsebeti vardır. Kaçan ki sâlik vücûd-i nebâtisinde müşâhede esnasında defâatle şecere-i hurma müşâhede eyleye, vücûd-i nebâtisine nihâyet verip vücûd-i hayvânîsine de yol etmiş olur. Hayvanât nev'ine sülûkün nihâyetine ve tamâmı ferası müşâhede etmektir. Zîrâ feras mertebe-i insaniye yakīndır. Ve insan mizacında olup feraseti olduğu ecelden sâlik kendi vücûdu hayvânisine sülûk esnasında müte'âkıben nice kerre feras müşâhede eylese mertebe-i hayvâniyyet sülûkü tamam olup; derecât-i insaniyye sülûküna hazırlanmış olur. **|31a|** Ve dahi insân nev'ine, sülûkün tamâmı ve nihâyeti ve rütbe ve derece ciheti ile kemâli ve ekmeli bizim peygamberimiz seyyidinâ Muhammed (hâtemü'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn salavâtullâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhim ecma'în) Hazretlerinin kendi merâtib-i âliyyeleri ve Makām-ı Mahmûde'leridir. Sâlikin, kendi vücûdünde mertebe-i vücûd-i insânî sülûkü müyesser olup, esfelden a'lâya merâtib-i mü'minîn ve merâtib-i ulemâyı ve tabakât-ı evliyâyı ve derecât-ı enbiyâyı kendi vücûdünde bularak ve bilerek seyr ü sülûk edip ve gâhî kendisi bî-nefsihi o makāmların sâhibi olarak; kendi gönlünden sâlik kendini bu minvâl üzere müşâhede etmek ile bu rütbeleri ihrâz edip; bi-tevfîkillâhi Teâlâ matlubu a'lâ ve makâsıd-ı aksâ olan rütbe-i peygamberi nebiyyi-i âhiruz-zamân seyyidinâ Muhammed (sallallâhu Teâlâ 'aleyhi ve sellem) hazretlerine nâil olmaktır. Seyr ilallâh tâ'bir olunan, rütbe-i şerîfe dahi budur. Cenâb-ı Hakk'a ve Zât-ı Mutlaka, seyr ilallâh kapısından sâlik seyr ü sülûkü cihetiyle vuslat etmeye, seyr fillâh derler. Ve bu sülûka nihâyet yoktur. Ve keyfiyyeti dahi bî-tekeyyüf ve bî-kıyâstır. Ta'bîr olunsa sâlikten zuhûr eden tecelliyyâta nisbet ile mahabbet-i Hudâ ve derd-i ilâhî ve aşk-ı hakīkī ve zevk-i vicdânî ve cezb-i Rahmâni ve vuslat-ı Hak ve vahdet-i vücûd ve hûviyyet-i Zât ta'bîr olunur. Ve bunlar bu nice âlî-kadr ve zû-şeref-i azîmü'ş-şân **|31b|**ad alırdır ki manâları ancak sâlik-i sâdıkta, zevk-i küllün ve safâyı tâmmın 'ale'd-devâm zuhûrunu mûciblerdir. "اللهم اجعل لنا حظّا عظيما ونصيبا بليغا من هذه الاذواق المتلذذة في القلوب بجاه نبينا محمد صلى الله عليه وسلم في الدنيا والاخره"[386] ve fi'l-menâm ve'l-murâkabe eğer sâlik murâkabeye müdâvim olur ise ve devâmında kemâl bulur ise, müşâhede ve muâyene zuhûr eyleyip " ما رايت شيئًا الا وقد رايت الله فه به منه معه قبله

[386] Allâh'ım Muhammed (s.a.v.) hürmetine bize kalplerdeki leziz tatlardan nasibimizi bol ve hazzımızı büyük eyle.

بعده”[387] hâdis-i serîfelerinin rumûzâtı âşikâr olmakla ve varlıktan çıkıp hakka’l-yakīn zuhûr etmekle, fenâfillâha dâhil olup [388]“وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِن قُرْآنٍ وَلاَ تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلاَّ كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا” hakīkati ayân olmakla, bekābillâha yüz tutup cezbe ile tıfliyyete yol ederek velâyet-i hâssa ile bâliğ olup, zâhir ve bâtın tasarrufuna mâlik ola.

[389]“لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ” âyet-i kerîmesi bu tahkīka işarettir.

[390]“وَاللّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلاَمِ وَيَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ”

HÂTİME FÎ BEYÂN-I ÂDÂB-I TELKĪNÂT-I NAKŞİBENDİYYE

Ve dahi bu telkīnâtın her birinde, sâlikin bir güne sülûkü ve bir türlü terbiyesi ve bir nev‘ mertebesi ve âdâb ve şurûtu vardır. İmdi âdâb ve şurûtundan bazıların beyân edelim, **|32a|** amel olundukta fâidesi görüle (inşallâhu Teâlâ). Ma‘lûm ola ki Nakşibendiyyim iddiâsında olan sâlike şart-ı lâzım: Dâimâ abdesli ola ve bil ki vudû‘ vaktine istıdâd gelince yani istibrâ vaktinde bile tehî olmayıp istibrâ hâsıl oluncaya kadar teyemmüm üzere olalar. Ve her abdest akabinde vakt-i mekrûh değil ise şükr-i vudû‘ niyeti ile iki rek‘at namaz kılalar. Ve dâimâ sanki gönüllü olup kendilerini âciz ve efkende bilip istiğfârı çok okuyalar. Ve ‘ibâdullâh’a belki cümle halâyıka tevâzu üzere olalar. Kendilerine gurur verecek amel iktizâ eder ise yokluğa kaçıp onu Hak’dan bileler. Eğer hüsn-i amel olur ise mahz-ı tevfîk bilip kendi istidâdlarından bilmeyeler. Ve kendiler bir şey ile medh olundukta hazzetmeyeler. Zîrâ medihten hazzetmek ‘ucbtan bir nev‘dir. Dervîşlik ise cümle varlığı Hak Teâlâ hazretlerinden verip kendisi bizzât var sûretinde yok olup; ef‘âlullâh’tan az ve çok zuhûr edecek ef‘âl ve akvâl ve ahvâle mazhar olduğun bilmektedir. Dervîşe bundan âlâ yakınlık müjde olmaz. Ve dahi salât-ı mefrûzaya müdâvemet ve cemaate muvâzabet edip

[387] Hz. Ali “Allâh'ı ondan önce, ondan sonra, onunla ve onda gördüğümden başka bir şey görmedim.”
[388] Yûnus, 10/61. “(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur’ân'dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hattâ) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı)dır.”
[389] Mü’min, 40/16. “Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allâh'ındır.”
[390] Yûnus, 10/25. “Allâh esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor.”

vaktinden evvel câmide hâzır olalar. Ve çıkmada tehîr edeler. Ve kendileri Hak Teâlâ'ya kulluk etmeyi makbûl göreler. Ve ihtiyârlar ile kul olalar. Zîrâ zarûrî kulluk fırsat buldukça terke ve ma'âsî Allâh'a irtikâbına müdâr olur. " نعم العبد صحيب لو لم يخف الله لم يعصه"[391] hadîs-i kudsî **| 32b |** "نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ"[392] âyet-i kerîmesi bu mertebeye işarettir. Ve görüştüklerini dahi bu misilli ehl-i dert ve takvâ-yı hakīkiye sâhipleri âdemler ola. Câhiller ve melâhide gürûhundan ve zenâdıka fırkasından ziyâde ihtirâz edeler. Zîrâ melâhide kelâmları şerî'at-ı garrâyı temelinden inkâr ve ahâlisine ta'n ü şitem-i adâveti müş'irdir. Râfizî ile melâhide bir nev'dir. Ve mezheb-i meşrebleri dahi birdir. Ve dahi zenâdıka fırkasından ziyâde ihtirâz elzemdir ki onlar Sâni'-i âlemin ve Hallâk-ı cihânın yokluğuna zâhib olup hakāyık-ı eşyâyı ve müdebbir-i umûru yeri ile inkâr edib "bu âlem kendi kendine zuhûrdur" derler. Dehrî ve hârici bu nev'dendir. Zîrâ hâricîler eğer zındık meşreb ve dehrî mezhep olmasalar, ümmetiz dedikten sonra hanedân-ı Rasûle hiyânet ve ihânet edip, li-ecliddünyâ onları tahkîr ve rezâleti mûcib ef'âl-i habâis edip âl-i Rasûle el uzatmaya cesâret etmezler idi.

"نعوذ بالله من شرور تلك الزنادقه والملاحده كلاب للذين يلحقون اولئ الذين هم"[393]

"وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ. أُوْلَئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ."[394]

"عصامني الله واياي واخواني مِنْ مَنْ يسحبون بهم"[395]

"وَاللّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلاَمِ وَيَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ"[396] Ve dahi akîb-i ferâizde sûre-i hamseye müdâvim olalar. Meselâ sabâh namazından sonra Yâsîn-i Şerîf tilâvet edeler. Eğer imâm okur ise istimâ' eyleyeler, kâfidir. Öğle namazından sonra Sûre-i Feth-i Şerîfi kırâat edeler, okunursa dinleyeler. İkindi namazından sonra Amme-i Şerîfi okuyalar ve okunur ise dinleyeler. **| 33a |** Eğer câmi'de ise hafiyyeten, risâlenin ibtidâsında yazdığım münâcâtı bir kerre okuyup, yetmiş kerre " استغفر الله استغفر الله استغفر الله تعالى من كل ذنب ازينه عمدا و خطاء سرا او علانية واتوب اليه من

[391] Hz. Ömer, "Suheyb ne güzel kuldur. Allâh'dan korkmasaydı bile yine O'na isyan etmezdi."
[392] Sâd, 38/10. "O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allâh'a çok yönelen bir kimse idi."
[393] Zındıkların, dinsizlerin ve onların peşinden giden köpeklerin şerrinden Allâh'a sığınırız.
[394] Abese, 80/38-42. "O gün birtakım yüzler parıldar. Güleçtir, müjde almıştır.
Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş. Kapkara kesilmiştir. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır."
[395] Allâh beni ve kardeşlerimi onların takipçilerinden korusun.
[396] Yûnus, 10/25. "Allâh, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir."

الذنب الذي اعلم و من الذنب الذي لا اعلم انك انت علام الغيوب و غافر الذنوب و ستار العيوب و الكشاف القلوب ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم”[397]

خداوند بخضرت جناب اقدس تو باز گشتم وتوبه كردم هر بدى وخطايى كه از من دانسته ونا دانسته صادرشده باشد”[398]

deyip ba‘dehü Sûre-i Bakaranın âhiri olan Âmene’r-Rasûlü âyetini âhirine varınca okuyup, Hak Teâlâ’ya duâ eyleyeler. Ammâ ibtidâda Amme sûresin ve üç kerre İhlâs-ı Şerîf Sûresin okuyup, münâcâta ve istiğfara sonra gireler. Ve dahi akşam namazından sonra, Sûre-i Vakı‘a-yı kırâat edeler. Ba‘de üç kere Sûre-i Berâ‘atın âhiri olan “ لَقَدْ جَاءكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ”[400] âyet-i kerîmesin okuyup duâ ederler. Fâidesi çoktur, rızkı artırır, kalbe kuvvet verir, Hak Teâlâ’ya tevekkül ve itimâd getirir, nifaktan halâs eder, kalb-i selîme bâis olur, tevâzu ve meskeneti ziyâde eder, mü’minine mehabbeti **|33b|** tazeler, hüsn-i hâtimeye sebeptir. Ve’s-selâm. Nitekim sabah namazından sonra Yâsin-i şerîfi tilâvet ve akibinde Sûre-i Haşrın âhiri olan “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ” âyet-i kerîmesinden ve “hüvel azîzu’l-hakîm” nihâyetinde varınca üç kerre okumak dahi böyledir. Ve dahi yatsı namazından sonra Tebâreke Sûresini okuyalar. Ve her akşamda ve sabahta yatağa yatarken ve kalkarken beşer kere “قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ” ve altı ve altı kerre “ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ

[397] Allâh’ım kasıtlı, kasıtsız ve gizli, açık olarak işlediğim tüm günahlarımı affet. Bildiğim bilmediğim tüm günahlarımdan tevbe ediyorum. Sen gaybı bilensin, günahları affedensin, ayıpları örtensin ve kalblerde olanı ortaya çıkaransın. Bütün güç ve kuvvet ancak Allâh’ındır.

[398] Hudâvend, be-Hazret-i Cenâb-ı Akdes, tü bâz geştem ve tevbe kerdem her bedî ve hatâyî ki ez-men dâniste ve nâ-dâniste sâdır şüde bâşed. “Ey Allâh’ım, Ey Hz. Cenâbı Akdes yüzümü sana döndüm, bilerek bilmeyerek sadır olan kötülüklerden ve hatalardan tövbe ettim.”

[399] Ben şahitlik ederim ki ortağı olmayan Allâh’tan başka ilah yoktur. Ve yine şahitlik ederim ki Hz. Muhammed onun kulu ve rasûlüdür.

[400] Tevbe, 9/128. “Andolsun ki; size, sizin içinizden azîz bir Resûl geldi. Sizin üzüldüğünüz şey, O'na ağır gelir (O'nu üzer). Size çok düşkün, mü’minlere şefkatli ve merhametlidir.”

[401] Tevbe, 9/129. “Eğer yüz çeviririlerse de ki: "Bana Allâh yeter. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir.”

[402] Haşr, 59/18. “Ey iman edenler! Allâh'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allâh'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allâh, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

[403] Felak, 113/1. “De ki: Ben ağaran sabahın Rabbine sığınırım.”

[404] Nas, 114/1. “De ki: Sığınırım ben insanların Rabbine.”

النَّاسِ” sûrelerin okuyup, üzerlerine üfüreler, sihirden ve mekirden emin olalar. Ve bazı teveccühât define dahi nâfi‘dir. Ammâ teheccütü terk etmeyeler. Sülûsü leylden sonra kalkıp abdest alıp misvâk tutunup iki ya dört ya altı rek‘ât namaz kılalar. Tamâmı on iki rek‘âttır. Ba‘de Tâhâ Sûresin okuyalar, ba‘dehü minvâl-i sâbık üzere münacât ile böyle istiğfâr duâlarını okuyalar. Ve haftada iki gün yani perşembe ve pazar günleri ikindiden sonra, yalnız ya da birkaç sülehâ ile beyân edeceğim tertib üzere Hatm-i Hâcegân-ı Şerîfi okuyalar.

Ma‘lûm ola ki Nakşibendiyye tarîkine ayân olup ahâlisine mahsûs olan Hatm-i Hâcegân dedikleri vird-i şerîf mecmu‘u on dört Fâtiha, besmeleleri ile böyle iki yüz salavât-ı şerîfe, yetmiş dokuz “Elem neşrah leke” besmeleleri ile böyle bin bir İhlâs-ı Şerîf besmelereleri ile böyle bu mecmû‘dan ibârettir. Muktezâ-yı **|34a|** akl iktizâ eder. Edene bu dört nev‘ şey, dört mertebede, yani dört taksimde okuna. Meselâ on dört Fâtiha evvel defada, iki yüz salavât ikinci defada, yetmiş dokuz “Elem neşrah leke’’, üçüncü defada, binbir İhlâs-ı Şerîf dördüncü defada okuna idi dahi âsân okunur idi. Yahut herbirleri öbürleri üzerine takdîm ile dört taksimde okumak kâbil iken sırrı hem adedinde ve hem tertîbinde olmakla bu mikdar şey altı kısma tertib olundu. Ve ismine “Hatm-i Hâcegân-ı Şerîf” diye ad verildi. Hatm-i Hâcegân-ı Şerîf demek hocalar hatmi demektir. Yani Nakşibendî meşâyıhi arasında okunur bir azîm vird demektir. Hatim dedikleri niyet-i hâlise ile kendine teşebbüs olunup onun ile husûlü matlûb olan işi bitirdiğinden ötürü hatim dediler. Hatm-i tevhîde ve hatm-i salavâta dahi vech-i tesmiyye “Beyân-ı Hatm-i Salavât” budur.

Hatm-i Salavât

Nakşibendiyye tarîkinde her cuma gecesi yatsı namazını edâdan ve Sûre-i Mülk’ü tilâvetten sonra, ‘ûd ve buhûr yakıp bir tatlı şerbet hazırlayıp, ta‘zîm ve ihtirâm ile bin kerre “Allâhümme salli alâ Muhammed’in ve alâ âl-i Muhammed ve bârik ve sellim aleyhi” okumaktır. Ba‘dehû sevâbını Resûl aleyhi’s-selâma ihdâ ve onun şefâtine iltimâs ile Hak Teâlâ’dan hâcetini duâ eyleyip, ba‘de’l-ferâğ hâzır olan şerbeti içeler. Nitekim Hatm-i Hâce kırâatinde niyet ve şart budur. Ancak **|34b|** farkı, şerbet yerine bir tatlı yemektir. Şeker gibi üzüm gibi hurma ve helva yemek gibi.

Beyân-ı Tertîb-i Hatm-i Hâcegân-ı Şerîf

Ammâ Hatm-i Hâcegân-ı Şerîf kırâatının tertibi: Evvelâ, yedi Fâtiha, her birinde "Bismillâhirrahmanirrahim" ile okuyalar. İkinci, Hatm-i salavâtta geçen salavât-ı şerîfi yüz kere okuyalar. Üçüncü, her birinde "Bismillâhirrahmânirrahim" ile yetmiş dokuz ''Elem neşrah leke'' sûresini okuyalar. Dördüncü, her birinde "Bismillâhirrahmânirrahim" ile bin kere İhlâs-ı Şerîf okuyalar. Beşinci, her birinde "Bismillâhirrahmânirrahim" ile böyle yine yedi kerre Fâtiha-i Şerîfe okuyalar. Altıncı, mezkûr olan salavât-ı şerîfeyi yüz kerre okuyup, " صلوات الله وملائكته ورسله وجميع خلقه على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه اجمعين و على جميع الانبياء و المرسلين واللهم تقبل منا قراءة ختم خواجكان شريف و اعتنا ما "[405] deyip "والحمد الله ربّ العالمين سالناك بها بحرمه الفاتحة"[406] deyip, Sûre-i Fâtiha-yı okuyup, bir tatlı yiyeler. Te'hirini terke bâis tutmayalar. Elbette müdâvemeti husûl-i makāsıda mûsildir. Kırâat-ı mezkûr üzere müdâvemet eden ahbâb ve esdikâma bu fakîr Şeyh Müstakīm Mustafa Niyâzî izn-i icâzet verdim. Nitekim bu fakîr cümle merâtibi ve âdâb ve şürûtu ile pîrim ve azîzim şeyhü'l-meşâyih, rûhul-nefâyıh, mûsılü'l-'alâ, mûrisü'l-velâ, cündül-gayb, müklü'r-rayb, fâtihu'l-kulûb, kâşifu'l-kurb, **|35a|** sâhibü'l-kitâb, mâliku'n-nisâb, a'ni bihi hâdinâ ve mevlânâ, eş-Şeyh Mehmed Niyâz el-Buhâri en-Nakşibendî el-Hanefi, el-Ma'rûf bi-hazret-i Îşân aleyhi ve müntesibiyye fi'l-kevneyn, selâmetu'r-Rahmân Hazretlerinden vech-i ma'hûd üzere tarîk-i Nakşibendiyye sülûkünü ahz edip müddet-i medîde hizmetlerinde olduğum hasbi ile bu fakîri, hilâfet-i hâssaya lâyık görüp halife eylediler. Onlar dahi şeyhleri Şeyh Muhammed Sufi Dihkân Buhârî Hazretlerinden mustahlef oldular. Onları dahi şeyhleri Şeyh Muhammed Tâlib Hazretlerinden nefes aldılar. Onlar dahi yedleri Şeyh Muhammed Niyâzî Buhârî Hazretlerinden icâzet aldılar. Onlar dahi Şeyh Muhammed Cân Karamanî Hazretlerinden rehber oldular. Onlar dahi Şeyh Mîr Muhammed Hatib Suyuncu Hazretlerinden me'zûn oldular. Onlar dahi Hoca Hâşim Hazretlerinden

[405] Allâh'ın, meleklerinin, rasûllerinin ve bütün mahlûkatının salât ve selâmı, efendimiz Muhammed 'in âline ve ashabına ve bütün peygamberlerin üzerine olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur.

[406] Allâh'ım Hatm-i Hâcegân-ı Şerîf kırâatını kabul eyle. Fâtiha sûresi hürmetine senden dilediklerimizi bize nasip eyle.

mürşid oldular. Onlar dahi pederleri Hoca Rahbidî Hazretlerinden mürşid oldular. Onlar dahi pîrleri Hoca Kelân Hazretlerinden vâsıl oldular. Onlar dahi Şeyh Ahmed Kâşâni Hazretlerinden murâd oldular. Onlar dahi Mevlânâ Şeyh Muhammed Kādî Hazretlerinden yol buldular. Onlar dahi Hoca Ubeydullah el-Ahrâr et-Taşkendî Hazretlerinden maksûda erdiler. Onlar dahi Mevlânâ Ya'kub-ı Çerhî Hazretlerinden irşâda nâil oldular. Onlar dahi Hoca Bahâü'l-hak ve'ddîn **|35b|** Nakşibend Hazretlerinden tesellî buldular. Onlar dahi Mevlânâ Seyyid Emîr Külâl Buhârî Hazretlerinden nisbet aldılar. Onlar dahi Hoca Muhammet Baba Semmâsî Hazretlerinden nihâyet buldular. Onlar dahi Hoca Alî Râmîtenî Hazretlerinden murahhas oldular. Onlar dahi Hoca Mahmûd İncir Fağnevî Hazretlerinden müstefiz oldular. Onlar dahi Hoca Ârifi Rivgerî Hazretlerinden gâyete erdiler. Onlar dahi Hoca Abdülhâlik Gucdüvânî Hazretlerinden saâdet buldular. Onlar dahi Hoca Yûsuf Hemedânî Hazretlerinden rûşen oldular. Onlar dahi Şeyh Ebu Alî el-Fârmadî Hazretlerinden zevk aldılar. Onlar dahi Şeyh Ebul-Kâsım Cürcânî Hazretlerinden netice buldular. Onlar dahi Şeyh Ebul-Hüseyin el-Harakānî Hazretlerinden sırra erdiler. Onlar dahi Ebû Yezîd Bistamî Hazretlerinden rûhâniyetlerinden müntehi oldular. Onlar dahi İmâm Ca'fer-i Sâdık Hazretlerinin rûhâniyetlerinden kemâl buldular. Onlar dahi vâlidelerinden pederleri Kâsım ki Ebubekir Sıddîk (radiyallâhu anhu) Hazretlerinin oğlu Muhammed'in oğludur ondan vahdete erdiler. Onlar dahi Selmân-ı Fârisî Hazretlerinden müşâr oldular. Onlar dahi Abdullah bin Kuhâfe el-müştehir bi-Ebubekir es-Sıddîk (radıyallâhu anhu) **|36a|** Hazretlerinden yakīne erdiler. Onlar dahi Seyyidul-Kevneyn ve rasûlü's-sakaleyn 'aleyhi ve âlihî efdalu's-salavât ve ekmeli't-tahiyyât Hazretlerinden rızâya erdiler. Onlar dahi Hak Subhânehû ve Teâlâ Hazretlerinden 'urûc edip ceyb-i hazret oldular. Bu silsile-i şerîfeye silsiletü'z-zeheb derler, yani altın zincir demektir. Her kimin adı bu zincire geçe ve ismi azîzler esâmeleri ile bile yâd oluna iki cihân saâdetine nâil ola.

"يُؤتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاء وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُوْلُواْ الأَلْبَاب"[407]

وصلّى الله على سيّدنا محمّد وعلى آله واصحابه المحبين بصميم القلب المخلصين في ايمانهم بفداء الجلب اجمعين الطيّبين الطاهرين وعلى جميع الانبياء والمرسلين والحمد لله ربّ العالمين.[408]

[407] Bakara, 2/269. "Allâh, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar."

قد وقع الفراغ من تعمير هذه الرسالة الشريفة بما يحتاج اليه السالكين في سنة ثلث وستّين بعد المائة والالف من هجرة النبي عليه الصلوة | **36b** | والسلام الى المدينة المنورة في شهر ربيع الاخر من سنة في اليوم التاسع من شهره في وقت العصر من يوم إذا نودي للصلوة في وقته عفى الله جميع ذنوبه عنه وعن والديه وعمّن دعا بالخير اليهما واليه للمؤمنين اجمعين.[409]

Temmet

Bi-hamdillâh murâdımca tamâm ettim kitâbım ben.
Hem her okuyan anlayıp ahbâb bilir, kadrin görür el-hak.

Ne müşkil fethin isterse murâd üzere beyân olmuş.
Yakīndendir uzak sürmez ne hâcet dışarıdan güftân.

Nazar kıl hoşça bil onu sana kâfi olur irfân.
Onunla Hakk'a yol bulmak ne minnetir bulursan sen.

Sözün hep doğrusun yazdım mudârâ etmedim aslâ.

Hakīkat ma'rifet ruhtur, tarîkatla şerî'atten.

Sorarsan Müstakīm'e sor maânî[410]den de sen ancak.

Sana tahkīk edem bir bir gide müşkillerin erken.

قد تمّ يد أضعف العباد المذنب جميع المخلوقات محبي خاندان آل عبا السيّد هدايت اغائي حصكيان خاصّه سابقا وسلحشوران خاصّه حاليًا سنة ١٢٣٥في ١١ حا جهارشنبه. [411]

[408] Allâh'ın salât ve selâmı efendimiz Muhammed'e, ailesine ve ashabının (kalbleri sevgi dolu, imanlarında ihlaslı, iyi ve temiz) üzerine olsun. Ve bütün peygamberlerin üzerine olsun. Hamd alemlerin Rabbi olan Allâh'adır.

[409] Sâiklerin, kendisine ihtiyaç duyduğu bir boşluğu tamamlayan bu risâle-i şerîfe, salât ve selam üzerine olsun Nebi 'aleyhi's-selâmın Medine-i münevvereye hicretinin 1163 senesi Rebîül-âhir ayının dokuzuncu gününde, ikindi ezanı okunurken tamam oldu. Allâh onun, ana babasının ve kendilerine hayır duâ eden bütün müminlerin tüm günahlarını affeylesin.

[410] Belâgatın, sözün yerinde olma şartlarını inceleyen dalı.

[411] Bütün mahlûkâtın en zayıf ve günahkarı olan Seyid Hidayet Ağa (sabık Hasekiyân-ı Hâssa ve Silahşörân-ı Hâssa) tarafından 1235 senesinin 11. ayında çarşamba günü çoğaltılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti on sekizinci asırda Karlofça Antlaşması (1111/1699) ile ilk kez Avrupa'da Budin ve Mora gibi eyaletleri kaybetmiş, böylece duraklama dönemine girmiştir. Uzun yıllar Avusturya, Venedik, İran ve Rusya ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Uzun süren savaşlar hem askeri alan da hem de ekonomi alanında devletin zayıflamasına neden olmuştur. Dönemin önemli olayalarından biri de III. Ahmed döneminde imzalanan Pasarofça Antlaşması (1130/1718)'dır. Yapılan antlaşma neticesinde yaklaşık otuz yıl süren barış ortamı oluşmuştur. Yenileşme hareketlerinin hızlandığı bu dönem Lale devri diye isimlendirilmiştir.

XII/XVIII. asrın başlıca tarîkatları, Halvetîlik, Nakşibendîlik, Mevlevîlik, Kadirîlik, Celvetîlik, Bektâşîlik, Bayrâmîlik, Sâdîlik, Rifâîlik ve Bedevîlik'tir. Yine Nûreddin Cerrâhî, Hasan Sezâi, Mehmed Cemâlettin Efendi, Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Ahmed Raûfî gibi kol kurucusu önemli şeyhler temayüz etmiştir. Bu dönem İstanbul'da en yaygın tarîkat Halvetîlikten sonra Nakşibendiliktir. Fakat bu yüzyılda ulemâ arasında en yaygın tarîkatın Nakşibendilik olduğu göze çarpmaktadır.

Böyle bir dönemde dünyaya gelen Müstakīm Mustafa Niyâzî, tasavvufî kişiliğinin yanında şer'î ilimleri de tahsil etmiş âlim, şâir ve düşünürdür. Muhtemeldir ki Konya'nın Ereğli ilçesinde doğduktan sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitmiş, oradaki medreselerde Tefsîr, Hadîs, Fıkıh ve Felsefe gibi zâhiri ilimler okuduktan sonra Nakşibendiyye tarîkatının Kâsâniyye kolundan Muhammed Niyâz'a intisab ederek bâtinî eğitimine yönelmiştir. Ondan icâzet alarak irşâda başlamıştır.

Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin çeşitli risâleleri bulunmaktadır. Eserleri arasında tasavvuf anlayışını öğrenmek açısından bir arada bulunan iki eseri: *Mûcibü'l- Îkān li-Ehli'l-Furkān* ve *Sülûkü'l-Kavîm ve's-Sırâtü'l-Müstakīm* adlı eserin tahkīke uygun olan üç nüshası karşılaştırarak sadeleştirilmiş transkripsiyonla bilgisayar ortamında yeniden yazılmış ve tahlil edilmiştir.

Mûcibü'l- Îkān risâlesinde müellif, genel olarak İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd çizgisinde "varlık" konusunu ele almıştır. Bu konuda özetle Cenâb-ı Hakk'ın kendisi ile yarattıkları arasında insanların anlayışlarına göre bir farktan bahseder.

Örneğin "kişinin kendisi ile elbisesinin arasındaki fark gibi her ne kadar elbise kişiyle beraber olsa da kişinin zâtından değildir" demektedir. Bu konuda Peygamberimizin "Allâh'ın zâtı hakkında düşünmeyin" manasındaki hadîsini okuyucusuna sunar. Buradan hareketle âlimler genellikle Allâh'ın zâtı hakkında değil de sıfatları hakkında yorum yapmayı uygun görmüşlerdir.

Sülûkü'l-Kavîm adlı eserde müellif, on bâb ve bir hâtimeyle görüşlerini, aktarmıştır. Nakşibendiyye tarîkatını "râbıta yapan" ve "hâfî zikri esas alanlar" olarak tanımlamaktadır. Bu yolda riyâzât yerine sohbetin, önemli olduğunun altını çizmiştir. Hazırda iken mürşidle birlikte olmaya sohbet, gıyabında berabar olmaya ise râbıta dediklerini belirtmiştir. Mürşidin kalbi Hakk'a mir'at edinip, daima Allâh talep edilirse kalb-i selîme ulaşılacağını bildirmiştir.

Müstakīm Mustafa Niyâzî bir mürşide bağlanma hakkında: "kişi farz ibadetlerini ihlâsla yerine getirse, nâfile ibadetlerde devam ederse, sâlih amel işlese ve günahlardan sakınsa tezkiye-i nefs peydâ eder. Fakat sadece bunları yaparak tasfiye-i kalb hâsıl edemez. Çünkü nefsin hileleri, haram olan bir şeyi farz sûretinde gösterebilir. Fakat ilm-i bâtına vâkıf olanlar, iştigali zikir ve himmet-i pîr ile tezkiye-i nefs eyledikleri gibi tasfiye-i kalbe de nail olurlar." diyerek insanın manevî terbiyesi için mutlaka bir şeyhe bağlanması gerektiğini söylemiştir. Kişiye Hakk'ı talep ettirmeyen beş engelin "gaflet, enâniyet, bilirlik, hubb-i dünya ve sû-i zan" olduğunu eserinde anlatmıştır.

Nakşibendiyye tarîkatının "On Bir Esas" üzerine kurulduğunu beyân eden müellif kısaca bunları şöyle açıklar. "Hûş der-dem: Sâlikin aklını nefesine vererek iki nefes aralığında dahi Hak'dan gafil olmamasıdır. Nazar ber-kadem: Sokakta yürürken gözlerini ayak basacağı yere dikmesidir. Sefer der-vatan: Sâlikin kendi haline nazar edip kötü huylarından, iyi huylara sefer etmesidir. Halvet der-encümen: Sâlikin zahirde halk ile beraberken, bâtında Hak ile beraber olmasıdır. Vukūf-i adedî: Sâlikin Allâh ismi şerîfiyle meşgul olurken adedinden haberdar olmasıdır. Vukūf-i zamânî: Sâlikin kendi zamanın müfettişi olmasıyla her anının Allâh'ın rızâsına uygun olup olmadığını kontrol etmesidir. Vukūf-i kalbî: Sâlikin daima kalbine vâkıf olmasıyla neyi talep ettiğini kontrol etmesidir. Yâdkerd: Sâlikin daima Allâh'ı gönlünden zikretmesi ve zikrinden bir nefes ayrılmamasıdır. Bâzgeşt: Sâlikin her şeyin Allâh'ın korumasında ve himayesinde olduğunu bilmesidir. Nigâhdâşt: Sâikin

bâzgeşt'de zikredilen ahvâli himmet-i pîr ve iştiğal-i zikir ile muhafaza eyleyip kendisini bu hâl ile hallendirmesidir. Yâddâşt: Sâlikin zikrolunan halleri muhafaza ederek fenâfillâh ve bekābillâh'a ermesidir."

Müstakīm Mustafa Niyâzî'ye göre Hatm-i Hâcegân-ı Şerîf demek, hâce hatmi demektir. Nakşibendiyye tarîkatı müntesipleri arasında okunan "vird-i azîm" olarak tanımlamıştır. Hatim denmesinin sebebi ise sohbetin sonunda yapılmasından dolayı olduğunu belirtmiştir. Yazar, Hatm-i Hâcegân'ın tertibini sırasıyla okunmak üzere: Besmeleyle yedi fatiha, sonra yüz salavât-ı şerîfe ardından besmeleyle yetmiş dokuz inşirah sûresi sonra besmeleyle bin ihlâs-ı şerîfe akabinde besmeleyle yedi fatiha ve yüz salavât-ı şerîfe okumak olduğu kitabın hatime kısmında yer almiştir.

Müstakīm Mustafa Niyâzî geleneksel Nakşibendî eğitiminin yanında Kâsâniyye'nin özelliklerinden, mürîdin yeteneğine göre farklı eğtim metotları kullanmayı ihmal etmemiştir. Mürîdlerini eğitirken hafî zikri kullandığı kadar cehrî zikre de yer vermiştir.

Müellif eserlerinde, bir konu hakkında görüş beyan ettikten sonra bu konuya delil olarak ya bir âyet ya bir hadîs ya da mutasavvıfların sözlerini okuyucusuna sunarak zâhirî ilimlerle bâtinî ilimlerin örtüştüğünü kanıtlamak istemiştir. Her zaman mürîdlerine şerî'atın zâhirîne ters düşmeden hareket etmelerini öğütlemiştir. Tasavvufî anlayışında Sünnî bir çizgi izleyen Müstakīm Mustafa Niyâzî'nin belirgin özelliklerinden biri de dönemine göre eserlerinde anlaşılır, sade ve açık bir dil kullanmasıdır.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî. **Keşfü'l-Hafâ**, I-II, (thk. Abdulhamîd b. Ahmed Hindâvî)**, Mektebetü'l-'Asriyye**, Beyrut, 2000.

Akgün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmet Tahir", **DİA**, İstanbul, 1992.

Algar, Hamid. "Hâcegân", **DİA**, İstanbul, 1996.

Algar, Hamid. "Nakşibendîlik", **DİA**, İstanbul, 2006.

Arabî, Muhyiddin. **el-FütuhatüI-Mekkiyye**, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Aşkar, Mustafa. **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Ateş, Süleyman. "Hazarât-ı Hams", **DİA**, İstanbul, 1998.

Bağdatlı, İsmail Paşa. **İzâhu'l-Meknûn Fi'z-Zeyli Alâ Keşfi'z-Zunûn**, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, ts.

Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem", **DİA**, İstanbul, 1988.

Bursalı, Mehmet Tahir. **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.

Çağrıcı, Mustafa. "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", **DİA**, İstanbul, 2000.

Çelik, İsa. **Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı**, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2003.

Demirci, Mehmet. “Hazret”, **DİA**, İstanbul, 1998.

Derin, Süleyman. **Kur’ân-ı Kerîm’de Seyr ü Sülûk**, Erkam Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Ebu Tâlib el-Mekkî, **Kûtü’l-Kulûb**, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2020.

El-Ferfûr, Muhammed Abdüllatîf Sâlih. “Kehhâle, Ömer Rızâ”, **DİA**, Ankara, 2002.

Gökbulut, Süleyman. “**Sûfilerin İç Dünyasındaki Mücadele: Havâtır**”, Sûfî Araştırmaları, 2018.

Gündüz, İrfan. “**Râbıta**”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2007.

Hânî, Muhammed b. Abdullah. **Behçetü’s-Seniyye-Nakşibendi Âdabı**, çev Siracettin Önlüer, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2015.

Harman, Ömer faruk. “Eyyûb”, **DİA**, İstanbul, 1995.

Harman, Ömer faruk. “İsâ”, **DİA**, İstanbul, 2000.

Harman, Ömer faruk. “Mûsâ”, **DİA**, İstanbul, 2006.

Harman, Ömer faruk. “Nûh”, **DİA**, İstanbul, 2007.

Harman, Ömer faruk. “Yûnus”, **DİA**, İstanbul, 2013.

Hücvirî, **Keşfü’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020.

Kâhya, Ersin. **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji Makaleler**, Nobel Yayın, Ankara, 2010.

Kara, Mustafa. "Fenâ", **DİA**, İstanbul, 1995.

Kehhâle, Ömer Rızâ. "**Mu'cemü'l-Müellifîn**", Müessesetü'r-Risâlete, Beyrut, 1993.

Kelâbâzî, **Ta'arrûf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021.

Kılıç, Hulusi. "Îzâhu'l-Meknûn", **DİA**, İstanbul, 1991.

Kılıç, Mahmut Erol. "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", **DİA**, İstanbul, 1996.

Konur, Himmet. **İnsana Yolculuk**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir, 2016.

Köksal, Mehmet Asım. **Peygamberler Tarihi**, TDV Yayıncılık, Ankara, 2004.

Kunt, Metin. **Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908),** Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.

Kuşeyrî, Abdulkerim. **Risâle**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021.

Muhâsibî, Hâris. **Er-Riâye**, çev.Hülya Küçük-Şahin Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul, 2020.

Muslu, Ramazan. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Öngören, Reşat. "Hatm-i Hâcegân", **DİA**, İstanbul, 1997.

Öngören, Reşat. “Şeyh”, **DİA**, İstanbul, 2010.

Önkal, Ahmet. “Hicret”, **DİA**, İstanbul, 1998.

Sami, Şemsettin. **Kāmûsü’l-A‘Lâm**, İstanbul.

Suyûti. **ed-Durrü’l-Mensûr**, Beyrut, y.y. , trs.

Taberî. **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, çev. Zakir Kâdiri Ugan/Ahmet Temir, Bilge Yayınları, İstanbul, 2019.

Tirmizî, Hakîm. **Hatmü’l-Evliyâ**, haz. Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.

Topaloğlu, Bekir-Hayrettin, Karaman. **Yeni Kâmus**, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Tosun, Necdet. “Râbıta”, **DİA**, İstanbul, 2007.

Tosun, Necdet. **Bahâeddîn Nakşibend**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.

Ulaş, Meral. “**Müstakīm Mustafa Niyâzî’nin Tasavvufi Anlayışı**”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2003.

Uludağ, Süleyman. “Bâtın İlmi”, **DİA**, İstanbul, 1992.

Uludağ, Süleyman. “Kalb”, **DİA**, İstanbul, 2001.

Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”, **DİA**, İstanbul, 2005.

Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

Ülker, Öktem. "Osmanlı'da Felsefe Eğitimi", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 15, 2004, ss. 271-288.

Yavuz, Salih Sabri. "Miraç", **DİA**, İstanbul, 2005.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Havâtır", **DİA**, İstanbul, 1997.

Yılmaz, H. Kâmil. **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Yılmaz, Hasan Kâmil. "Cezbe", **DİA,** İstanbul, 1993.

Yılmaz, Hasan Kâmil. **İslam Tasavvufu (el-Lüma')**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2019.